

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

90

А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський,
Я. В. Кузьмічов, Ж. В. Удовенко, С. В. Хільченко

КРИМІНАЛІСТИКА

ПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 343.98(075.8)

ББК 67.52я73

К 82

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-92 від 10.01.2009)*

Рецензенти:

Иценко А. В. – доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ;

Клименко Н. І. – доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Лисенко В. В. – доктор юридичних наук, професор, перший заступник начальника Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби України.

Автори:

Кофанов А. В. – кандидат юридичних наук, доктор філософії, начальник кафедри криміналістичної техніки, (Національна академія внутрішніх справ);

Кобилянський О. Л. – кандидат юридичних наук, доктор філософії, доцент кафедри криміналістичної техніки (Національна академія внутрішніх справ);

Кузьмічов Я. В. – кандидат юридичних наук, доктор філософії (Податкова міліція Шевченківського району м. Києва);

Удовенко Ж. В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри досудового розслідування (Національна академія внутрішніх справ);

Хільченко С. В. – кандидат юридичних наук, доктор філософії, доцент кафедри криміналістичної техніки (Національна академія внутрішніх справ).

Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін.

К 82 Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 280 с.

ISBN 978-611-01-0162-2

У навчальному посібнику розглянуті та надані змістовні відповіді на основні питання які виносяться на екзамен з криміналістики у вищих навчальних закладах. Розкрито п'ять розділів криміналістики: «Загальна теорія криміналістики», «Криміналістична техніка», «Криміналістична експертиза», «Криміналістична тактика», «Криміналістична методика (Методика розслідування окремих видів злочинів)». Кожен з розділів розкриває змістовну частину криміналістики.

Навчальний посібник розрахований на студентів, слухачів, курсантів, магістрів, ад'юнктів, професорсько-викладацький склад вищих юридичних закладів системи Міністерства освіти і науки України та Міністерства внутрішніх справ України, співробітників правоохоронних органів, суду, адвокатури.

УДК 343.98(075.8)

ББК 65.52я73

ISBN 978-611-01-0162-2

© Кофанов А. В., Кобилянський О. Л.,
Кузьмічов Я. В., Удовенко Ж. В.,
Хільченко С. В., 2011.
© Центр учбової літератури, 2011.

ЗМІСТ

Передмова.	10
РОЗДІЛ I Загальна теорія криміналістики	12
1. Поняття, предмет і завдання криміналістики.	12
2. Сучасна система науки криміналістика	14
3. Криміналістика в системі юридичних наук	16
4. Зв'язок криміналістики з іншими науками	18
5. Поняття методологічних основ криміналістики	20
6. Класифікація методів науки криміналістики	21
7. Загальнонаукові методи криміналістики	23
8. Спеціальні методи криміналістики	25
9. Закони розвитку науки криміналістики	26
10. Ідентифікація у криміналістиці та інших галузях знання	28
11. Криміналістична ідентифікація як окремий метод науки криміналістики	30
12. Об'єкти криміналістичної ідентифікації	31
13. Ідентифікаційні ознаки та властивості	33
14. Види криміналістичної ідентифікації.	35
15. Встановлення групової приналежності – окремий метод науки криміналістики	37
16. Методика групофікації та ідентифікації	39
17. Поняття та класифікація криміналістичних версій	41
18. Етапи розвитку криміналістичної версії	42
19. Висунення та аналіз криміналістичних версій	44
20. Перевірка криміналістичних версій.	46
21. Правові основи і принципи участі громадськості у розслідуванні злочинів	48
22. Форми участі громадськості у розкритті та розслідуванні злочинів.	50
23. Поняття та основні принципи взаємодії слідчого, оперативних та експертних підрозділів у процесі розкриття злочинів	51
24. Форми взаємодії слідчого з експертом та оперативними працівниками	53

25. Поняття, завдання і форми профілактичної діяльності слідчого	55
---	----

РОЗДІЛ II Криміналістична техніка 57

1. Поняття, система, завдання та джерела криміналістичної техніки	57
2. Поняття та класифікація засобів та методів криміналістичної техніки	59
3. Засоби криміналістичної техніки	60
4. Методи криміналістичної техніки	62
5. Поняття, завдання та значення судової фотографії	64
6. Система методів судової фотографії	66
7. Поняття, система та завдання судового відеозапису	69
8. Доказове значення відеоматеріалів	71
9. Процесуальні правила оформлення результатів відеозйомки	73
10. Поняття криміналістичного обліку і кримінальної реєстрації	74
11. Об'єкти криміналістичного обліку та кримінальної реєстрації	77
12. Основні види криміналістичного обліку	79

РОЗДІЛ III Криміналістична експертиза 82

1. Класифікація судових експертиз	82
2. Види експертних досліджень, що відносять до криміналістичних	84
3. Види економічних, товарознавчих, інженерно-технічних, інженерно-технологічних, фармацевтичних і фармакологічних експертиз	85
4. Види експертизи ґрунтознавчих, судово-біологічних, судово-екологічних, судово-ветеринарних, судово-медичних, судово-психологічних, судово-психіатричних	86
5. Нові види експертних досліджень	86
6. Види експертних досліджень	89

ЗМІСТ

7. Класифікаційні дослідження	90
8. Ідентифікаційні дослідження	91
9. Діагностичні дослідження	94
10. Ситуаційні дослідження	
11. Судово-лінгвістична (авторознавча) експертиза.	98
12. Фототехнічна експертиза	100
13. Експертиза матеріалів та засобів відео звукозапису.	101
14. Експертиза комп'ютерів, носіїв та технологій.	103
15. Експертиза голограм	104
16. Експертиза випадків з транспортними засобами спеціального призначення	105
17. Судово-психіатрична експертиза	107
18. Судово-психологічна експертиза	108
19. Судово-бухгалтерська експертиза	110
20. Судова фінансова-економічна експертиза	111
21. Товарознавча експертиза.	112
22. Автотоварознавча експертиза.	114
23. Технічна експертиза загального характеру	115
24. Пожежно-технічна експертиза	117
25. Будівельно-технічна експертиза	118
26. Агротехнічна експертиза	120
27. Автотехнічна експертиза	121
28. Електротехнічна експертиза.	122
29. Технологічна експертиза	123
30. Експертиза лаків, фарб і покриттів	125
31. Експертиза нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів	126
32. Експертиза скла та кераміки	127
33. Експертиза пластмас і полімерів.	128
34. Експертиза рідин, що містять спирт.	129
35. Експертиза парфумно-косметичних виробів	130
36. Фармацевтична та фармакологічна експертиза	132
37. Експертиза харчових продуктів	133
38. Ґрунтознавча експертиза.	134
39. Судово-біологічна експертиза	136
40. Екологічна експертиза	137
41. Одорологічна експертиза	138

КРИМІНАЛІСТИКА

42. Експертиза об'єктів інтелектуальної власності	139
43. Судово-балістична експертиза	141
44. Експертиза холодної зброї	142
45. Вибухотехнічна експертиза	143
46. Ототожнення особи за ознаками зовнішності (портретна експертиза)	144
47. Судово-почеркознавча експертиза	145

РОЗДІЛ IV Криміналістична тактика (слідча тактика) 149

1. Криміналістична тактика (загальні положення)	149
2. Поняття криміналістичної тактики	149
3. Наукові та практичні джерела криміналістичної тактики	150
4. Зв'язок криміналістичної тактики з науками	152
5. Засоби криміналістичної тактики	153
6. Поняття та класифікація тактичного прийому	156
7. Принципи та класифікація тактичних прийомів	157
8. Логікоінформаційна структура слідчої дії	159
9. Завдання стадій тактичного забезпечення	160
10. Класифікація слідчих дій і тактика їх проведення	161
11. Етапи та види слідчих дій	162
12. Поняття і суть слідчої ситуації	164
13. Класифікація слідчих ситуацій	165
14. Поняття і суть тактичного рішення	166
15. Поняття і суть тактичного ризику	167
16. Поняття, принципи і види тактичних операцій	169
17. Підготовка до проведення тактичної операції	170
18. Поняття тактичної комбінації	170
19. Поняття та класифікація криміналістичних версій	171
20. Поняття організації і планування розслідування	173
21. Принципи планування	175
22. Планування окремих слідчих дій	176
23. Планування допиту	177
24. Планування очної ставки	178
25. Планування огляду місця події	179
26. Планування перевірки показань на місці	180
27. Планування обшуку	181

28. Планування слідчого експерименту	183
29. Планування призначення експертизи	183
30. Взаємодія слідчого з оперативнорозшуковими підрозділами. . .	184
31. Види та форми взаємодії в процесі розслідування злочинів . . .	186
32. Видивзаємодії слідчого з установами і державними органами	187
33. Поняття, завдання та огляду місця події	189
34. Принципи огляду місця події	190
35. Учасники, етапи огляду місця події	192
36. Методи і стадії тактики огляду місця події	193
37. Роль спеціаліста в слідчому огляді	195
38. Пізнавальна діяльність тактики огляду місця події	197
39. Фіксація результатів огляду місця події	198
40. Протокол огляду місця події	198
41. Особливості огляду трупа на місці події	200
42. Порядок огляду предметів і документів	201
43. Поняття, мета та об'єкти пред'явлення для впізнання	201
44. Підготовка до пред'явлення для впізнання	202
45. Стадії пред'явлення для впізнання	203
46. Пред'явлення для впізнання людей	204
47. Пред'явлення для впізнання трупа	205
48. Пред'явлення для впізнання предметів і тварин.	206
49. Фіксація результатів пред'явлення для впізнання.	206
50. Поняття, мета та предмет допиту	207
51. Класифікація допитів	208
52. Порядок та послідовність підготовки до проведення допиту. . .	210
53. Способи виклику та місце проведення допиту	211
54. Тактичні прийоми допиту	211
55. Допит неповнолітніх	213
56. Поняття, суть та види очної ставки	213
57. Тактичні прийоми допиту на очній ставці	214
58. Поняття і види затримання	216
59. Підготовка до затримання	216
60. Протокол затримання.	218
61. Поняття, види та об'єкт обшуку	219
62. Поняття, сутність і завдання, перевірки показань на місці події	220

КРИМІНАЛІСТИКА

63. Поняття, завдання та види слідчого експерименту	221
64. Перевірка показань на місці	222
65. Підготовка і тактика проведення слідчого експерименту	223
66. Підготовка і тактика проведення перевірки показань на місці	224
67. Фіксація результатів відтворення обстановки та обставин події	226
68. Поняття судової експертизи.	228
69. Суб'єкти судовоекспертної діяльності	229
70. Правовий статус експерта	229
71. Експертні установи України	231
72. Етапи підготовки та призначення судової експертизи	233
73. Етапи проведення експертизи та форми висновків	235
74. Оцінка висновку експерта	236

РОЗДІЛ V Криміналістична методика 237

1. Поняття, предмет та завдання криміналістичної методики	237
2. Зв'язок методики розслідування з іншими галузями знань	239
3. Криміналістична класифікація злочинів.	240
4. Криміналістична характеристика злочинів	240
5. Окремі методики розслідування різних видів злочинів	243

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ 244

6. Криміналістична характеристика вбивств.	244
7. Початковий етап розслідування вбивства	245
8. Планування та висунення версій при розслідуванні вбивств.	245
9. Обставини, що сприяють вчиненню вбивств	246

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА. 247

10. Криміналістична характеристика хабарництва.	247
11. Початковий етап розслідування хабарництва.	249
12. Види допитів та їх особливості при розслідуванні хабарництва.	250
13. Особливості обшуків при розслідуванні хабарництва	252
14. Особливості затримання особи на «гарячому»	253
15. Призначення експертиз при розслідуванні хабарництва.	254

16. Основи методики розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту	254
17. Особливості розслідування ДТП	255
18. Особливості огляду місця події при розслідуванні ДТП.	256
19. Види допитів та їх особливості при розслідуванні ДТП	258
20. Призначення експертиз та проведення слідчого експерименту при розслідуванні ДТП	259
МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПОШИРЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ	
21. Особливості проведення допиту при розслідуванні поширення порнографічних предметів	261
22. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні поширення порнографічних предметів	263
23. Особливості проведення обшуку та виїмки при розслідуванні поширення порнографічних предметів	264
24. Особливості проведення тактичної операції «збір первинної інформації» при розслідуванні поширення порнографічних предметів	266
25. Особливості проведення тактичної операції «доказування факту поширення порнографічних предметів»	268
Використані та рекомендовані літературні джерела	270

ПЕРЕДМОВА

Криміналістика є однією з профілюючих дисциплін, що вивчаються слухачами юридичних вузів і факультетів.

Криміналістика ввійшла в освіту, науку та практичну діяльність завдячуючи вченому зі світовим іменем Гансу Гроссу, який в 1892-1898 роках опублікував свої фундаментальні праці з загальною назвою „Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1892) та „Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898).

В 2007-2009 роках наукова громадськість України гідно відзначила сто років криміналістики, а дещо раніше — 160 річчя засновника цієї галузі знань, видатного австрійського вченого Ганса Гросса, ім'я якого тісно пов'язано з Чернівцями, Буковиною, Україною.

Наприкінці січня поточного року українські правознавці вшанували пам'ять засновника криміналістики Ганса Густава Адольфа Гросса. В приміщенні книгарні «Є» був презентований фільм про нього. Австрійський правознавець, всесвітньовідомий криміналіст, доктор права, засновник науки криміналістики і кримінальної психології Ганс Гросс мав безпосереднє відношення до України — в серпні 1898 р. він був направлений на роботу до Чернівецького університету. І вже в грудні того ж року Ганса Гросса було призначено ординарним професором кримінального права Чернівецького університету. З 1 березня 1899 р. по 31 липня 1902 р. Гросс викладав в Чернівецькому університеті курси кримінального процесу, матеріального кримінального права і пенітенціарного права, проводив семінари з кримінального права. В 1893 р. Гросс випустив у світ «Порадник для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів». Дану працю називають першим підручником наукової криміналістики, що прославив автора на цілий світ. А вже 1899 р. Ганс Гросс опублікував третє видання «Порадника для судових слідчих як системи Криміналістики». Працюючи в Чернівцях, засновник криміналістики заснував журнал «Архів кримінальної антропології і криміналістики», який того часу був єдиним редактованим виданням такого рангу у Чернівецькому університеті.

Ім'я Ганса Гросса довгий час було маловідоме українському читачеві. Сучасні юристи знають про нього досить небагато, оскільки згадка імені Ганса Гросса з'явилася в українських підручниках з курсу криміналістики тільки в кінні 90-х років минулого століття. Однак, як зазначали організатори вечора, і ці посилання проводилися лише в тих випадках, коли справи стосувалась історії та поняття криміналістики, а не тоді, коли йшлося про першу в світі кафедру криміналістики, про перший в світі музей криміналістики, про перший в світі інститут криміналістики, які були створені Гансом Гроссом.

Наука криміналістика, як галузь юриспруденції, покликана розв'язувати завдання запобігання, протидії та розслідування злочинів. Основною метою цієї науки — це встановлення істини і вирішення завдань які були сформульовані ще давніми римськими юристами — хто? що? де? з чією допомогою? для чого? яким чином? коли?

Дана галузь знань за свою столітню історію пройшла велику еволюцію у своєму розвитку, пережила етапи становлення та розквіту. У формуванні криміналістики приймали участь велика плеяда славних освітян, науковців та практичних співробітників. Сьогодні криміналістика — це світова наука, яка стоїть на захисті законних інтересів і прав людини, громадянина, суспільства та держави.

Методика викладення криміналістики визначається специфікою її предмета та загальними принципами навчання.

Тому вивчення курсу криміналістики слухачами стаціонарної і заочної форми навчання має ряд дидактичних особливостей, обумовлених застосуванням традиційних (лекції, консультації, контрольні роботи) і нетрадиційних форм (круглих столів, наукових семінарів, тренінгів і т.п.). Оволодіння певними практичними навичками передбачає практичну роботу слухачів з рекомендованою літературою, на криміналістичних полігонах тощо.

З метою контролю за засвоєнням пройденого матеріалу у міжсесійний період слухачі виконують контрольну роботу, перед іспитом проходять тестування.

Завершальним етапом навчання і формою перевірки засвоєння теоретичного матеріалу є іспит. В екзаменаційні білети включаються питання з усіх частин криміналістики: загальної теорії, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, методики розслідування окремих видів злочинів.

РОЗДІЛ I.

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

1. Поняття, предмет і завдання криміналістики

Криміналістика — наука про закономірності механізму вчинення злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та оснований на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах судового дослідження та попередження злочинів.

Криміналістика — юридична наука, яка виникла у надрах кримінального процесу у минулому столітті як сукупність технічних засобів і тактичних прийомів, а також способів їх використання для розкриття злочинів. Це означає, що криміналістика вивчає злочин. Але злочин є предметом пізнання інших галузей знань (соціологія і філософія, кримінальне, цивільне і адміністративне право, психологія, статистика та інші), які досліджують деякі специфічні сторони, властивості і особливості злочинної діяльності для боротьби з нею. У цьому аспекті наука криміналістика має свій предмет пізнання.

Предмет будь-якої науки — це властивості і відношення оточуючого світу, що виділені в процесі практики і перетворені в об'єкт дослідження для розкриття їх спеціальних закономірностей. Таким чином, предметом будь-якої науки є вивчення закономірностей об'єктивної дійсності, пов'язаних з її метою і завданнями.

Предметом науки криміналістики є сукупність об'єктивних закономірностей, пізнання яких необхідне для успішного розслідування і запобігання злочинів.

Предметом криміналістики охоплюються три групи закономірностей:

- закономірності виникнення і розвитку зв'язків і відношень у середині механізму злочину: зв'язок між дією і результатом, повторюваність дій у подібних ситуаціях, стереотипи дій суб'єкта злочину тощо;
- закономірності злочину, формування і реалізації способу вчинення і приховання злочину, зв'язок способу з особою злочин-

ця, залежність способу від конкретних обставин вчинення злочину тощо;

- закономірності виникнення і перебігу явищ, пов'язаних зі злочином, що мають значення для розслідування: скритність підготовки до вчинення злочину, вибір засобів, рекогносцировка обстановки, вивчення предмета злочинного посягання тощо.

Наука криміналістика своїми рекомендаціями, специфічними методами та засобами виявлення, фіксації, дослідження та використання доказів сприяє правоохоронній діяльності, підвищує її ефективність у боротьбі зі злочинністю, і тим самим допомагає виконанню загального завдання, що стоїть перед правоохоронними державними структурами. Це завдання не тільки науки криміналістики, але й інших галузей права — кримінального, цивільного, адміністративного, а також суспільних і природничих наук, які так чи інакше займаються вивченням злочинності. Пізнання криміналістикою специфічної групи об'єктивних закономірностей дійсності необхідно науці для вирішення завдань, що стоять перед нею.

Загальним завданням криміналістики є сприяння правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення та супровід розкриття і розслідування злочинів. Дане завдання реалізується на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки. Криміналістика забезпечує діяльність органів дізнання, досудового слідства, суду і супроводжує процес криміналістичної експертизи науково продуманими засобами, прийомами і методами боротьби зі злочинністю.

Спеціальні завдання криміналістики:

- подальше вивчення об'єктивних закономірностей, що складають основу предмета криміналістики, розвиток її загальних і окремих теорій як основи розробки засобів, прийомів і рекомендацій з розкриття, розслідування і запобігання злочинів;
- розробка та удосконалювання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів з використанням досягнень природничих, технічних і гуманітарних наук;
- розробка та удосконалювання організаційних, тактичних і методичних основ досудового і судового слідства, вивчення та узагальнення з цією метою слідчої і судової практики;
- розробка криміналістичних засобів і методів запобігання злочинів;

– вивчення досягнень закордонних криміналістів та їх використання у розслідуванні злочинів і подальших наукових дослідженнях.

Спеціальні завдання криміналістики — динамічні, вони змінюються залежно від соціальних змін у суспільстві і повинні служити потребам практики боротьби зі злочинністю, зміцненню законності і правопорядку. Конкретні завдання, у свою чергу, визначаються відносно тих напрямів практики, які спрямовані на боротьбу зі злочинністю.

Загальне і спеціальні завдання криміналістики вирішуються за допомогою **конкретних завдань**.

У постановці конкретних завдань проявляються тенденції розвитку криміналістики. Вона розвивається на основі зв'язку і спадкоємності між існуючими і новими криміналістичними концепціями; активного творчого пристосування для цілей боротьби зі злочинністю останніх досягнень тих наук, положення яких не можуть бути безпосередньо використані у кримінальному судочинстві; обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики боротьби зі злочинністю і вдосконалювання цієї практики на основі досягнень криміналістичної науки; прискорення темпів розвитку криміналістики під впливом науково-технічного прогресу у сфері як самої криміналістики, так і суміжних галузей наукового знання.

Конкретним називається завдання тимчасового характеру, яке наука вирішує на даному етапі.

Для вирішення такого конкретного завдання може виникнути необхідність як усієї сукупності криміналістичних знань, так і будь-який розділ криміналістики або навіть частина цього розділу. Іншими словами, конкретні завдання можуть бути досить різними за обсягом.

2. Сучасна система науки криміналістика

Система — це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємозв'язок. Системність — це об'єктивна властивість, притаманна кожному об'єкту матеріального світу, явищу, події. Наука як галузь знань є сукупністю знань, що

перебувають у певній послідовності щодо їхньої значущості, взаємозв'язку та відношення.

Узагальнення накопичених у процесі історичного розвитку наукових даних є одним із первинних етапів становлення науки як відокремленої галузі знань, а зведення цих даних у логічно обґрунтовану систему свідчить про самостійність і ступінь зрілості науки, рівень теоретичного узагальнення відображених у її предметі явищ об'єктивної дійсності, які вивчаються цією наукою. Система будь-якої науки визначається не довільним віднесенням тих чи інших питань до однієї дисципліни, а об'єднанням їх на підставі внутрішньої єдності та об'єктивних зв'язків. Як і кожна наука, криміналістика має свою систему яка в процесі історичного розвитку неодноразово піддавалася перегляду і змінам.

Система науки криміналістики — це складові її частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємних зв'язків. Частини або розділи, які є самостійними структурними одиницями, одночасно співвідносяться за змістом, певними взаємозв'язками або закономірностями, які характеризують індивідуальне ціле.

На думку вітчизняних вчених, сучасна система науки криміналістики складається з таких частин:

- загальна теорія криміналістики;
- криміналістична техніка;
- криміналістична експертиза;
- криміналістична тактика;
- криміналістична методика (В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко, 2001).

Загальна теорія криміналістики — це система вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат і місце криміналістичних знань у системі юридичних наук, самостійні криміналістичні теорії і вчення, зокрема, криміналістична ідентифікація та діагностика, вчення про криміналістичні версії.

Криміналістична техніка включає в себе теоретичні положення, науково-технічні прийоми, методи виявлення, фіксації, вилучення, попереднього дослідження, збереження і подальшого використання з метою розслідування злочинів та їх запобігання.

Криміналістична техніка як розділ криміналістики являє собою систему теоретичних положень та принципів розробки й використан-

ня науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення, накопичення та обробки матеріалізованої інформації про події, що розслідуються, а також технічних засобів і способів попередження злочинів (М.С. Полевой, 1990).

Криміналістична експертиза являє собою систему наукових положень і розроблених на її основі спеціальних методів і методик для встановлення фактичних даних на основі дослідження об'єктів — матеріальних носіїв інформації з метою розслідування злочинів та їх запобігання.

Криміналістична тактика — це розділ науки криміналістики, що займається розробкою прийомів проведення слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій щодо організації і планування процесу слідства.

Криміналістична методика або методика розслідування окремих видів злочинів, як розділ науки криміналістики, є системою наукових положень і рекомендацій, що базуються на них, щодо розслідування і запобігання вбивств, розкрадань, крадіжок, розбоїв та інших видів злочинів.

3. Криміналістика в системі юридичних наук

Криміналістика — спеціальна юридична наука, яка має предмет свого дослідження, свою методологію та тісно пов'язана з правовими і суспільними науками, а з моменту свого виникнення активно та творчо використовує здобутки природничих і технічних наук.

Криміналістика пов'язана з багатьма науками правового циклу. Криміналістична інформація стосовно події, що розслідується, відображається в різноманітних джерелах матеріального середовища, а здобута та відповідним чином матеріалізована, може використовуватися в галузях права, перш за все кримінального, де вона виступає як докази або інформації, що має орієнтуючий характер. У кримінально-процесуальному праві криміналістична інформація використовується для прийняття тактичних рішень. Тому криміналістика взаємопов'язана з кримінальним і кримінально-процесуальним,

цивільним та адміністративним правом, з теорією оперативно-розшукової діяльності.

Криміналістика розробляє методи й засоби отримання інформації з матеріальних та ідеальних джерел, для чого використовуються знання з природознавчих і технічних наук, а саме фізики, хімії, біології, анатомії, фізіології, психології, судової медицини тощо.

Кримінально-правова кваліфікація злочину ще в стадії порушення кримінальної справи служить орієнтиром для визначення напрямку розслідування, конструювання загальних версій. Отже, для формування системи технічних засобів і тактичних прийомів пізнання конкретного злочину та його кримінально-правової кваліфікації формуються обставини, які необхідно довести, що береться за основу для окремих версій та послідовної їх розробки. Криміналістика зародилася в надрах кримінального процесу і в подальшому відокремилася в самостійну науку. Звідси простежується безпосередній зв'язок з кримінально-процесуальним правом на всьому шляху її розвитку. Процесуальний закон є формою реалізації криміналістичної техніки та слідчої тактики в методиці розслідування конкретних видів злочинів. Тому збирання, дослідження доказів здійснюються тільки відповідно до кримінально-процесуального закону. Криміналістика, у свою чергу, впливає на кримінальний процес. Тактичні прийоми одержання інформації, що розробляються криміналістикою, нерідко виступають основою для створення нових процесуальних норм (наприклад слідчий експеримент, перевірка показань на місці). Зв'язок криміналістики з кримінологією полягає в тому, що профілактика злочинів є водночас серед завдань як кримінології, так і криміналістики. Дані кримінології використовуються в криміналістичній характеристиці злочинів, а прийоми збирання профілактичної інформації застосовуються в кримінології. З інших галузей наукових знань (логіки, психології, кібернетики, фізіології, теорії інформації) криміналістика здобуває основні посилки для окремих теорій, розробки технічних засобів і тактичних прийомів збирання й дослідження доказів. Зокрема, дані психології та теорії спілкування використовуються для розробки прийомів допиту, а теорія відображення і категорії логіки — для розробки теорії криміналістичної ідентифікації. Без використання знань судової медицини важко уявити розслідування злочинів проти особи, а без судово-бухгалтерського обліку — економічних злочинів.

Криміналістика та оперативно-розшукова діяльність тісно взаємопов'язані. Цей зв'язок виражений, перш за все, у прийомах, що використовуються, засобах виявлення та збирання джерел доказової інформації, виявлення ознак злочину. Разом з тим, оперативно-розшукова діяльність відрізняється своєю мобільністю, негласністю використання технічних засобів і тактичних прийомів, внаслідок застосування яких збирають тільки орієнтуючу інформацію, а не доказову. Для одержання статусу доказу орієнтуюча інформація повинна бути введена до процесу доказування процесуальними засобами. Багато оперативних технічних засобів використовуються при проведенні слідчих дій.

4. Зв'язок криміналістики з іншими науками

Дані природничих і технічних наук здавна використовуються безпосередньо для розкриття та запобігання злочинів. Фотографічна, мікроскопічна, рентгеноскопічна та інша техніка використовується без будь-яких переробок або із спеціальними переробками змінюється методика її використання для розв'язання спеціальних криміналістичних завдань.

Використовуючи фізико-хімічні закономірності кольорових матеріалів у криміналістиці був розроблений новий метод розпізнання кольору шляхом фотографування безпосередньо на кольоровий фотопапір, що дозволило розрізняти невидимі кольорові відтінки фарбувального матеріалу при різних дописках і виправленнях у документах.

Хімічна закономірність утворення пофарбованих сполук потожирової речовини сліду пальця з розчином нінгідрину дозволила припустити, що існують й інші хімічні речовини, які вступають у хімічну реакцію з речовиною сліду. Такою речовиною виявився марганцевокислий калій (перманганат калію). При нанесенні цього розчину на об'єкт потожирова речовина невидимого сліду офарблюється, і слід стає видимим.

Біологічні методи дослідження об'єктів тваринного і рослинного походження були вдосконалені криміналістами і трансформовані у

криміналістичні методики, наприклад встановлення групової належності шляхом спорово-пилкового аналізу.

Разом з тим криміналістика впливає на фундаментальні науки. Так, метод криміналістичної ідентифікації використовується багатьма природничими науками як загальний метод пізнання, а криміналістичні методики встановлення підроблених грошей та інших паперів стали основою створення технічних детекторів визначення справжніх купюр і монет.

Криміналістика і судова медицина мають найбільш давні та міцні зв'язки. Судово-медичні знання використовувались у розкритті злочинів значно раніше, ніж виникла криміналістика. Тому деякі медичні прийоми виявлення слідів злочину на тілі людини були запозичені криміналістикою і навпаки, багато криміналістичних прийомів і технічних засобів з успіхом використовуються у судовій медицині.

Судова психіатрія, як і судова медицина, сформувались окремо від криміналістики і залишаються самостійними в силу чіткого розмежування їх предметів дослідження. Судова медицина досліджує тканини та різні об'єкти життєдіяльності людини, а також трупи. Судова психіатрія досліджує психіку людини, її поведінку при розладі психічної діяльності. Психічний стан злочинця безпосередньо пов'язаний із призначенням міри покарання і взагалі притягненням особи до кримінальної відповідальності.

Дані психології широко використовуються в криміналістичній тактиці і методиці розслідування окремих видів злочинів, а також для формування окремих методик, теорії спілкування на досудовому слідстві, вчення про навички, методів розпізнання інсценування, способи вчинення злочинів, детектування емоційного стану допитуваного тощо.

Криміналістика широко і творчо запозичує положення формальної та діалектичної логіки, особливо такі прийоми мислення як аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, гіпотезу і аналогію, узагальнення і абстрагування тощо. Логічні закони та прийоми мислення входять до методологічних основ криміналістики, крім того використання їх дозволило розробити «логіку слідства», вчення про криміналістичну версію, логіку доказування у кримінальному судочинстві.

Розробки тактичних прийомів неможливо без урахування етичних правил спілкування і поведінки в суспільстві. Тактичні прийоми ро-

боти з об'єктами живої та неживої природи розрізняються за етичними особливостями. Те, що можна використати для дослідження неорганічного об'єкта, треба простежити через принципи етики, щоб використати для дослідження об'єкта живої природи, особливо людини.

5. Поняття методологічних основ криміналістики

Методологія науки — це не тільки вчення про методи, а поняття значно ширше, що являє собою загальну теорію науки, яка включає пізнання її предмета, понятійного апарату, проблем та закономірностей розвитку конкретної галузі в історичному аспекті. Отже, загальна теорія криміналістики складає систему вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат та місце криміналістичних знань у системі юридичних наук.

Вчення в етимологічному аспекті є сукупністю теоретичних положень про яку-небудь сферу явищ. До найбільш важливих розділів криміналістики відноситься вчення про закономірності та окремі криміналістичні теорії.

Вчення про закономірності:

- закономірності механізму вчинення злочину;
- закономірності виникнення інформації та її джерел про злочин та його учасників;
- закономірності збирання та використання криміналістичної інформації у процесі доказування.

Окрема криміналістична теорія — це сукупність теоретичних положень, які розкривають суть, предмет та методи дослідження окремої галузі (розділу) криміналістики. До окремих криміналістичних теорій (вчень) відносять:

- криміналістичне вчення про навички;
- криміналістичне вчення про ознаки та властивості;
- теорія криміналістичної ідентифікації та групофікації;
- криміналістичне вчення про спосіб учинення злочину;
- вчення про криміналістичну версію та планування;
- криміналістичне вчення про механізм утворення слідів;

- вчення про систематизацію та реєстрацію криміналістичних джерел інформації;
- криміналістичне вчення про збирання, зберігання, обробку та автоматизоване використання інформації.

Перелік окремих криміналістичних теорій змінюється з розвитком науки криміналістики, потребами практики боротьби зі злочинністю. Тому наведений перелік не є вичерпним.

Мова науки – являє собою специфічний понятійний апарат, за допомогою якого наука описує свій предмет дослідження. Це термінологічний апарат, тезаурус, що використовується у конкретній галузі знань. Так, виділяють мову математичних, фізичних, хімічних галузей знань тощо. Існує й мова криміналістики. Такі поняття, як ідентифікація, криміналістична ситуація, слідча версія, розшук за свіжими слідами, дактилоскопія, трасологія, латентні сліди і т. ін. є криміналістичними термінами.

Розвиток науки визначається, передусім, становленням її мови. Останнім часом в мову криміналістики були введені нові поняття: криміналістична характеристика, слідча ситуація, тактична операція, тактичне рішення, групофікація, засоби польової криміналістики, верифікація тощо.

Зрозуміло, що не всі терміни мови криміналістики, як і будь-якої іншої науки є специфічними. Структура мови поділяється на всезагальні, загальні та окремі поняття (терміни). Всезагальні – це філософські поняття, що використовуються в мові як засоби спілкування взагалі. До загальних належать ті, що використовуються у кількох близьких галузях знань, групах наук; окремі (спеціальні) – це поняття, які вживаються в одній науці або близьких до неї за предметом дослідження, наприклад криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності.

6. Класифікація методів науки криміналістики

Проблема класифікації методів найбільш дискутується в методології криміналістики. Останні досягнення науки та узагальнення досвіду практики свідчать, що в розв'язанні проблеми класифікації

методів науки криміналістики слід керуватися загальноприйнятою класифікацією з урахуванням рівнів загальності дослідження та поділяти методи на загальний (всезагальний), загальнонаукові та окремі, власне криміналістичні (часткові або спеціальні). Така класифікація методів пізнання загально визнана, вона поділяється більшістю вчених-криміналістів, відображена у підручниках і наукових працях.

Методи науки криміналістики дуже різноманітні, особливо окремі, оскільки в процесі судово-слідчої діяльності доводиться добувати та досліджувати доказову інформацію з різних матеріальних та ідеальних відображень, застосовувати безліч технічних засобів і методів. Саме через це проблема класифікації має теоретичне та практичне значення.

У теоретичному плані класифікація методів конкретної науки свідчить про її зрілість, сформованість «інструментарію» дослідження її об'єкту. На практиці класифікація дозволяє швидше орієнтуватися у засобах пізнання та обирати методи та засоби дослідження, найбільш економічні і ефективні для досягнення поставленої мети. У навчальній та криміналістичній літературі існує принаймні не менше п'яти класифікацій криміналістичних методів, причому окремі з них є спірними.

Методи науки криміналістики можна класифікувати так:

1. Всезагальний або загальний метод — це метод пізнання взагалі будь-яких об'єктів природи та суспільного життя. Він носить таку назву тому, що має найбільш високий рівень спільності. В основі загального методу лежить філософське знання. Антична філософія була першою формою пізнання (Демокрит, Платон, Піфагор). Найвище досягнення цього періоду — логіка Аристотеля. Основні закони діалектики та категорії діалектичної логіки, що розвивалися пізніше, використовуються як інструмент пізнання природи й суспільства. Наприклад закон переходу кількості в якість, єдність протилежностей, окремого та цілого, тотожності, загального зв'язку — присутні у пізнавальному процесі. Тому матеріалістична діалектика та її категорії становлять загальний інструмент пізнання, тобто загальний метод.

2. Загальнонаукові методи, тобто такі засоби пізнання, які застосовуються не до всіх об'єктів, що пізнаються, а тільки до деяких груп, систем. У криміналістиці до них відносять спостереження, порівняння, експеримент, опис, моделювання, ідентифікацію тощо. Криміналістична ідентифікація — це окремий метод, а ідентифікація взагалі

як процес встановлення тотожності широко застосовується у фізиці, хімії, біології, археології та інших галузях знань.

3. Окремі (часткові) або спеціальні методи — такі методи дослідження, які використовуються в одній науці, або у суміжних з нею. Наприклад окремі методи криміналістики (фотографічні, дактилоскопічні, сигналетичні, тощо) нерідко застосовуються в теорії оперативно-розшукової діяльності, а метод криміналістичної ідентифікації — в теорії доказів та доказуванні взагалі. Окремі методи повинні відповідати принципам науковості, надійності, економічності, безпеки, етичності.

7. Загальнонаукові методи криміналістики

У криміналістиці поряд з окремими (спеціальними) методами ефективно використовуються загальнонаукові методи пізнання: спостереження, вимірювання, опису, порівняння, експеримент, моделювання, ідентифікації, математичні методи та інші.

Спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета чи явища широко використовується у криміналістиці як з науковою, так і з практичною метою: при вивченні та узагальненні правозастосовчої практики, у експертних дослідженнях, при провадженні слідчих та оперативно-розшукових дій і т. ін.

Вимірювання є необхідним методом пізнання різних просторових та часових величин. В наукових дослідженнях, і в практичній діяльності по вивченню слідів злочинів неможливо обійтися без вимірювання лінійних та кутових величин, об'єму, концентрації, температури, опору матеріалів, оптичних властивостей, а також без визначення різних часових показників: тривалості того чи іншого явища, швидкості руху, часу вчинення злочину, давності утворення слідів.

Опис. У криміналістиці, як і в інших науках, фіксація шляхом опису кількісних та якісних показників предметів, що вивчаються і явищ є необхідною умовою пізнання їх сутності. Без цього теоретичне пізнання є неможливим. Як метод пізнання опис повинен бути системним, як і сам підхід до вивчення реальної дійсності. У ньому знаходять відображення взаємозв'язок предметів та явищ дійсності.

Порівняння дуже широко використовується у криміналістичній ідентифікації. Прийоми порівняння можуть бути різними: співставлення (візуальне або за допомогою приладів), суміщення і накладення (фотоаплікація у фотопортретній експертизі).

Експеримент також широко застосовується у науці криміналістики і практиці. У кримінальному судочинстві він носить назву слідчого експерименту. Експериментальний метод знайшов також широке застосування при проведенні експертиз і отримав назву експертного експерименту. Експериментальний метод застосовується також слідчим при отриманні порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень.

Моделювання. Суть цього методу полягає в заміщенні реального об'єкта пізнання його моделлю, яка піддається дослідженню, а одержані результати інтерпретують (переносять) на реальний об'єкт вивчення. Моделі, що використовуються у процесі пізнання можуть бути матеріальними (предметними), наприклад гіпсова копія сліду взуття, план місця події, макет будівлі; логічними (ідеальними) — слідча версія; структурними, що відображають внутрішню побудову (структуру) об'єкту та функціональними (динамічними) — які копіюють оригінал, що знаходиться у русі, динаміці, наприклад слідча версія, модель певного технологічного процесу.

Метод ідентифікації. У криміналістиці індивідуальна ідентифікація має переважне значення, тому що питання про тотожність вирішується як правило стосовно конкретних речових доказів, виконавців та авторів документів, конкретних об'єктів, що залишили ті чи інші сліди на місці події. З метою підвищення ефективності вирішення експертних ідентифікаційних завдань, наукою криміналістикою розроблена теорія криміналістичної ідентифікації, створені нові наукові методи для вирішення ідентифікаційних завдань у трасології, судовій балістиці, почеркознавстві, техніко-криміналістичному дослідженні документів, ідентифікації людини за ознаками зовнішності.

Загальнонаукові методи пізнання застосовуються завжди у комплексі. Наприклад, застосування методу порівняння неможливо без спостереження і опису, а систематизація і класифікація неможливі без порівняння, спостереження та порівняння завжди супроводжують один одного, а метод вимірювання пов'язаний з математичними методами.

8. Спеціальні методи криміналістики

Спеціальні або окремі (часткові) методи, що використовуються у криміналістиці можна поділити на 2 групи: власне криміналістичні та методи інших (природничих та технічних) наук, які використовуються у криміналістиці, як правило у криміналістичній експертизі.

Власне криміналістичні методи створені та обґрунтовані теорією криміналістики або запозичені та перетворені нею спеціально для дослідження криміналістичних об'єктів. До них належать різноманітні судово-фотографічні, трасологічні, судово-балістичні та інші методи. Наприклад в галузі судової фотографії розроблені методи сигналетичної (впізнавальної), вимірювальної, панорамної, стереоскопічної, мікроскопічної, крупномасштабної та інших видів фотозйомки, методи фотографічного підсилювання кольорових контрастів, методи виявлення текстів, що неможливо прочитати тощо.

Створені різні методи слідкопіювання у трасології, широко використовуються методи дактилоскопічної ідентифікації, мікроскопічного та профілографічного дослідження мікрорельєфу різних слідів (знаряд злочину та інструментів, на кулях та гільзах та інших видів слідів).

У судовій балістиці розроблені та успішно застосовуються методи виявлення та фіксації слідів пострілу, ідентифікації зброї за слідами на кулях та гільзах, визначення дистанції пострілу, послідовності виконання кількох пострілів та інші методи судово-балістичної експертизи.

Криміналістика має також різноманітні ефективні методи техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавчої експертизи, фотопортретної ідентифікації, кримінальної реєстрації.

Поряд з методами та засобами криміналістичної техніки широке застосування знаходять методи (прийоми) криміналістичної тактики і методики розслідування злочинів, зокрема методи планування розслідування, аналізу слідчих ситуацій, тактичні прийоми виконання слідчих дій, профілактики злочинів криміналістичними засобами.

Джерелом формування криміналістичних методів та засобів є природні, технічні та суспільні науки, а також слідча, судова та експертна практика. Методи наукового узагальнення цієї практики (анкетування, статистичні методи) також належать до спеціальних методів.

Методи природничих і технічних наук знаходять широке застосування у дослідженні криміналістичних об'єктів. Серед них можна виділити різноманітні фізичні методи (спектрального аналізу, дослідження в інфрачервоних та ультрафіолетових променях, із застосуванням радіоактивних ізотопів, методи електронної та лазерної техніки та інші), методи хімічного якісного та кількісного мікроаналізу, біологічні, мінералогічні та багато інших. У багатьох випадках розкриття злочинів залежить від того, наскільки повно та ефективно використовуються криміналістикою сучасні досягнення природничих та технічних наук.

Необхідно підкреслити, що всі методи криміналістики, які рекомендуються для практичного застосування у розкритті злочинів і особливо ті, що застосовуються у кримінальному судочинстві повинні відповідати принципам науковості, надійності, економічності, безпеки, етичності.

В світі цих вимог не можуть бути використаними у правосудді методи, що знаходяться у стадії наукової розробки та перевірки, а також антинаукові, і ті, що принижують людську гідність.

9. Закони розвитку науки криміналістики

Закони науки криміналістики поділяються на загальні і спеціальні. До загальних законів відносять: про об'єктивну необхідність, узагальнення, інтеграцію, безперервність накопичення знання; про диференціацію наукового знання; про взаємозв'язок науки і практики. Загальним законам підпорядковується розвиток усіх наук, усього наукового потенціалу людства.

Спеціальні закони регулюють розвиток конкретних наук, тому для кожної часткової науки вони мають свій перелік і структуру.

На думку більшості вчених, до спеціальних законів науки криміналістики відносять чотири.

Закон зв'язку і спадкоємності між існуючими і виникаючими концепціями. Нове завжди виникає на основі використання досвіду минулого. Так, відома закономірність нінгідрину вступати в хімічну

реакцію із складовими частинами потожирової речовини і утворювати забарвлені сполуки використана для виявлення невидимих слідів рук. Ця, вже пізнана закономірність, стала передумовою розробки і створення нової методики виявлення невидимих слідів рук методом перманганату калію. Присутня в розчині марганцева кислота взаємодіє з потожировою речовиною сліду і утворює забарвлену сполуку, внаслідок чого слід стає видимим.

Закон активного творчого пристосування сучасних досягнень науки для розв'язання часткових завдань науки криміналістики. Цей закон О.І. Вінберг назвав законом криміналістичної трансформації. Він є розповсюдженим способом розробки окремих теорій, дослідження, оцінювання та використання доказів. Наприклад, відомий у фізиці метод люмінесценції пристосований для дослідження криміналістичних об'єктів в ультрафіолетовій та інфрачервоній ділянках спектру, розроблена методика люмінесцентної спектроскопії і мікроскопії для відновлення згаслих текстів, паливно-мастильних матеріалів, наркотичної сировини. Магнітні властивості металів використані при створенні магнітних порошоків та магнітного пензля для роботи зі слідами рук.

Закон обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики. Розробка криміналістикою нових методів та засобів обумовлена нагальними потребами практики для вдосконалення діяльності з розслідування та запобігання злочинів. Так, потреби практики щодо розшуку похованих трупів навели на думку про створення приладів для цього. Розшук людей та речей за допомогою службово-розшукових собак відомий з давніх часів, але не існувала методика ототожнення особи за запахом слідів. Ця потреба практики викликала появу окремої криміналістичної теорії — криміналістичної одорології, розробку засобів роботи зі слідами запаху. Виходячи з цих потреб, була запропонована процедура вибору особи як ідентифікаційна методика. З метою вдосконалення фіксації місця дорожньо-транспортних пригод були створені спеціальні засоби і метод стереофотограмметричної зйомки, що дозволяє у напівавтоматичному режимі накреслити масштабний план місця події з достатньо високим ступенем точності та скоротити час огляду до кількох хвилин.

Закон прискорення темпів розвитку криміналістичної науки в умовах науково-технічного прогресу. Наукові дослідження стають

продуктивною силою, могутнім фактором, що впливає на всі сфери суспільного життя, у тому числі й на соціальні, зокрема боротьбу зі злочинністю. Науково-технічний прогрес, як загальний закон науки, в криміналістиці не має часткових аналогів, що діють тільки задля неї. Прискорення темпів розвитку криміналістичних знань відбувається під безпосереднім впливом загального розвитку і набутих наукових знань. Швидко розвиваються теоретичні основи, з'являються нові окремі теорії — про механізм вчинення злочину, криміналістична габітоскопія, автороззнавство, одорологія, фоноскопія тощо.

10. Ідентифікація у криміналістиці та інших галузях знання

Ідентифікація — (identify) у перекладі з латинської означає ототожнювати, тобто встановлення тотожності об'єкта за певними ознаками, властивостями. Тому ідентифікація — це процес дослідження, пізнання об'єкта і отримання певної інформації для себе. Звідси, ідентифікацію можна інтерпретувати як форму пізнавальної діяльності, котра використовується в різних галузях знань, в тому числі і кримінальному судочинстві при встановленні істини у кримінальній справі.

Методологічною основою ідентифікації як форми пізнавальної діяльності є закони формальної логіки, головним чином закон тотожності і категорії матеріалістичної діалектики. Суть закону тотожності полягає в тому, що будь-яка думка про предмет у процесі даного розгляду тотожна самій собі, скільки б разів вона не повторювалась, тобто суть ідентифікації полягає у встановленні **того самого в різних об'єктах або того самого об'єкта в його різних станах.**

У відповідності з законом тотожності можна ідентифікувати широке коло матеріальних об'єктів, зараховуючи їх до відомих класів, видів, родів та груп. Наприклад, на місці злочину виявлено слід папілярного узору; спеціаліст, який досліджував слід встановив, що це слід нашарування, вид узору — петльовий, тобто він ідентифікував слід за механізмом утворення та будовою папілярного узору і за ви-

дом відніс його до петльового. Така ідентифікація є початком будь-якої розумової діяльності, якщо об'єкт досліджується від загального до часткового. Тому подібна ідентифікація зустрічається в різних науках: фізиці, біології, археології тощо.

Так, у фізиці на основі властивостей елементарних часток ідентифікують конкретні види елементів, наприклад, що частка, яка досліджується є плутонієм. У хімії за характером реакції ідентифікують реагуючі речовини, а в археології за залишками матеріальної культури встановлюють відрізки часу, побут та культуру.

Тому об'єктами ідентифікації, на основі закону формально-логічної тотожності, можуть бути як окремі предмети, так і їх види, роди, групи, класи, а також об'єми рідких, сипких та газоподібних речовин, ділянки місцевості, події, явища та різні стани матеріальних об'єктів, а також відрізки і моменти часу. У зв'язку з цим в деяких підручниках з криміналістики поряд із поняттями «індивідуальна ідентифікація», «індивідуальна тотожність» зустрічаються поняття не зовсім коректні — «групова ідентифікація», «групова тотожність».

Наведене вище свідчить, що ідентифікація як процес встановлення тотожності або збіжності будь-яких ознак в різних об'єктах є загальним (загальнонауковим) методом дослідження, теорія якого базується на формальних законах логіки та є сукупністю логічних правил розглядання (дослідження), в процесі яких встановлюється тотожність.

Багато вчених ще й до цього часу продовжують відносити ідентифікацію до окремих методів науки криміналістики. Однак ще С.М. Потапов розглядав ідентифікацію як універсальний метод пізнання, котрий дозволяє ототожнювати різноманітні об'єкти матеріального світу, явища, події, різні стани об'єктів зараз, в минулому і майбутньому, ділянки простору і відрізки часу на всіх стадіях кримінального процесу. Таким чином, універсальність методу ідентифікації як загальнонаукового інструмента, дозволяє використовувати методи природничих і технічних наук як прийоми для застосування ідентифікації як загального методу пізнання.

Те, що ідентифікація визнана загальнонауковим методом пізнання, свідчить про достатньо розроблені методологічні основи науки криміналістики, оскільки перехід окремого методу на більш високий рівень узагальненості переконливо це доводить.

11. Криміналістична ідентифікація як окремий метод науки криміналістики

Ідентифікацію як загальний метод, що використовується в різних галузях знання, необхідно відрізнити від криміналістичної ідентифікації як окремого методу науки криміналістики, який застосовується для розв'язання ідентифікаційних завдань у кримінальному судочинстві.

Криміналістична ідентифікація — метод, що дозволяє розв'язувати вузькі ідентифікаційні завдання, суть яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму. Такі завдання виникають при розслідуванні окремих видів злочину, коли необхідно встановити вид, клас чи модель пістолета, конкретний екземпляр зброї, з якої було зроблено постріл тощо. В процесі доказування прийнято оперувати категоричними висновками, достовірними фактами, хоча можливе використання й імовірних суджень про клас, вид або роду приналежність конкретного об'єкта. Цим криміналістична ідентифікація відрізняється від ідентифікації як загального методу, що використовується в різних галузях знання. Ось чому в процесі ідентифікації як загального методу, так і криміналістичної ідентифікації (окремого методу) встановлюється тотожність, тільки в першому випадку тотожність групи, виду, роду, класу, а в іншому — індивідуального конкретного об'єкта.

Методологічну основу ідентифікації як методу встановлення тотожності складають положення матеріалістичної діалектики.

1. Усі об'єкти, події матеріального світу взаємопов'язані та являють собою нескінченне сплетіння зв'язків та взаємодій. Якщо відомий наслідок, то неважко встановити причину, і навпаки. Отже, при розслідуванні за слідами, залишеними на місці події, встановлюють особу злочинця та обставини вчинення злочину. Всі об'єкти та явища можна пізнати, у світі нема таких речей, які не пізнаються, а є ще непізнані.

2. Події та явища матеріального світу індивідуальні (визначені), оскільки нема двох речей, які були б однакові. Це фундаментальне положення дозволяє знаходити та пізнавати реальні об'єкти, зумовлені практичною діяльністю людини.

3. Всі об'єкти матеріального світу перебувають у постійному русі, розвитку та зміні. Однак індивідуальність та визначеність об'єкта передбачають його відносну стійкість, незмінність, тобто збереження характерних ознак, що дозволяють ототожнити його з самим собою.

Об'єкт в кожний момент часу одночасно той і не той. Ось чому закон тотожності з погляду формальної логіки у даному випадку справедливий лише для певного моменту часу, коли об'єкт залишається самим собою.

Природні зміни — це ті, що відбуваються безперервно, внаслідок руху та розвитку об'єктів. У природі все існує тільки в силу певного руху. Людина старіє, сприйняте забувається, свіжий слід на металі окислюється, чорнило на папері вицвітає тощо.

Навмисні зміни — це такі, що вносить суб'єкт у відображення для його спотворення або знищення. Наприклад, спотворення почерку при підробці документа, використання маски і рукавичок при вчиненні розбійного нападу, знищення засобів вчинення злочину, розчленування трупа тощо.

Випадкові зміни не пов'язані із подією злочину. Наприклад, пошкодження слідів на місці події випадковими особами, транспортом, тваринами тощо. Випадкові зміни виникають завжди пізніше навмисних і з ними не пов'язані.

Ідентифікаційний період — це час, за який ознаки та властивості об'єкта хоча і змінюються, але залишаються достатніми для встановлення тотожності.

Криміналістична ідентифікація як окремий метод криміналістики відрізняється від ідентифікації, що використовується в інших галузях знання, формою встановлення тотожності: в першому випадку встановлюють тотожність конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму, а в іншому — тотожність множини однакових об'єктів, розподілених на класи, види, роди та будь-які інші малі групи.

12. Об'єкти криміналістичної ідентифікації

Об'єктами криміналістичної ідентифікації є об'єкти матеріального світу: люди, тварини, їх трупи, тобто тверді фізичні тіла, що мають стійку форму, а також сипкі, рідкі, газоподібні речовини та їх стани, в окремих випадках — проміжки та моменти часу, стани людей в конкретних ситуаціях.

У процесі ідентифікаційного дослідження крім об'єктів, тотожність яких встановлюється, існують і такі, що мають інше ідентифі-

каційне значення: наприклад об'єкти з відображеннями (слідами) інших об'єктів; окремі частини, які раніше були одним цілим; зразки об'єктів. У теорії ідентифікації виділяють два значення поняття «об'єкти»:

- матеріальні об'єкти (тверді, сипкі, рідкі фізичні тіла неорганічного та органічного походження), щодо яких необхідно встановити тотожність або групову приналежність (**ідентифіковані, шукані, що ототожнюються**);
- будь-які матеріальні тіла органічного та неорганічного походження, які є засобами для встановлення тотожності (**ідентифікуючі об'єкти**).

За відсутності відповідних засобів здійснити ідентифікацію неможливо. Необхідною її передумовою є взаємодія об'єктів — відображення ознак і властивостей одного (ідентифікованого) на іншому (ідентифікуючому).

У процесі ідентифікації ознаки ідентифікованого об'єкта порівнюють з їх відображеннями на ідентифікуючому. Якщо вони збігаються, формують сукупність ознак, на основі яких встановлюють тотожність. Ідентифікований об'єкт може бути тільки один, а ідентифікуючих — декілька. Зокрема, людину можна ідентифікувати за слідами крові, пальців рук, ніг, зубів, за голосом, почерком, ознаками зовнішності.

Під час ідентифікації за уявним образом (ідеальним відображенням) ідентифікують реальний об'єкт, який пред'являють для впізнання. При цьому засобом ідентифікації є уявний образ (слід пам'яті) обвинуваченого, потерпілого, свідка, підозрюваного. Уявний образ, що зберігається в пам'яті людини, має відповідати таким вимогам: бути повним і чітким, мати достатню сукупність ознак, за якими можна ідентифікувати шуканий об'єкт.

Крім ідентифікуючого та ідентифікованого об'єктів у процесі ототожнення використовують порівняльні зразки. Вони необхідні у разі, коли безпосередньо порівняти ідентифікуючий та ідентифікований об'єкт неможливо чи досить важко: наприклад, для вирішення питання про виконавця досліджуваного рукопису без відповідних зразків неможливо порівняти ідентифікаційні ознаки, що відображені в рукописі, з почерком виконавця. Для цього необхідні порівняльні зразки почерків осіб, яких перевіряють. Зразки для порівняння мають відповідати таким вимогам: а) не повинні викликати сумнів у їх походженні

від об'єктів, які перевіряють; б) мають відображати достатню кількість властивостей цих об'єктів; в) мають бути придатними для порівняння. Порівняльні зразки поділяють на вільні та експериментальні.

Вільні зразки — це об'єкти, які виникли поза зв'язком з певною кримінальною справою. Як правило, вільні зразки з'являються у період, що передував вчиненню правопорушення та порушенню кримінальної справи. До вільних зразків належать заяви, листи та інші документи, виявлені під час обшуку, виїмки, огляду.

Експериментальні зразки отримують спеціально в разі призначення ідентифікаційної експертизи для порівняльного дослідження у підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого на підставі і в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. Існують спеціальні тактичні прийоми та технічні способи отримання експериментальних зразків, які забезпечують їх придатність і максимальну інформативність. Як правило, експериментальні зразки отримує слідчий. Коли для одержання зразків необхідне застосування спеціальних методик (наприклад, експериментальних стріляних куль), необхідні дії виконує експерт, отримання експериментальних зразків є складовою експертного дослідження. Обов'язок слідчого в цьому разі — надати експерту не тільки досліджуваний об'єкт (наприклад, пістолет), а за можливості й відповідний матеріал для отримання зразків (наприклад, патрони, вилучені у підозрюваного).

13. Ідентифікаційні ознаки та властивості

Ознака — це показник, прикмета, знак, за якими можна розпізнати, визначити що-небудь. У криміналістичній літературі ознака нерідко визначається через властивість. **Ідентифікуюча ознака** — це властивість об'єкта, що відповідає певним вимогам.

Властивість — це філософська категорія, що виражає один з моментів виявлення сутності відносно інших речей, тобто те, що характеризує її схожість з іншими предметами або відрізняє від них. Властивість відображає якість речі, внутрішню її сутність, систему зв'язків та відносин, в яких предмет функціонує.

Криміналістична ідентифікація як окремих метод здійснює отождоження тільки за зовнішніми ознаками об'єктів, а ідентифікація як загальний метод поряд з ознаками зовнішньої будови використовує внутрішні якості речей, тобто їх властивості.

Ознаки характеризують зовнішню будову предмета, його просторові границі, геометричну форму, розмір, об'єм, рельєф поверхні, розташування та співвідношення частин, сторін, кутів, точок, борозенок, валиків, заглиблень та опуклостей.

Властивості характеризують внутрішні якості об'єктів — фізичну природу та агрегатний стан: твердість, сипкість, текучість, теплопровідність тощо. Властивості всіх частин цілого однакові і при поділі його зберігаються у всіх утворених частинах. Наприклад, при поділі рідини на краплі їх властивості — питома вага, колір, теплопровідність, електропровідність, якісно-кількісний склад у кожній частині не змінюються, а при розчленуванні цілого, наприклад, віконного скла, кожна частина його набуває нової форми, розміру та іншого співвідношення зовнішніх ознак.

Достатність збіжних ознак для визнання неповторної сукупності визначаються не тільки їх кількістю, а також умовами утворення, різністю, тобто повнотою відображення, стійкістю та незалежністю, просторовою відокремленістю. У зв'язку з цим не всі ознаки та властивості є ідентифікуючими. Ознака вважається ідентифікуючою, якщо вона відповідає певним вимогам.

1. Ознака повинна відображатися в ідентифікуючому об'єкті. Відображення виникає внаслідок матеріальної та психофізіологічної взаємодії.
2. Ознака повинна бути нестандартною, будь-яким відхиленням від норми, випадковим виробничим дефектом — дефектом обробки або експлуатації об'єкта.
3. Ідентифікуюча ознака повинна бути відносно стійкою і у певних межах ідентифікуючого періоду залишатися самою собою. Оскільки всі об'єкти піддаються постійним змінам, то для ідентифікуючої ознаки вони повинні бути несуттєвими.
4. Ідентифікуюча ознака повинна бути відносно незалежною. У світі все взаємопов'язане — поява однієї ознаки тягне за собою утворення іншої. Чим більше ознак взаємопов'язані, тим менша їх ідентифікаційна цінність. І навпаки, менший зв'язок між ознака-

ми свідчить про рідку їх появу, а це означає й більшу ідентифікаційну значущість.

5. Ознака є ідентифікуючою, якщо інформація про неї отримана методами та засобами, що відповідають сучасному стану науки. Не можуть бути ознаками відомості окультних знань, результати явищ і фактів, які науково не підтверджені.

Властивості — це внутрішні ознаки, що відображають якісну кількість речовини (субстанції) та характеризують групову, родову та видову схожість порівнюваних частин цілого. Оскільки ототожненню підлягає ціле, яке в даний момент не існує, то властивості частин його лише умовно відповідають ідентифікуючим вимогам, вони входять до сукупності поряд з ідентифікуючими ознаками, які визнаються неповторними і робиться висновок про існування єдиного цілого, частини якого в даний час роз'єднані.

14. Види криміналістичної ідентифікації

Для класифікації видів ідентифікації в спеціальній літературі використовують різні підстави.

За об'єктом дослідження виділяють ідентифікацію людини, предметів, речей, речовин, тварин, процесів, станів, явищ.

За сферою криміналістичної техніки криміналістичну ідентифікацію поділяють на дактилоскопічну, судово-балістичну, трасологічну, почеркознавчу, техніко-криміналістичну, за ознаками зовнішності тощо.

За процесуальною формою ідентифікація поділяється на процесуальну та непроцесуальну. Процесуальна здійснюється під час слідчих і судових дій, а непроцесуальна — під час оперативно-розшукової діяльності.

За рівнем індивідуалізації ідентифікацію поділяють на родову (групову) та індивідуальну, тобто криміналістичну.

За природою ідентифікуючих об'єктів — на сигнальну та знакову.

За способом відображення ідентифікуючої інформації — на ідентифікацію цілих структур, розділення цілого та ідентифікацію джерела походження.

Зустрічаються змішані класифікації:

- за матеріально фіксованим відображенням;
- за ознаками загального походження;
- за уявним образом;
- за описом ознак.

Суть будь-якого виду ідентифікаційного процесу полягає у порівнянні ідентифікаційних ознак та властивостей ідентифікованого об'єкта з їх відображеннями в ідентифікуючому об'єкті. Порівнянню можуть піддаватися: безпосередньо ідентифікований предмет з відображеннями його ознак, як, наприклад, взуття з його слідом, зняття злочину з об'ємним вдавненим слідом; безпосередньо ідентифікований об'єкт з його уявним образом — слідом пам'яті людини, допускається під час впізнання людей та речей; порівнюватися можуть тільки відображення ознак ідентифікованого об'єкта.

Ідентифікація за уявним образом передбачає врахування закономірностей і умов сприйняття об'єкта, властивостей пам'яті особи, яка впізнає, створення найсприятливіших умов пред'явлення об'єкта для впізнання, особливостей відтворення уявного образу та інших психологічних закономірностей.

В усіх випадках ідентифікації фігурують тільки матеріальні або ідеальні відображення. Ідентифікація за матеріальним слідом-відображенням, як правило, виконується спеціалістом з використанням різних технічних засобів та методів у формі судової експертизи, яку призначає слідчий.

Ідентифікація за ідеальним відображенням — слідом пам'яті, здійснюється суб'єктом, який сприймав ідентифікуючий об'єкт, при цьому ідентифікація здійснюється під час слідчої дії — пред'явлення для впізнання. Виконуючи різні види ідентифікаційного процесу встановлюють тотожність об'єкта або його класифікаційну приналежність.

Ідентифікація цілого за частинами передбачає не тільки вивчення слідів поділу цілого (слідів розриву, розпилювання, розрізу), а й аналіз структури та складу речовини (матеріалу) досліджуваних частин цілого.

Ідентифікацію за суб'єктом ототожнення поділяють на слідчу та експертну. Якщо для розв'язання ідентифікаційного завдання немає потреби застосовувати спеціальні знання, слідчий здійснює ідентифікацію самостійно за допомогою надання для впізнання особи чи

предмета або безпосередньо аналізуючи та порівнюючи об'єкти під час слідчого огляду, обшуку, виїмки, а також допиту та очної ставки, коли слідчий впевнюється в особі допитуваного за паспортом чи іншим документом або порівнює об'єкт за описом допитуваного. До цього виду ідентифікації належить також ототожнення об'єктів оперативними працівниками у процесі оперативно-розшукової діяльності, а також судом у процесі судового розгляду. Експертну криміналістичну ідентифікацію здійснюють за постановою слідчого чи ухвалою суду відповідні спеціалісти-криміналісти.

15. Встановлення групової приналежності – окремий метод науки криміналістики

Встановлення групової приналежності — це окрема криміналістична теорія, практична реалізація якої в судово-слідчій практиці дозволяє встановлювати схожість об'єктів і на цій основі відносити їх до класу, виду, роду чи групи.

Основою процедури встановлення групової приналежності є той чи інший метод порівняння ознак та властивостей об'єкта з матеріальними відображеннями їх на іншому об'єкті-носії відображень, при цьому процес дослідження закінчується встановленням не тотожності, а групової приналежності (групофікацією).

Групофікація — це окрема криміналістична теорія, практична реалізація якої зводиться до встановлення загального (схожого) в двох порівнюваних об'єктах. Останні можуть бути: а) індивідуально визначені предмети, які мають сталу зовнішню форму, котра дозволяє ототожнювати ціле; б) предмети-речовини (сипкі, рідкі, газоподібні), наділені лише властивостями — внутрішніми якостями, достатніми для віднесення речовин до однієї групи, виду, роду, класу. В процесі групофікації як перші, так і другі є носіями ознак та властивостей цілого і називаються відображаючими об'єктами.

Відображуваний об'єкт (загальне джерело походження) у процесі групофікації — це те, що було розділено, розчленовано (зруйновано) на частини внаслідок події злочину і в даний час не існує, а лише уявляється як суб'єктивний образ, цілого, яке існувало раніше.

Криміналістична ідентифікація та групофікація мають єдину мету дослідження встановлення тотожності або групової приналежності. Якщо частини розчленованого цілого зберегли конформність границь (країв) на розчленованих об'єктах, то дослідження, як правило, закінчується висновком про тотожність розчленованого цілого. Якщо ж порівнювані розчленовані об'єкти не зберегли конформності границь (лінії розчленування), то встановлюють схожість властивостей, достатніх лише для класифікаційного висновку.

При групофікації речовин порівнюються конкретні маси та об'єми речовин, котрі не мають зовнішніх стійких ознак форми. Встановлені схожі властивості дозволяють сформулювати сукупність, достатню лише для висновку про приналежність речовин до одного класу, роду, виду або будь-якої малої групи.

Групофікація як стадія ідентифікації. Подальший розвиток теорії встановлення групової приналежності дозволив інтерпретувати її, з одного боку, як першу стадію ідентифікації для пізнання загального в конкретному, а з іншого — як самостійний метод дослідження для віднесення об'єкта до класу, роду, виду чи більш вузької групи.

Групофікація як самостійний метод дослідження застосовується для дослідження сипких, рідких та газоподібних об'єктів, щодо яких встановлення тотожності за допомогою криміналістичної ідентифікації неможливо, оскільки ці об'єкти не мають сталої зовнішньої форми.

Встановлення джерела походження. У науковій літературі виділяють три види джерела походження: 1) конкретний предмет; 2) сукупність конкретних предметів і 3) визначена маса речовини.

Джерело як конкретний предмет, який має сталу зовнішню форму, відображає свої ознаки шляхом копіювання та ділення цілого на частини. В трасологічному плані це слідоутворюючий об'єкт.

Джерело як **сукупність конкретних предметів** є обмеженою масою однорідних або однотипних предметів, наприклад, ящик цвяхів.

Джерело як визначена маса речовини — це сипкі, рідкі та газоподібні речовини, які при діленні на частини утворюють конкретні порції, котрі відображають властивості цілого.

Встановлення загального джерела походження відносно предметів із сталою зовнішньою формою — це ідентифікація, а щодо сипких, рідких та газоподібних речовин — групофікація.

16. Методика групофікації та ідентифікації

Ідентифікація та групофікація — це дослідницькі процеси, структура яких поєднує одні й ті самі етапи: 1) огляд об'єктів; 2) роздільне дослідження; 3) експериментальне дослідження; 4) порівняльне дослідження; 5) оцінювання результатів порівняння та обґрунтування висновків.

Огляд об'єктів — це дослідження з метою встановлення відповідності їх ознак та властивостей опису у постанові про призначення експертизи або протоколі огляду місця події.

Роздільне дослідження спрямоване на окреме дослідження ототожнюваного (того, що ідентифікується) і ототожнюючого (того, що ідентифікує) об'єктів, їх фіксацію, виявлення, встановлення сукупності ознак та властивостей спочатку ототожнюваного об'єкта, що дозволяє його індивідуалізувати за характером його відображення в ототожнюючих об'єктах. Під час такого дослідження встановлюється механізм взаємодії і утворення ознак на як ототожнюваному, так і на ототожнюючому об'єктах.

Виявлені ознаки та властивості оцінюються, визначаються їх стійкість, незалежність, ідентифікаційна значущість. Повнота виявлених ознак забезпечується дослідженням усього ідентифікаційного поля об'єкта.

Експериментальне дослідження направлене на отримання властивостей і ознак ототожнюваного (відображуваного) об'єкта у формах, які задовольняють процес порівняльного дослідження.

Суть експериментального дослідження полягає не тільки в отриманні порівняльних зразків, але й у виявленні та фіксації внутрішніх властивостей ідентифікованого об'єкта та їх відображень у ідентифікуючому.

Порівняльне дослідження спрямоване на встановлення ступеня подібності ознак ототожнюваного об'єкта, зафіксованих в ідентифікуючих об'єктах. Порівняння відбувається трьома способами: співставлення, суміщення та накладення.

Зіставлення — це розміщення поряд порівнюваних об'єктів так, щоб можна було одночасно спостерігати їх ознаки. Воно відбувається шляхом безпосереднього зіставлення ознак ототожнюваного

об'єкта з ознаками ототожнюючих об'єктів або шляхом проектування порівнювальних ознак на один екран або розміщення їх в одному полі мікроскопу.

Суміщення — це розташування в одному полі порівнюваних об'єктів так, щоб ознаки одного складали продовження ознак іншого. Цей прийом найчастіше застосовується для порівняння слідів ковзання, що являє собою чергування борозенок та валиків.

Накладення — це встановлення контакту між порівнюваними об'єктами так, щоб їх можна було спостерігати у наскрізному світлі.

До порівнюваного матеріалу пред'являються такі вимоги.

1. Зразки повинні бути отримані на однаковому або схожому з матеріалом ототожнюваного об'єкта копіювальному матеріалі.
2. Порівнювані об'єкти повинні бути зафіксовані в одному масштабі, ракурсі при однаковому освітленні.
3. Вираження порівнюваних ознак повинне мати однаковий рівень деталізації (мікроскопічний, макроскопічний тощо).
4. Збіжні ознаки повинні виявляти однакові результати при різних прийомах та засобах порівняння.

Оцінка результатів порівняння та формування висновків — це логічна діяльність, яка полягає у співвіднесенні результатів дослідження з походженням порівнюваних об'єктів, механізмом утворення відображень. Порівнюється якість та кількість збіжних та відмінних ознак, пояснюється їх походження. Після цього сформована сукупність оцінюється як неповторна, з'ясовується та пояснюється вплив на її індивідуальність об'єктів, що розрізняються, і робиться висновок, що сукупність індивідуальна.

При оцінюванні подібності або відмінності ознак формується внутрішнє переконання про неповторність збіжного комплексу ознак, а на його основі — висновок про тотожність або відмінність, вид, рід, клас об'єкта в процесі криміналістичної ідентифікації. У разі групування робиться висновок про схожість, однорідність або загальне джерело походження.

17. Поняття та класифікація криміналістичних версій

Розкриття злочину — процес встановлення об'єктивної істини у справі, який здійснюють на основі загальних положень теорії пізнання. У пізнанні обставин злочину важливе місце посідає метод аналогії. Під час досудового розслідування та судового слідства звернення до аналогії є стимулом до роздумів і логічною основою побудови версій. Порівнюючи розслідуваний злочин за подібними ознаками (способом і знаряддям вчинення, способом приховування та ін.) з аналогічними раніше розкритими злочинами, слідчий може встановити нові суттєві обставини у кримінальній справі.

У процесі розкриття злочинів слідчий звертається до фактів і подій минулого, тому особливе значення має формально-логічна категорія гіпотези. У діяльності правоохоронних органів з розкриття злочинів гіпотеза дістала назву криміналістична версія — як обґрунтоване припущення, яке пояснює характер злочину в цілому або його окремих обставин.

Необхідно зважати на те, що гіпотетичний метод пізнання характерний не тільки для досудового та судового слідства. Його широко застосовують в оперативно-розшуковій діяльності та експертній практиці.

Версії, що виникають у процесі дізнання та досудового слідства, називаються слідчими, а ті, що формуються на стадії судового розгляду, — судовими. Версії, які висуваються під час оперативно-розшукової діяльності, називаються оперативно-розшуковими. В експертній практиці використовують так звані експертні версії.

Як загальну форму розвитку людського знання гіпотезу (версію) широко застосовують у плануванні розслідування, пізнанні обставин кожного вчиненого злочину. У цьому пізнавальному процесі версії відіграють роль вірогідних інформаційно-логічних моделей розслідуваних діянь і поділяються на два види:

- загальні — припущення, які охоплюють розслідуваний злочин у цілому;
- окремі, які пояснюють певні обставини злочину.

У літературі зустрічаються також поняття робочої (припущення щодо дрібних і другорядних обставин злочину) та розшукової (при-

пущення про місцезнаходження розшукуваного злочинця чи предметів, речей) версій, які належать до різновидів окремої версії.

Слідчі, судові, експертні та оперативно-розшукові версії мають єдину логічну природу. Деякі їх особливості та відмінності визначаються характером судової, слідчої, експертної і оперативно-розшукової діяльності та функціональними відмінностями її суб'єктів — слідчого, судді, експерта, оперуповноваженого.

Крім зазначених у криміналістиці виділяють ще типові версії, характерні для типових ситуацій, що виникають у процесі розкриття злочинів. Наприклад, під час розслідування справи за фактом пожежі, коли її причину не встановлено, типовими слідчими версіями можуть бути такі:

- пожежа сталася внаслідок злочинного порушення правил проти-пожежної безпеки;
- пожежа сталася через вплив природних факторів, наприклад внаслідок дії блискавки, відсутності чи несправності захисних засобів;
- пожежа сталася випадково через самозаймання, яке неможливо було передбачити;
- пожежа сталася внаслідок підпалу.

Здійснюючи розслідування в конкретній кримінальній справі, слідчий висуває не типові, а конкретні версії, які ґрунтуються на матеріалах справи, але з урахуванням типових версій.

Типові версії можуть бути загальними і окремими. Наведені раніше версії про причини пожежі є загальними. Типовими окремими вважаються версії щодо особи, винної в підпалі (особа, яка працює на цьому об'єкті; стороння особа).

Зазначені різновиди версій і теоретичні положення, що стосуються їх змісту, класифікації, стадій розвитку, а також умов достовірності, становлять вчення про криміналістичні версії.

18. Етапи розвитку криміналістичної версії

Однією з умов повноти та об'єктивності розслідування є дотримання правил побудови та перевірки версій. Відносно кожної неясної чи сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути висунуті та

перевірені всі можливі на цей момент версії: не можна захоплюватися одними з них та ігнорувати інші на тій підставі, що вони здаються маловірогідними. Кожна версія має бути достатньо обґрунтованою й підлягає ретельній перевірці. Порушення цієї вимоги породжує обвинувальний нахил у розслідуванні, який найчастіше є не так результатом навмисної тенденційності слідчого, як наслідком його односторонності, захоплення тією чи іншою версією. Надійним засобом попередження такої необ'єктивності слідчого поряд з іншими є його постійний самоконтроль, уважне, критичне ставлення до матеріалів, правильна їх правова оцінка, глибока та всебічна перевірка усіх висунутих версій.

Версія як ідеальна (уявна) логічна модель вчиненого злочину проходить у своєму розвитку три чітко окреслені послідовні стадії, які відображають процес розслідування: виникнення (висунення) версії, аналіз (розробка) висунутого припущення та визначення ряду наслідків (обставин, подій, фактів), які логічно випливають із висунутого припущення; практична перевірка можливих наслідків та порівняння їх із тими, що в результаті перевірки встановлені насправді. Якщо це порівняння засвідчить, що наслідки, які були логічно виведені аналізом змісту версії, насправді не існують, то це означає, що висунута версія не відповідає об'єктивній істині і має бути відкинута. Якщо ж можливі наслідки відповідають встановленим фактам дійсності, то висунута версія є вірогідною (можливою). Але вважати її достовірною (що відповідає дійсності) на цьому етапі поки що не можна, оскільки одні й ті самі наслідки можуть випливати з різних підстав, і не виключено, що встановлені факти дійсності зумовлені іншою закономірністю (причиною), яка не охоплюється висунутою версією.

Поділ процесу розвитку версії на три послідовні стадії має велике практичне значення. Поверхнєве врахування або ігнорування тієї чи іншої стадії призводить до суттєвих помилок у плануванні розслідування і, як наслідок, — до порушення строків розслідування та його низької якості. Іноді слідчий, плануючи розслідування, обмежується формулюванням версій і переліком заходів їх перевірки, не аналізуючи змісту версій, не визначаючи можливих наслідків (фактів, обставин), не зупиняючись на конкретних питаннях, які слід з'ясувати в кожній з них. У результаті перелік заходів перевірки висунутих версій виявляється неповним або випадковим.

Розумова діяльність у процесі висування та аналізу версій охоплює сукупність встановлених у справі фактів, їх оцінювання та можливі причини. Через те, що справжня причина явища, яке перевіряється, фактично невідома, одразу виникають кілька версій, що виключають одна одну, конкурують між собою доти, поки не буде встановлено, які з них є безпідставними, а яка відповідає об'єктивній істині.

Пізнавальна роль версії полягає не тільки в тому, що вона може пояснити вже відомі слідству обставини злочину, а й у тому, що за її допомогою встановлюються нові обставини та факти, які не були відомі слідчому на момент висунення версії. Якщо версія виражає об'єктивну істину, то з її змісту аналітично можуть бути виведені не тільки ті висновки (факти), встановлення яких передувало висуненню версії, а й ті, які стали відомі після її висунення.

Зі структури версії як логічної моделі розслідуваного злочину в цілому чи його окремих епізодів впливає, які елементи цієї моделі є в наявності, а які відсутні й потребують додаткового пошуку та перевірки для того, щоб модель стала повною. Виявлення під час перевірки версії нових фактів, невідомих до її висунення, підвищує ступінь її надійності. Спроможність версії не тільки пояснювати раніше відомі факти, а й виявляти нові — важлива умова можливості перевірки висунутого припущення, свідчення великого пізнавального значення криміналістичних версій.

19. Висунення та аналіз криміналістичних версій

Логічний процес побудови версій є єдиним для всіх її видів (слідчої, судової, експертної, загальної, окремої). Версія не може бути продуктом необґрунтованих і надуманих здогадок і припущень.

В основу версії мають бути покладені фактичні дані, які поділяються на дві основні групи.

1. Дані, отримані з різних джерел, які стосуються кримінальної справи. Вони можуть міститись у судових доказах, матеріалах оперативно-розшукової діяльності, актах відомчих перевірок, заявах і повідомленнях громадян, повідомленнях засобів масової інфор-

мації та в інших джерелах. Для побудови версій на основі даних цієї групи застосовують переважно такі логічні прийоми та форми мислення, як аналіз і синтез, безпосередні та опосередковані (здебільшого індуктивні) умовиводи.

2. Дані, які є результатом наукових узагальнень і безпосередньо не стосуються кримінальної справи. Це дані природничих, технічних та інших наук (криміналістики, судової медицини, фізики, хімії), а також отримані з життєвого та професійного досвіду слідчого, узагальнень слідчої, судової та експертної практики.

Існує безпосередній зв'язок між побудовою слідчих версій і прийняттям процесуальних рішень. Як для процесуальних висновків та рішень, так і для висунення слідчих версій необхідні надійні критерії їх оцінювання. Висунення слідчих версій та їх подальша перевірка можуть потребувати прийняття процесуальних рішень, застосування заходів процесуального примусу (обшуку, виїмки, затримання, арешту). Перевірка за допомогою таких засобів необґрунтованих версій може призвести до порушення прав і законних інтересів громадян, що неприпустимо.

Висунення версій — процес, що охоплює всі сумнівні та невідомі обставини розслідуваного злочину. Якщо будь-які обставини слідчому поки що невідомі або сумнівні чи є дані про їх суперечливість, необхідно щодо кожної з цих обставин висунути всі можливі на цей момент розслідування обґрунтовані версії.

Процес розкриття злочинів з використанням гіпотетичного методу пізнання передбачає оцінювання розслідуваної події в цілому та висунення загальних версій, кожна з яких потім деталізується, поділяється на низку версій за окремими обставинами, що охоплюються загальною версією.

Обсяг окремої слідчої версії може бути різним: версія може стосуватися будь-якої обставини, що перевіряється, події чи охоплювати дві та більше взаємопов'язані обставини. Іноді в одній окремій слідчій версії об'єднуються кілька припущень щодо різних обставин злочину (наприклад, про суб'єкт, мотив, час, місце та спосіб). Аналіз і перевірка таких «збільшених», великих за обсягом версій ускладнені і їх можуть здійснити тільки досвідчені, висококваліфіковані слідчі. Під час розслідування багатоепізодних, складних злочинів бажано, щоб окремі версії охоплювали якусь одну обставину. При цьому збільшується кількість версій, але спрощуються їх аналіз і перевірка.

Логічна розробка висунутої версії призводить до уявлення про те, які факти, явища й обставини мають існувати насправді, якщо висунута версія виражає об'єктивну істину. Визначення конкретних наслідків, що випливають з кожної висунутої версії, — основне завдання аналізу (розробки) версії.

Важко передбачити всі наслідки висунутого припущення. Ступінь надійності версії тим вищий, чим більше наслідків виводиться з версії і підтверджується під час перевірки. Наслідки, що випливають з висунутої версії, мають бути максимально деталізовані для того, щоб полегшити їх порівняння з фактами реальної дійсності.

Логічні наслідки зробленого слідчим припущення щодо певної обставини розслідуваного злочину відображаються в питаннях, що мають бути з'ясовані. Визначення відносно кожної висунутої версії вичерпної сукупності таких питань — одна з передумов повноти, всебічності та об'єктивності розслідування справи.

20. Перевірка криміналістичних версій

Здійснювана при розслідуванні перевірка логічно виведених з висунутих припущень наслідків (фактів, явищ, закономірностей) спрямована на те, щоб з'ясувати, чи існують вони насправді.

Існують загальні правила перевірки криміналістичних версій, у теорії криміналістики використовують принцип паралельної (одночасної) перевірки версій, що забезпечує оптимальний темп розслідування, економію робочого часу слідчого, його сил, а також коштів. Поступова перевірка версій з дотриманням черговості не гарантує отримання цих переваг, а навпаки, містить загрозу втратити сліди злочину, цінну доказову інформацію, що викликає необхідність здійснення повторних слідчих дій, призводить до порушення процесуальних строків розслідування.

Кожний наслідок, що випливає з висунутої версії, необхідно детально перевірити. Доки версія не спростована і не відкинута, кожний факт, що логічно випливає з неї, необхідно перевірити з позиції відповідності чи невідповідності його реальній дійсності. Обмеження перевірки дослідженнями тільки якоїсь певної частини наслід-

ків не дає підстав для впевненості, що підтверджена версія виражає об'єктивну істину у справі.

Якщо при перевірці отримано суперечливі дані, одні з яких підтверджують версію, а інші спростовують її, зупиняти перевірку цієї версії неприпустимо — вона повинна тривати до повного виявлення та усунення розбіжностей.

З метою глибшої та детальнішої перевірки обставин, що впливають із висунутої версії, необхідно використовувати комплекс процесуальних і непроцесуальних засобів (наприклад, необхідно допитати свідків, здійснити слідчий експеримент, оперативно-розшукові заходи).

Послідовність виконання комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій визначається з урахуванням певних факторів. Передусім виконують дії, спрямовані на виявлення й фіксацію слідів злочину, що швидко змінюються, а також доказів, які можуть бути втрачені чи навмисно змінені. Першими здійснюють також заходи, спрямовані на припинення злочинів, що готуються, а також на те, щоб перешкодити злочинцю знищити речові докази, утекти чи покінчити життя самогубством.

За інших рівних умов насамперед виконуються дії, результати яких мають значення для перевірки кількох версій, а також ті, які в тому чи іншому конкретному випадку можуть дати істотні та надійніші результати. Дії, спрямовані на встановлення попередніх епізодів злочину, доцільно виконувати до здійснення заходів, спрямованих на перевірку фактів, виявлених пізніше.

Важливе загальне правило перевірки версій полягає в тому, що перевірка здійснюється доти, доки висунута версія не буде спростована або поки не з'являться умови, за наявності яких її можна буде вважати об'єктивною істиною.

Версія достовірна в таких випадках:

- якщо було висунуто всі можливі припущення відносно обставини злочину, яка перевіряється, і при розслідуванні на основі нових додаткових даних не виникло іншої версії, що стосується тієї ж обставини;
- усі висунуті версії про певну обставину були перевірені, і всі їх, за винятком однієї, що була об'єктивно підтверджена, було спростовано та відкинуто;
- усі наслідки (обставини), що логічно виводяться з підтвердженої версії, були всебічно досліджені та знайшли підтвердження, тобто виявлені насправді;

- підтверджена версія повністю узгоджується з усіма іншими обставинами справи.

Тільки за наявності сукупності наведених умов можна визнати версію, що підтвердилася, такою, що відповідає дійсності, виражає об'єктивну істину у справі.

21. Правові основи і принципи участі громадськості у розслідуванні злочинів

Здійснення боротьби зі злочинністю передбачає широке залучення громадян до охорони громадського порядку, запобігання та припинення злочинів. Участь громадськості у розкритті злочинів сприяє своєчасному виявленню злочинів, що готуються та вже вчинених злочинів, виявленню причин та умов, що сприяють їх вчиненню, встановленню осіб, які скоїли злочини та розшуку злочинців.

Представники громадськості, приймаючи участь у розкритті злочинів, мають право діяти у межах повноважень, які надані їм законом, статутом організації, членом якої вони є, або іншим нормативним актом. Але при цьому вони не можуть підміняти слідчого та оперативних працівників.

На першочерговому етапі розслідування слідчий майже завжди звертається за допомогою до громадськості, щоб отримати інформацію щодо події злочину, його учасників, свідків.

Під час використання допомоги громадськості в розкритті злочинів необхідно розрізняти процесуальних та непроцесуальних учасників громадськості.

До процесуальних належать поняті, спеціалісти. Відомості щодо цих осіб заносяться до протоколу слідчої дії. Однак, у слідчих діях беруть участь й інші особи, відносно яких відомості не вказуються. Зокрема, при ексгумації трупа залучають копачів, для реконструкції обстановки та створення умов експерименту слідчий залучає столяра, тесляра, пічника, а при огляді місця події або обшуку для розкриття сховищ, вилучення слідів разом з підлоговою дошкою, залучають відповідного спеціаліста-виконавця. Такі особи є виконавцями певних дій, технічної роботи зі збирання доказів, яку слідчий зобов'язаний

проводити сам. До таких осіб належать і громадяни, яким слідчий доручає охороняти місце події, виконувати окремі доручення, не пов'язані з безпосередньою участю в слідчій дії. Тому таких осіб доцільно називати учасниками-виконавцями, які не мають процесуальної регламентації. До процесуальних учасників громадськості належать також громадський обвинувач та громадський захисник, які уповноважуються відповідними трудовими колективами підприємств, установ та організацій і висловлюють думку цього колективу щодо вчиненого злочину, його кваліфікації, а також покарання, яке може бути застосовано до підсудного у судовому засіданні.

Залучення громадськості до участі в розслідуванні злочинів може здійснюватись з особистої ініціативи особи, або після запрошення її слідчим чи органом дізнання. В першому випадку громадянин діє з власної доброї волі, виконуючи свій громадський обов'язок. Таким чином, він діє на свій страх і ризик, наприклад, у разі затримання та доставляння у міліцію хулігана або грабіжника. Якщо особа допомагає органам за запрошенням слідчого, оперативного працівника, її діяльність підпорядковується певним принципам залучення громадськості до участі у розкритті та розслідуванні злочинів, до яких належать:

- добровільна участь у наданні допомоги органам дізнання та судового слідства;
- забезпечення особистої безпеки осіб, які залучаються до участі в слідчих діях та оперативних заходах;
- економічність у використанні допомоги громадськості (наприклад, залучення мінімальної кількості громадян при «прочісуванні» великих територій при оглядах, розшуку злочинців тощо);
- ефективність використання допомоги громадськості, тобто зменшення витрат всіх видів ресурсів у прагненні одержати бажані результати;
- допустимість, тобто функції слідчого — порушення кримінальної справи та проведення розслідування — не можна передоручати представникам громадськості;
- дії, які доручаються громадськості, повинні відповідати морально-етичним нормам, бути гуманними і не суперечити законові.

22. **Форми участі громадськості у розкритті та розслідуванні злочинів**

Форми участі громадськості в розкритті та розслідуванні злочинів поділяються на дві групи:

- не пов'язані з провадженням слідчих дій;
- пов'язані з підготовкою та провадженням слідчих дій.

Форми, не пов'язані з провадженням слідчих дій:

- з власної ініціативи громадянин може припиняти злочинні дії, повідомляти в правоохоронні органи про вчинені злочини;
- створення громадських формувань — добровільних народних дружин, громадських помічників слідчого, державної автоінспекції, оперативних загонів при карному розшуку, підрозділах державної служби боротьби з економічними злочинами.

Представники громадських організацій або окремі громадяни можуть за власною ініціативою повідомити органам розслідування про злочини, виявити і припинити злочини, виявити і затримати осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, розшукати викрадене майно, знаряддя вчинення злочину та інші речові докази, виявити потерпілих і свідків, причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і вжити заходи щодо їх усунення. Зазначені дії здійснюються представниками громадськості чи окремими громадянами без яких-небудь процесуальних дій, оскільки їх проведення віднесено законом до виняткової компетенції органів дізнання або досудового слідства.

Усі ці дії громадян або представників громадськості повинні бути у подальшому процесуально оформлені у передбаченому законом порядку відповідними посадовими особами органів дізнання і слідства. Ці дії мають велике значення для успішного розслідування злочинів, тому що без активної і свідомої участі громадян і представників громадськості щодо виявлення, припинення і розкриття злочинів у органів дізнання і наслідку фактично не буде реальної можливості для розкриття усіх злочинів і викриття винних.

Форми використання громадськості, пов'язані з підготовкою та провадженням слідчих дій, оперативних заходів:

- використання громадськості під час відтворення або реконструкції обстановки для ефективного провадження окремих слідчих дій;

- використання осіб та громадських формувань з метою виявлення джерел інформації стосовно дій, що розслідуються;
- використання громадськості для охорони слідчих дій, які проводяться (наприклад, огляду);
- використання громадськості для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для проведення слідчої дії, пошукових дій для виявлення та вилучення речових джерел;
- використання громадськості для виконання окремих організаційних заходів, профілактики.

Тактика залучення громадськості до розкриття злочинів у більшості випадків визначається конкретними цілями, для досягнення яких необхідна допомога громадськості, характером запланованих з її участю заходів та їх обсягу, а також тим, кого саме слідчий залучає для надання допомоги у розслідуванні — осіб, які постійно надають допомогу правоохоронним органам (громадських помічників, позаштатних співробітників) або інших громадян.

Ефективність та якість взаємодії з громадськістю досягається дотриманням низки умов. До них відносяться: точне і неухильне виконання вимог Кримінально-процесуального кодексу, використання допомоги громадськості на суто добровільних засадах і моральній основі; крім того, доручення не повинні бути пов'язані з небезпекою для їх життя і здоров'я.

23. Поняття та основні принципи взаємодії слідчого, оперативних та експертних підрозділів у процесі розкриття злочинів

Успішна боротьба зі злочинністю на сучасному етапі є неможливою без забезпечення тісної взаємодії слідчого, оперативно-розшукових та експертних підрозділів.

Так, слідчий наділений повноваженнями проводити слідчі дії у повному обсягу, передбаченому КПК України, і за їх допомогою він встановлює злочинців та доказує їх винуватість у вчиненні злочину, збирає інші докази у справі, виявляє обставини, що сприяли вчиненню злочину.

Значними можливостями у боротьбі зі злочинністю наділені оперативно-розшукові підрозділи, правовою основою діяльності яких є Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про правові основи боротьби з організованою злочинністю». Уповноважені законом на проведення широкого спектру оперативно-розшукових дій, вони мають значні людські ресурси та технічні засоби, які дозволяють здійснювати пошук злочинців та можливих свідків вчинення злочинів, вести оперативне спостереження та оперативну розробку.

Експертно-криміналістичні підрозділи, маючи у своєму штаті досвідчених фахівців, користуються у своїй діяльності найсучаснішою технікою для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження різноманітних слідів та інших речових доказів. Експертно-криміналістичні підрозділи ОВС з метою надання допомоги слідчим та працівникам органів дізнання створюють відповідні криміналістичні картотеки та обліки (слідів пальців рук, куль, гільз зі слідами зброї, колекції зброї, підроблених документів, зразків протекторів автомобільних шин та ін.). За допомогою цих обліків та колекцій, експертно-криміналістичні підрозділи можуть надавати слідчим працівникам різну інформацію, яка має суттєве значення для розкриття та розслідування злочинів.

Взаємодія слідчих, експертно-криміналістичних та оперативно-розшукових підрозділів повинна ґрунтуватися на таких основних принципах.

1. Взаємодія повинна ґрунтуватися на вимогах закону. З метою виключення суб'єктивізму в цьому питанні та залежності взаємодії від волі окремих осіб, що приймають у ній участь, основні аспекти взаємодії регламентуються законом.

2. Взаємодія передбачає виявлення ініціативи усіма її учасниками з метою забезпечення швидкого та повного розслідування. Із законодавчих положень, що регламентують взаємодію слідчого з оперативно-розшуковими та експертно-криміналістичними підрозділами вбачається, що ініціатива у такій взаємодії повинна виходити від слідчого. Саме йому надається право з урахуванням конкретних обставин справи визначати, у яких випадках, коли, та працівників яких саме служб (підрозділів) необхідно залучити для допомоги і з якою метою.

3. Взаємодія повинна тривати стільки, скільки цього вимагають інтереси справи. Виявлення ініціативи для здійснення взаємодії не повинно бути одноразовим, носити епізодичний характер. Взаємодія

повинна розпочинатися, як правило, з моменту порушення кримінальної справи і тривати до повного закінчення провадження у справі.

4. Взаємодія повинна здійснюватися на основі планування. Як свідчить практика, взаємодія при розкритті злочинів буває конкретною та ефективною, якщо вона побудована на плановій основі.

5. Знання усіма учасниками взаємодії можливостей кожної з сторін. Слідчий не буде спроможний у повній мірі використати можливості оперативних або експертно-криміналістичних підрозділів, якщо він не буде мати про них достатньої уяви.

На підставі викладеного, взаємодію можна визначити як спільну діяльність слідчого, оперативних та експертно-криміналістичних підрозділів з розробки і здійснення заходів по комплексному використанню процесуальних, оперативно-розшукових та техніко-криміналістичних засобів з метою успішного розкриття злочинів, встановленню винних та виявленню обставин, що сприяли вчиненню злочину, вжиття заходів для їх усунення.

24. Форми взаємодії слідчого з експертом та оперативними працівниками

Форми взаємодії слідчого з оперативними та експертно-криміналістичними підрозділами визначаються обставинами конкретної розслідуваної справи. При розслідуванні справ взаємодія складається, як правило, з трьох етапів.

Перший етап розпочинається з виїзду на місце події і триває до закінчення розшуку злочинця за свіжими слідами. Слідчий проводить огляд місця події та процесуально оформлює його результати. Експерту слідчий доручає фотографування, виявлення, фіксацію та видучення слідів на місці злочину, речей, мікрооб'єктів, застосування пошукової та іншої криміналістичної техніки, виготовлення планів, схем. Оперативний працівник встановлює можливих свідків злочину і опитує їх, з'ясовує можливі напрямки відходу злочинця з місця події, його прикмети, переслідує його і затримує.

На другому етапі слідчий, оперативний працівник та експерт-криміналіст спільно аналізують отримані на першому етапі дані про по-

дію злочину і можливих його учасників на підставі отриманої кожним з них інформації. На основі такого обміну інформацією розробляються та висуваються слідчі версії, узгоджуються заходи для їх перевірки, визначаються конкретні виконавці та розробляється узгоджений план розслідування справи.

Оперативні працівники на цьому етапі вирішують питання перевірки раніш засуджених, які мешкають поблизу місця злочину, осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, вивчають та аналізують розкриті та нерозкриті справи про злочини, вчинені аналогічним способом, орієнтують особовий склад суміжних ОВС про вчинений злочин, викрадені речі, отримують інформацію з оперативних джерел і дають відповідні завдання негласному апарату.

Експерт складає зі слів очевидців суб'єктивний портрет злочинця, розмножує його та передає в інші підрозділи ОВС; перевіряє за криміналістичними обліками сліди, що були вилучені на місці події. Проводить експертизи та інформує слідчого про їх результати.

Основне завдання третього етапу — отримання доказів, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні злочину, встановлення усіх учасників злочину, виявлення та вилучення викраденого майна, забезпечення можливої конфіскації майна особи, що вчинила злочин, отримання додаткових доказів, встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

До іншої групи справ, у якій має місце взаємодія слідчого з експертом та оперативним працівником належать справи, що порушуються внаслідок реалізації оперативних матеріалів. Оперативні працівники отримавши інформацію щодо злочинів що готуються, або триваючих злочинів, вживають заходи з встановлення всіх співучасників злочину, можливих свідків, місця переховування майна, здобутого злочинним шляхом, здійснюють оперативне стеження та фіксують злочинну діяльність і контакти фігурантів, встановлюють інші обставини, що мають значення для розслідування справи. Отримавши від оперативних працівників попередньо зібрані матеріали, слідчий оцінює їх з точки зору достатності, достовірності та обґрунтованості та приймає рішення про порушення кримінальної справи або пропонує оперативним працівникам їх доопрацювати та отримати додаткові дані. У разі порушення справи, слідчий розмовляє з оперативними працівниками: коли, з якої слідчої дії розпочати реалізацію оперативних матері-

алів — із затримання, одночасного обшуку у підозрюваних за місцем їх роботи або проживання, виїмки документів, допитів свідків тощо.

Спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому провести правильний відбір документів, що підлягають вилученню під час обшуку або виїмки, надає допомогу у застосуванні пошукової техніки з метою виявлення схованок, застосовує фотографію, аудіо та відеозапис та іншу криміналістичну техніку.

25. Поняття, завдання і форми профілактичної діяльності слідчого

Профілактична діяльність взагалі — це система заходів економічного, соціально-культурного та правового характеру, які використовуються державними органами та громадськими організаціями з метою боротьби зі злочинністю та усунення її причин і передумов. Тому за видом суб'єкта профілактичну діяльність поділяють на: слідчу профілактику, яка проводиться слідчим, та оперативну, яка проводиться органами дізнання; експертну, судову тощо.

Метою профілактики є усунення причин та умов вчинення злочинів, запобігання злочинам. Профілактика може бути загальною та індивідуальною.

Розслідування злочинів та справедливе покарання злочинців, як і вся боротьба з правопорушеннями, виконують загально профілактичну функцію. Разом з тим органи дізнання та досудового слідства під час виконання своїх функцій зобов'язані проводити профілактичну роботу як загального плану, так і індивідуальну.

Відповідно до ст. 22 КПК України суд, прокурор, слідчий та особа, яка проводить дізнання, зобов'язані вжити всіх необхідних, передбачених законом, заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного дослідження справи.

У зв'язку з проведенням дізнання, досудового слідства та судового розгляду справи, орган дізнання, слідчий, прокурор та суд зобов'язані згідно зі ст. 23 КПК України виявляти причини й умови, які сприяють вчиненню злочину. Засобами та методами виявлення причин є слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, розвиток та узагальнення

слідчої та судової практики, анкетування та опитування різних категорій осіб — слідчих, оперативних працівників, засуджених осіб, та таких, які відбувають покарання, посадових осіб та ін. На основі зібраної інформації формують загальні й конкретні причини та умови, які сприяють вчиненню злочину. Узагальнені матеріали доводяться до громадськості. Один з процесуальних засобів впливу слідчого — внесення подання у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі стосовно прийняття заходів щодо усунення виявлених причин злочину.

Орган дізнання, крім загальної профілактики, веде індивідуальну роботу з правопорушниками громадського порядку: виносить застереження, попередження, накладає штраф тощо.

Форми профілактичної діяльності відрізняються залежно від етапів розслідування злочинів. На стадії порушення кримінальної справи орган дізнання та слідчий ведуть профілактичну роботу обмеженими процесуальними засобами: бесіди, попередження, контроль руху та розподілу матеріальних засобів (якщо у вчиненій події відсутні ознаки злочину, вживають адміністративних заходів).

Основна робота з профілактики проводиться на наступній стадії розслідування, коли зібрана повна інформація, досліджено механізм злочину та встановлені причини злочину. Дотримуючись принципу збереження таємниці слідства, слідчий рідко на цьому етапі виступає перед колективом, де вчинена крадіжка та розкриває способи її вчинення. В цих випадках він частіше вносить подання і ще до кінця слідства зобов'язує керівництво організації ліквідувати причини та умови вчинення злочину (встановити охоронну сигналізацію, посилити пропускний режим, огородити територію, освітити конкретні ділянки території сховища, складу тощо). На заключному етапі розслідування та стадії судового розгляду організуються виїзні сесії суду на виробництві, вносяться подання, окремі ухвали та ін.

РОЗДІЛ II

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

1. Поняття, система, завдання та джерела криміналістичної техніки

У науці криміналістиці поняття «криміналістична техніка» виникло як сукупність технічних пристроїв, пристосувань і матеріалів, що використовуються для виявлення, фіксації і дослідження матеріальних джерел інформації. Основою виникнення і застосування технічних засобів є досягнення природничих і технічних наук. Методи і засоби природничих наук застосовували для вирішення вузьких завдань криміналістики, на основі яких виникали засоби і методи дослідження речових джерел інформації. Так виникло поняття «криміналістична техніка», яке стали розглядати не тільки як сукупність технічних засобів, що використовуються для розкриття злочинів, але й як систему прийомів і методів ефективного застосування технічних засобів, як систему теоретичних положень, що утворюють розділ науки криміналістики — «Криміналістична техніка».

В науці криміналістиці склалася система концепцій, теоретичних постулатів, технічних засобів, знання і методів, що використовуються для виявлення, дослідження і використання слідів злочину для його розкриття і встановлення винного. Такий розділ дістав назву «Криміналістична техніка», що має свої певні завдання.

Поняття «криміналістична техніка» на сучасному етапі використовується у двох значеннях: 1) криміналістична техніка як розділ науки криміналістики; 2) криміналістична техніка як технічні засоби, а також їх сукупність, прийоми їх використання при розслідуванні злочинів.

1. Криміналістична техніка — це сукупність наукових положень та рекомендацій щодо застосування природничо-наукових методів і технічних засобів при розкритті злочинів.

2. Криміналістична техніка — це сукупність (система) спеціальних засобів і методів (у тому числі суспільно-наукових), які використовуються для виявлення, фіксації, дослідження, оцінки та використання доказів при розслідуванні злочинів.

Криміналістична техніка — це розділ науки криміналістики, що являє систему теоретичних положень і розроблених на їх основі технічних засобів, методів виявлення, фіксації, вилучення, збереження і переробки інформації про подію, що розслідується, а також технічних засобів і методів запобігання злочинам.

Криміналістична техніка як галузь науки криміналістики має свою систему. На думку вітчизняних вчених, сучасна система криміналістичної техніки складається з таких частин:

- загальні положення криміналістичної техніки;
- криміналістична фотографія;
- криміналістичний відеозапис;
- криміналістичні засоби і методи збирання доказової інформації;
- інформаційне довідкове забезпечення криміналістичної діяльності;
- криміналістична техніка для запобігання злочинам (В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко, 2001).

Завдання криміналістичної техніки:

- розроблення технічних засобів і методів, що забезпечують введення в процес доказування нових джерел криміналістичної інформації;
- виявлення, фіксація, вилучення, збереження і попереднє дослідження матеріальних слідів злочину;
- встановлення механізму утворення слідів і причин їх взаємодії;
- обробка і використання криміналістичної інформації для розслідування злочинів і їх запобігання;
- розробка прийомів і технічних засобів оцінки і подання криміналістичної інформації в правоохоронній діяльності.

Джерела криміналістичної техніки:

- кримінально-процесуальний закон;
- потреби слідчої та судової практики;
- досягнення природничих і технічних наук, які сприяють удосконаленню існуючих, а також розробці та впровадженню нових методів і засобів криміналістичної та спеціальної техніки.

2. Поняття та класифікація засобів та методів криміналістичної техніки

У спеціальній літературі наводяться різні класифікації технічних засобів, що використовуються в правоохоронній діяльності.

Засоби криміналістичної техніки широко використовуються для запобігання злочинам та у профілактичній діяльності органів дізнання, слідства та суду. Значну роль вони відіграють в адміністративно-профілактичній діяльності, у запобіганні проступків і правопорушень.

Методи збирання криміналістичної інформації технічними засобами поділяють на:

- **методи «польової» криміналістики**, тобто такі, що використовують слідчий, оперативні працівники для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації;
- **науково-дослідні методи**, які експерти використовують при проведенні судових експертиз та попередніх досліджень.

До методів «польової криміналістики» відносять судово-фотографічні, а також методи копіювання й моделювання слідів тощо.

Науково-дослідні методи — це фізичні, хімічні, біологічні, математичні, кібернетичні тощо. Вони, як правило, потребують лабораторних експертних досліджень (наприклад спектральний аналіз, хроматографія, електронна мікроскопія, рентгенографія та інші).

За галузю наукового знання технічні засоби, які використовуються в криміналістичній техніці можна поділити на загальні і спеціальні. **Загальні** — це технічні засоби, запозичені з інших галузей науки і техніки, що застосовуються без будь-яких змін і вдосконалень. Це — технічні засоби загального призначення, їх не можна віднести до криміналістичних засобів, тому що вони використовуються в різних науках.

До **спеціальних** відносять засоби, що є інструментами пізнання для будь-якої одної галузі знання чи техніки. Для науки криміналістики — це спеціально розроблені прилади, пристрої і пристосування, призначені для виявлення, фіксації і дослідження джерел криміналістичної інформації в доказуванні у кримінальних і цивільних справах. До таких засобів можна віднести йодні трубки, магнітні пензлі, прилади для композиції суб'єктивних портретів, метричні масштаби тощо.

Спеціальні технічні засоби, як правило, це прилади, виготовлені тільки для вирішення криміналістичних завдань, чи прилади та засоби загального призначення, в які внесені певні зміни, внаслідок яких прилади набули нових функцій, що відповідають завданням криміналістики.

Інколи криміналістичну техніку класифікують за **суб'єктом** її використання: слідча, експертна, оперативно-розшукова, техніка працівника ДАІ, прокурора-криміналіста. Ця техніка, як правило, укомплектована до спеціальних наборів, валіз, портфелів, сумок, пересувних криміналістичних лабораторій.

Зараз існує уніфікована валіза криміналіста для огляду місця події, яка також використовується органом дізнання при проведенні першочергових невідкладних слідчих дій у ході дізнання або досудового слідства. Пересувна криміналістична лабораторія має комплекти цільового призначення: спеціалізовані фотографічні засоби; валіза для роботи із слідами рук, одорологічна валіза для роботи з біологічними об'єктами, портативна рентгенівська установка, валіза для виготовлення зліпків з об'ємних слідів на місці події та інше.

Науково-технічні методи і засоби криміналістичної техніки застосовують як правило в експертній практиці.

До **технічних засобів наукового дослідження** належать: оптичні; б) мікроскопічні; в) джерела УФ, ІЧ та рентгенівських променів; г) засоби спектрального аналізу; д) засоби фізико-хімічних досліджень.

Методи експертних досліджень речових доказів також поділяють на: фотографічні, мікроскопічні, кольоророздільні, вимірювальні, люмінесцентні, спектральні, рентенографічні, атомно-адсорбційні, електронно-графічні.

3. Засоби криміналістичної техніки

Технічні засоби у криміналістиці поділяються на: а) технічні засоби, що використовуються на досудовому слідстві; б) технічні засоби, що використовуються органами оперативними працівниками; в) технічні засоби експертного дослідження; г) технічні засоби криміналістичної профілактики злочинів.

Технічні засоби, що застосовуються на стадії досудового слідства, нерідко називають криміналістичною технікою, чи технікою слідчого. Техніка слідчого дозволяє розв'язувати завдання по виявленню, фіксації, дослідженню, поданню і демонстрації доказів.

У сучасній криміналістиці технічні засоби також поділяють на загальні і спеціальні. Загальні технічні засоби використовують всі суб'єкти, які здійснюють слідчу, судову і профілактичну діяльність. Спеціальні технічні засоби призначаються для окремих напрямів діяльності, наприклад співробітників розшуку, інспекторів ДАІ, служби безпеки, митниці та ін.

До загальних технічних засобів належать: засоби освітлення, оптичні, засоби вимірювання, засоби фіксації, дослідження і концентрації криміналістичної інформації.

Криміналістична та оперативна техніка являє собою в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратура, пристрої, матеріали і приладдя, що застосовуються безпосередньо слідчими прокуратури, ОВС, працівниками органів дізнання на стадії порушення кримінальної справи і проведення досудового слідства.

Експертну техніку поділяють на:

- лабораторну;
- вимірювальну;
- освітлювальну;
- відтворення зображення;
- мікроскопічну;
- акустичну;
- дослідження мікрооб'єктів і запаху;
- автоматизації та комп'ютеризації.

Профілактика злочинів як особливий вид діяльності полягає в усуненні або нейтралізації причин та умов, що призводять до правопорушення, і у здійсненні попереджувального впливу на осіб, які мають схильність до їх вчинення.

Попередження злочинів криміналістичними засобами відносять до предмета криміналістики. Вивчення судово-слідчої практики свідчить, що в процесі попередження, розкриття і розслідування злочинів використовується оперативна, криміналістична і спеціальна техніка. Тому засоби і методи криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на п'ять груп:

- технічні засоби і методи, що використовуються для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню злочинів. До них можна віднести: а) техніку спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної і оперативної техніки; б) засоби і методи експертного дослідження; в) прийоми і методи непроцесуального використання криміналістичної та оперативної техніки;
- технічні засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних посягань, наприклад, засоби охоронної сигналізації; засоби, які перешкоджають (заважають) вчиненню злочину;
- технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів, наприклад рук, звуку, запаху. У спеціальній і оперативній техніці є особливі пристрої, що називаються «пастками», доторкання до яких залишає на одязі, тілі злочинця, руках і засобах вчинення злочину невидимі сліди, виявлення яких потребує спеціальних засобів, наприклад ультрафіолетових освітлювачів, радіометрів тощо;
- технічні засоби і методи отримання інформації про злочини, що готуються. Це засоби спеціальної техніки, що застосовуються органами дізнання під час оперативно-розшукової діяльності, наприклад, негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом, зняття інформації з каналів зв'язку тощо;
- технічні засоби і методи активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень. Наприклад, використання телевізійних систем спостереження, встановлених в місцях скупчення людей (вокзали, універсами, універмаги, дороги тощо).

4. Методи криміналістичної техніки

Основу криміналістичного методу складають технічні засоби (знаряддя праці) і об'єктивні закономірності науки і техніки, на основі яких сконструйовані різні прилади і пристрої для проведення різних видів практичної діяльності слідчого, працівника органу дізнання, судового експерта.

Методи отримання криміналістичної інформації поділяються на два великі класи:

- методи виявлення, фіксації і вилучення джерел криміналістичної інформації, що застосовуються слідчим і органом дізнання (методи «польової» криміналістики);
- методи отримання криміналістичної інформації спеціалістом, помічником слідчого і експертом (лабораторні, експертні або науково-дослідницькі).

В експертній практиці розроблена класифікація методів криміналістичних досліджень, в якій за основу поділу вибрано вид судової експертизи: почеркознавчі, авторознавчі, трасологічні, судово-балістичні, дактилоскопічні тощо.

До методів виявлення, фіксації і попереднього дослідження речових джерел інформації відносять:

- органолептичні (на основі органів чуття – зір, слух, нюх, дотик);
- вимірювання (органолептичні (високий, низький, середній, великий, вище за середній, нижче від середнього тощо) та інструментальні – порівняння об'єкта зі стандартною метричною мірою (м, см, кг, г, см² тощо)). Інструментальні методи поділяються на: контактні, безконтактні і комбіновані. Контактні методи полягають в приведенні вимірювального засобу в контакт з вимірюваним об'єктом і порівнянні його з одиницею виміру. Суть процедури безконтактного вимірювання полягає в порівнянні одиниці виміру (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкта. Суть процедури комбінованого метода вимірювання зводиться до того, що спочатку контактним або безконтактним шляхом вимірюють об'єкт, а потім справжні його розміри визначають без контакту.
- фотографічні методи (оперативні, вимірювальні, контрастуючі, сигналетичні, кольоророздільні, стереоскопічні, макро- та мікро зйомки, зйомки у невидимій ділянці спектру тощо).

До методів дослідження речових доказів та інших джерел інформації експертом і спеціалістом у лабораторних умовах відносять:

1) фізичні методи:

- мікроскопічні (використовуються засоби, які розширюють сприйняття людини – можливість роздільно сприймати дрібні об'єкти);

- вимірювальні (використовують як найпростіші (лінійка, рулетка, мікрометри, штангенциркулі, кутомірні пристрої тощо), так і складні прилади (теодоліти, вимірювальні мікроскопи, спектрографи, вимірювальні хроматографи, спектрометри тощо));
 - дослідження в ультрафіолетових променях (відбиті промені та ультрафіолетова люмінесценція);
 - дослідження в інфрачервоних променях (відбиті промені та інфрачервона люмінесценція);
 - дослідження у рентгенівських променях (мають здатність проникнення крізь об'єкти органічного та біологічного походження та використовуються для пошуку тайників у стінах, виявлення схованок зброї, вибухових пристроїв у валізах, поштових відправленнях, контейнерах, в аеропортах при догляді багажу);
 - люмінесцентний аналіз (використовується властивість об'єктів матеріального світу світитися при опроміненні УФ- та ІЧ-променями);
- 2) хімічні методи: полярографічні; хроматографічні; спектральні (для встановлення складу, походження, однорідності або різномірності речовин та предметів матеріального світу);
- 3) біологічні: ботанічні; спорово-пилкові; іхтіологічні; орнітологічні; вірусологічні; генної інженерії; гістологічні; ембріологічні.

5. Поняття, завдання та значення судової фотографії

Фотографія у судочинстві є одним з найбільш універсальних, об'єктивних, оперативних і точних способів фіксації, збереження, одержання і передачі інформації.

Фотографія в криміналістиці відрізняється від загальної фотографії і наукової фотографії своїми об'єктами, цілями, умовами застосування та оформлення, методами і прийомами.

Судова фотографія як один з розділів криміналістичної техніки, являє собою систему наукових положень і розроблених на її основі фотографічних методів, прийомів і засобів, що використовуються для фіксації і дослідження криміналістичних об'єктів з метою розкриття і розслідування злочинів.

Завдання судової фотографії:

- забезпечувати технічними засобами та практичними прийомами виявлення, фіксації та дослідження матеріальних джерел доказової інформації;
- здійснювати об'єктивну фіксацію слідчих дій і їх результатів;
- вдосконалювати наявні та розробляти нові технічні засоби збирання, фіксації та дослідження доказів;
- забезпечувати принцип наочності в доказуванні та профілактичній діяльності слідчого, органу дізнання.

Суб'єкти застосування судової фотографії:

- слідчий у процесі розкриття та розслідування злочинів;
- оперативний працівник під час виконання оперативно-розшукової роботи;
- експерт під час здійснення експертизи та участі у слідчих діях як спеціаліст.

Предметом судової фотографії є фотографічні методи і прийоми, що використовуються для виявлення, фіксації та дослідження судових доказів.

Система криміналістичної фотографії складається з двох частин: оперативної і дослідницької, диференційованих за сферами застосування.

Криміналістична оперативна фотографія є засобом фіксації слідів, речових доказів та інших криміналістичних об'єктів, зовнішні особливості і місце розташування яких мають значення для розкриття та розслідування злочинів. Фотознімки являють собою наочний матеріал, що дозволяє точно сприймати описане в протоколі, візуально сприймати форму, розміри і розташування об'єктів.

Типовими об'єктами криміналістичної оперативної фотографії є: різні сліди, що несуть інформацію про подію злочину та особу злочинця; обстановка на місці вчинення злочину чи виявлення його слідів; загальний вигляд, ознаки і властивості знарядь злочинного посягання та предметів, причинно зв'язаних з ним; ознаки зовнішності людини для її впізнання, розшуку і реєстрації; слідчі дії. Об'єктами можуть бути й інші предмети та явища, що представляють криміналістичний інтерес для розслідуваної кримінальної справи.

Криміналістична дослідницька фотографія покликана вирішувати завдання з виявлення ознак, які невидимі або слабопомітні за

звичайних умов спостереження. До методів дослідницької фотографії відносяться: макрозйомка, репродукційна і мікрозйомка, контрастуюча фотозйомка, фотографування у невидимих променях спектра, а також кольорофотографічні методи дослідження криміналістичних об'єктів та деякі інші. Експертиза за допомогою фотографічних засобів і методів дозволяє виявити слабопомітні і невидимі ознаки криміналістичних об'єктів, їх розходження за кольором та яскравістю, механізм утворення мікронакладань.

Методи і прийоми криміналістичної дослідницької фотографії дозволяють виявляти та аналізувати дрібні ознаки об'єктів, відновлювати за попелом зміст спалених документів, читати витравлені, змиті, залиті барвником тексти, вирішувати багато інших експертних завдань. За допомогою дослідницької зйомки експерт одержує нові докази і фіксує їх у спеціальному документі — висновку.

Типовими об'єктами криміналістичної дослідницької фотографії є приховані, неочевидні властивості та ознаки слідів і речових доказів.

6. Система методів судової фотографії

Систему судової фотографії складають наукові основи, методи, засоби, способи, види і прийоми зйомки.

Наукові основи судової фотографії — це положення криміналістики по роботі із судовими доказами, теорії загальної і наукової фотографії (фізичної і геометричної оптики, фізико-хімічних і математичних основ одержання і обробки зображень).

Методи являють собою сукупність правил і рекомендацій одержання фотографічних зображень при фіксації і дослідженні об'єктів, що відповідають процесуальним і криміналістичним вимогам.

До **засобів** відносяться фотографічна апаратура, приналежності і пристосування, світлочутливі матеріали і хімічні розчини, апаратно-програмні засоби для введення, перетворення і обробки цифрових зображень.

Види зйомки об'єднують сукупність методів і прийомів, що використовуються для фотографування слідчих дій та об'єктів. Вони забезпечують об'єктивність, повноту і логічну послідовність фотогра-

фічної фіксації обстановки місця події, ходу проведення слідчої дії та її результатів. У судовій фотографії виділяють: зйомку місця події, трупа, слідів, предметів — речових доказів, документів, фотозйомку при проведенні обшуку, перевірки показань на місці, слідчому експерименті, пред'явленні для впізнання, освідчуванні тощо.

Прийоми зйомки — це сукупність правил і рекомендацій щодо вибору точок зйомки (напрямку, висоти, положення, відстані), відносно кожного з об'єктів зйомки. Деякі з них запозичені із загальної фотографії (фронтальна, діагональна зйомка, зйомка з нормальної, верхньої і нижньої точок), інші розроблені щодо особливостей криміналістичних об'єктів (зустрічна, хрестоподібна зйомка, орієнтуюча, оглядова, вузлова, детальна зйомка тощо).

До методів і способів оперативної фотографії відносяться панорамна зйомка, вимірювальна, впізнавальна (сигналетична), стереоскопічна фотографія. Криміналістичну дослідницьку фотографію складають методи репродукційної, макро-, мікрофотографії, контрастуючої, кольоророздільної, спектральної, ультрафіолетової, інфрачервоної фотографії, рентгенорадіографії.

Панорамна фотозйомка — метод одержання фотографічного знімка із зміною звичайного співвідношення між сторонами фотографічного кадру за рахунок збільшення його в довжину. Панорамна фотозйомка полягає в тому, що об'єкт фотографують частинами так, щоб кожний наступний кадр був продовженням попереднього. Виділяють кругову (горизонтальну, вертикальну і східчасту) і лінійну панораму.

Вимірювальна фотографія являє собою сукупність спеціальних методів зйомки для одержання фотознімків, за якими визначають дійсні розміри зображених на них предметів та відстань між ними. Виділяють перспективно-горизонтальний метод зйомки з лінійним або квадратним масштабом, перспективно-похилий метод, і планову зйомку з лінійним масштабом.

Впізнавальна (сигналетична) фотографія призначена для фіксації зовнішності злочинців з метою їх впізнання, розшуку та реєстрації, а також для упізнання трупів. Для кримінальної реєстрації виготовляють серію знімків, фотографуючи особу в анфас, правий профіль, 3/4 оберту голови праворуч та у повний зріст. При впізнавальній зйомці трупів обов'язкова зйомка в анфас, правий і лівий профіль і 3/4 оберту голови в обидва боки.

Стереофотографія дозволяє одержувати об'ємні зображення об'єктів для детального вивчення місць подій і предметів — речових доказів при експертному дослідженні. Стереозйомку проводять за допомогою спеціальних фотокамер або звичайних малоформатних зі стереонасадкою або пристосуваннями для стереозйомки. Об'ємні зображення одержують, розглядаючи два знімки (стереопару) у спеціальному приладі — стереоскопі.

Репродукційна фотографія — це відтворення фотографічним шляхом документів, малюнків, схем, фотознімків, рукописних і машинописних текстів та інших плоских об'єктів для фіксації їх зовнішнього вигляду і змісту, розмноження у дійсному масштабі, зі зменшенням чи збільшенням.

Макрофотографія — спеціальний метод зйомки для одержання зображення дрібних предметів в більш великому, ніж при звичайній зйомці масштабі. Межами макрофотографії прийнято вважати масштаби зображень від 1:10 до 20:1.

Мікрофотографія — метод дослідження об'єктів і слідів, невидимих неозброєним оком за допомогою оптичної системи мікроскопа. Метод дозволяє виявляти, порівнювати і зіставляти дрібні деталі об'єкта, вивчати тонку структуру матеріалів і речовин.

Контрастуюча фотографія — це сукупність методів дослідження, результатом яких є фотографічне зображення зі зміненими по відношенню до об'єкту характеристиками яскравості. У криміналістиці і судовій експертизі її застосовують для виявлення слідів, відновлення змісту документів, встановлення факту внесення змін до їх змісту.

Кольоророздільна фотографія являє собою метод зйомки, що дозволяє перетворювати колірні відтінки досліджуваного об'єкта у розходження яскравості або оптичної щільності. За її допомогою виявляють слабопомітні пофарбовані сліди і записи в документах, роздільно сприймають корисні деталі за рахунок ослаблення забарвлення фону та інших перешкод, виявляють розходження у забарвленні окремих деталей.

Ультрафіолетова фотографія — це сукупність методів одержання зображень в УФ-ділянці спектра з метою виявлення особливостей об'єктів, що не сприймаються зором. Її застосовують для виявлення біологічних слідів і паливно-мастильних матеріалів, встановлення розходжень властивостей чорнил, паперу, згаслих текстів та у інших випадках.

Інфрачервона фотографія — це сукупність методів одержання зображень в ІЧ-ділянці спектра з метою виявлення особливостей об'єктів, що не сприймаються зором. Її застосовують для встановлення дописок, виправлень у документах, відновлення згаслих, витравлених записів тощо.

7. Поняття, система та завдання судового відеозапису

Судовий відеозапис — це система наукових положень, технічних засобів, методів і прийомів, що використовуються при виготовленні, демонстрації і збереженні відеофільмів з метою попередження, виявлення, розслідування, розкриття злочинів та розгляду кримінальних справ у суді.

Основу судового відеозапису складають засоби і методи традиційного відеозапису, науково обґрунтовані положення, накопичений та систематизований досвід його застосування у криміналістиці.

Система криміналістичного відеозапису включає в себе:

- наукові основи;
- технічні засоби;
- зображувальні засоби і операторські прийоми;
- тактику і методику застосування відеозапису при проведенні окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Наукові положення судового відеозапису формуються на основі природничо-наукових і технічних принципів фіксації візуальної та звукової інформації на магнітних і оптичних носіях. Застосування даних технічних засобів повинно ґрунтуватися на суворій їх відповідності нормам і вимогам кримінально-процесуального законодавства та особливостям роботи із судовими доказами, фіксації візуальної і звукової інформації динамічного характеру на магнітних чи оптичних носіях.

Технічними засобами відеозапису є сукупність знімальної, відтворюючої і проєкційної апаратури, носії інформації (магнітні, оптичні, електронні), приналежності, необхідні для виготовлення і демонстрації відеофільмів, комп'ютерна техніка і програмне забезпечення,

призначене для проведення досліджень відеоматеріалів, створення електронних відеофонотек на оптичних носіях інформації та ведення різних обліків. Як технічні засоби відеозапису використовується сучасна, переважно портативна записуюча апаратура.

Зображувальні засоби і операторські прийоми судового відеозапису являють собою низку правил і рекомендацій, що передбачають застосування технічних засобів з метою одержання максимально можливого об'єму інформації та виготовлення відеофільмів по розслідуваній справі.

До **зображувальних засобів** відеозапису, за аналогією з фотографією, можна віднести лінійну композицію, перспективу, тональність зображення і освітлення.

Операторські прийоми (статичний кадр, вертикальне і горизонтальне панорамування, «наїзд», «відїзд» та ін.) і **спеціальні прийоми** (прискорена і уповільнена зйомка) зйомки необхідні у судовому відеозапису для досягнення ілюстративного ефекту фіксації хода і результатів слідчих дій у динаміці їх розвитку.

Значення судового відеозапису полягає у властивих йому можливостях фіксації подій і об'єктів в динаміці, що дозволяє успішно вирішувати досить складні завдання:

- фіксацію з документальною точністю матеріальної обстановки і розслідуваних подій в їх розвитку, зміні;
- збереження зафіксованої інформації та її оцінка у будь-який момент досудового слідства і судового розгляду;
- ведення криміналістичних обліків та автоматизованої інформаційно-пошукової системи в електронному вигляді;
- реєстрація малодоступних людському сприйняттю швидкоплинних процесів і подальше детальне їх вивчення, як у цілому, так і за окремими періодами;
- попереднє і експертне дослідження різних матеріальних слідів і об'єктів, у тому числі речових доказів;
- точне встановлення часу, протягом якого відбувалася зафіксована подія;
- наукова організація праці слідчих, експертів, суддів.

Судовий відеозапис поділяється на:

- оперативну (фіксуючу);
- дослідницьку (експертну) зйомку.

Оперативна зйомка проводиться в ході слідчих дій самим слідчим, спеціалістом-криміналістом або іншим учасником за вказівкою слідчого з метою фіксації обстановки, ходу і результатів слідчої дії.

Дослідницька зйомка проводиться експертом у лабораторних умовах із застосуванням спеціальної апаратури та відповідних методик дослідження речових доказів (при проведенні експертних досліджень).

8. Доказове значення відеоматеріалів

Доказами по кримінальній справі, згідно зі ст. 65 КПК України, є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

У зв'язку з цим до відоматеріалів пред'являються такі вимоги:

- дані, що містяться у відеоматеріалах повинні бути «фактичними»: фіксувати інформацію про цілком конкретні дії людей, про певні події тощо, тим самим дозволяючи відтворити картину події;
- фактичні дані, що містяться в їх джерелі, повинні бути належними. Під належністю доказу розуміється його здатність обґрунтовувати, підтверджувати або спростовувати певні обставини, що підлягають доказуванню у справі. Як такі виступають відеозаписи за умови, якщо вони:
- були знаряддям або засобом вчинення злочину (використовувалися злочинцем для наклепу, імітації вимагання, хабара);
- стали об'єктами злочинних дій, наприклад відеодокументи, щодо яких були спроби їх знищення, або відеофонограми, сфальсифіковані з метою приховання вчиненого злочину;
- зафіксували окремі моменти злочинної події, зберегли її візуальні чи звукові сліди (наприклад, відеофонограма, що фіксує підбурювання до вчинення злочину);

- містять інші відомості, які можуть бути засобом встановлення істини у справі (наприклад, відеофонограма, що містить дані про місце приховання викраденого майна та інших цінностей).
- доказ має відповідати встановленому порядку одержання, фіксації та використання джерел у кримінальному процесі.

Доказами є не самі процесуальні акти і документи, а інформація, що міститься в них.

Відеодокументи можуть бути речовими доказами, якщо вони є засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності.

Докази, в тому числі і документи, слідчий вилучає або витребує, або їх представляють учасники процесу. Оскільки протоколи процесуальних дій, а також фотознімки і відеострічки, що зафіксували їх хід і результати готує слідчий, то в кримінально-процесуальному аспекті останні мають статус додатків до відповідних протоколів і лише разом з ними є джерелами доказів по розслідуваній кримінальній справі.

Як докази (ст. 83 КПК України) допускаються інші документи, якщо в них викладені або засвідчені обставини, які мають значення для справи. До них можуть відноситися матеріали відеозапису та інші носії інформації, отримані, витребувані або надані у встановленому порядку.

Прикладом можуть бути незаконно розповсюджені відеофільми, викрадені з магазину або пункту прокату. Відеозаписи в цьому випадку виступають предметом злочинного посягання або об'єктами, що доводять факт вчинення протиправних дій. Такі об'єкти є речовими доказами, що характеризують склад злочину (крадіжка, грабіж, порушення авторських і суміжних прав).

Відеофільми, як і фотознімки, що містяться у висновку експерта, несуть ілюстративне навантаження, фіксуючи ті ознаки об'єктів — речових доказів, які виявив експерт в ході їх дослідження. Експерт, при цьому, в процесі досліджень виявляє інформацію, що цікавить слідство. Законодавець відносить висновок експерта до доказів і надає таке саме значення його складовій частині — відеострічкам.

Відеозображення, що містяться у висновку експерта, незалежно від того, чи виступають вони як ілюстрації або є засобом досліджень, будуть невід'ємною частиною акту експертизи, що дозволяє слідству і суду перевірити обґрунтованість експертного висновку.

9. Процесуальні правила оформлення результатів відеозйомки

Процесуальне оформлення відеозапису здійснюється за правилами, передбаченими для таких доказів (ст. 79 КПК України).

Відеозапис може застосовуватися (ст. 85² КПК України) при допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події та при проведенні інших слідчих дій під час досудового розслідування. При проведенні слідчих дій із застосуванням відеозапису про це повідомляються усі учасники слідчої дії до її початку. Записи повинні відбивати весь хід слідчої дії. Повторення спеціально для запису будь-якої частини слідчої дії в ході її проведення не дозволяється. Перед закінченням слідчої дії запис повністю відтворюється учасникам цієї дії. Висловлені ними зауваження і доповнення до запису фіксуються подальшим записом. Протокол слідчої дії, проведеної із застосуванням такого запису, складається з додержанням вимог ст. 85² КПК України. В протоколі повинно бути також зазначено про застосування запису і повідомлення про це учасників слідчої дії, про технічні засоби та умови запису, про відтворення запису учасникам слідчої дії та їх заяви з приводу застосування запису. В разі відтворення запису показань при проведенні іншої слідчої дії про це зазначається у протоколі відповідної слідчої дії. При проведенні очної ставки відтворення запису попередніх показань учасників очної ставки допускається лише після дачі ними показань на очній ставці та занесення їх до протоколу. При пред'явленні учасникам процесу матеріалів справи у зв'язку із закінченням досудового розслідування запис відтворюється обвинуваченому і його захиснику, а в разі клопотання — й іншим учасникам процесу. Відеозапис в опечатаному вигляді зберігається при справі.

У протоколі слідчої дії необхідно відображати інформацію, яка має певний технічний зміст:

- відомості про відеоапаратуру і приналежності до неї, використані при зйомці;
- характеристика відеоплівки та її метраж;
- дані про умови зйомки;
- інші відомості.

При відеозйомці у протоколі відповідної слідчої дії необхідно вказати: ким проводилася зйомка і зафіксовані об'єкти. Якщо паралельно складалася схема або план, то на них повинні бути вказані точки, з яких провадився відеозапис.

У випадках застосування відеозапису при проведенні слідчих дій, у протоколі повинні міститися відомості про те, що учасники слідчої дії попереджені про застосування науково-технічних засобів фіксації.

При процесуальному оформленні відеозапису, що застосовувався для фіксації ходу і результатів слідчих дій, необхідно дотримуватися таких вимог:

- відеофільм повинен бути індивідуалізований, а його достовірність підтверджена учасниками слідчої дії;
- у протоколі обов'язково відображаються ті дані, знання яких забезпечує подальше відтворення матеріалів відеозапису;
- у протоколі відображаються відомості, що свідчать про гласність проведення відеозапису.

Відеофільм переглядають усі його учасники, які підтверджують дійсність і достатню повноту наочних матеріалів.

Оскільки судовий відеозапис має доказове значення по справі, а інформація, що міститься в ньому також важлива для її вирішення, він повинен засвідчуватися підписами слідчого, спеціаліста (якщо він приймав участь у його одержанні) і понятих.

Наведені рекомендації є гарантією достовірності результатів слідчих дій, що фіксуються за допомогою відеозапису. Таке процесуальне оформлення забезпечить доказове значення відеоматеріалів, що фігурують у кримінальних справах.

10. Поняття криміналістичного обліку і кримінальної реєстрації

Для повного та всебічного запобігання злочинам, їх розкриття та розслідування велике значення має інформація про подію злочину й осіб, причетних до неї. Одним з важливих джерел відомостей, необхідних для розслідування, є криміналістичний облік, який здійснюють органи внутрішніх справ.

Криміналістичний облік — це система реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розкриття та попередження злочинів, яка ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю.

Реєстрація — фіксація в установленому порядку ознак об'єктів в облікових документах за наявності необхідних підстав.

Систематизація — розміщення реєстраційних документів у відповідності з науково розробленою системою, що ґрунтується на класифікації ідентифікаційних ознак об'єктів обліку.

Зосередження — концентрація відомостей про зареєстровані об'єкти або самих об'єктів у певному підрозділі органів внутрішніх справ.

Теоретичною основою криміналістичного обліку є положення про індивідуальність об'єктів, відносну стійкість і можливість їх подальшого ототожнення. Криміналістичний облік базується на застосуванні теорії ідентифікації, судової фотографії, дактилоскопії, словесного портрета та інших теоретичних даних.

Кримінальна реєстрація — це науково розроблена система обліку осіб, предметів та інших об'єктів і відомостей про них, які мають криміналістичне значення. Завдання кримінальної реєстрації — забезпечити органи дізнання та досудового слідства необхідною інформацією, потрібною для розкриття та розслідування злочинів. Дані кримінальної реєстрації використовують у профілактичній та адміністративно-правовій діяльності.

Інколи кримінальну реєстрацію ототожнюють з криміналістичним обліком. Криміналістичний облік — це система реєстрації всієї криміналістичної інформації, яку використовують як під час розкриття та розслідування злочинів, так і у профілактичній та адміністративно-правовій практиці. Кримінальна реєстрація означає облік інформації, яку використовують тільки в оперативно-розшуковій, слідчій і кримінально-виконавчій практиці. Тому кримінальна реєстрація зосереджена в органах МВС і прокуратури. Криміналістична інформація може зберігатися в банках даних, які існують в установах, поліклініках, лікарнях, військкоматах, відділах соціального захисту населення, спортивних організаціях тощо.

Методами кримінальної реєстрації та криміналістичного обліку є опис, фотографування, дактилоскопія, колекціонування, а форма-

ми концентрації інформації — картки, картотеки, колекції, альбоми, магнітні стрічки, диски, перфокарти, банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

Криміналістичні обліки залежно від завдань поділяються на:

- оперативно-розшукові;
- інформаційно-довідкові.

До масивів оперативно-розшукових обліків вміщуються об'єкти, які безпосередньо пов'язані з подією злочину та, як правило, вилучені при оглядах місця події або при проведенні оперативних заходів та слідчих дій.

До них належать дактилоскопічні обліки, колекції слідів зламу, взуття, транспортних засобів, волокон, замків і ключів, підроблених рецептів і бланків документів, кулегільзотеки, колекції суб'єктивних портретів та інше.

Інформаційно-довідкові обліки (колекції і картотеки) комплектуються об'єктами та даними, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину і отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Об'єктами інформаційно-довідкових колекцій і картотек можуть бути зразки різноманітних виробів, малюнки, фотографії, таблиці, каталоги та інше.

Організація роботи картотек і колекцій, комплектування їх масивів та перевірка за ними здійснюється згідно з наказами, інструкціями, методичними розробками Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та Міністерства внутрішніх справ України.

Вміщені в картотеку об'єкти, які є речовими доказами за кримінальними справами, в обов'язковому порядку реєструються у спеціальних журналах.

Криміналістичні обліки поділяються на центральні, регіональні та місцеві.

Центральні обліки ведуться в ДНДЕКЦ, регіональні — в НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ, місцеві обліки ведуться у відділах, відділеннях, групах НДЕКЦ, які обслуговують міськрайліногани.

11. Об'єкти криміналістичного обліку та кримінальної реєстрації

Кримінальній реєстрації та криміналістичному обліку підлягають такі об'єкти:

- невідомі злочинці, які переховуються від суду, слідства та відбування покарання;
- обвинувачені, яких було заарештовано;
- особи, затримані за бродяжництво та жебрування;
- особи, які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності та покарання на підставах, передбачених законом;
- засуджені особи;
- особи, які пропали безвісти;
- хворі, які перебувають у лікувальних установах, притулках для старих, дитячих будинках і через свій стан не можуть повідомити персонографічні дані;
- невпізнані трупи осіб, які загинули внаслідок злочинів, нещасних випадків;
- крадена, втрачена, вилучена та добровільно здана зброя;
- кулі, гільзи, патрони зі слідами зброї, виявлені на місці події, нерозкритого злочину;
- речі, викрадені та загублені, а також вилучені у затриманих;
- номерні речі та вироби, пов'язані зі злочинами;
- автотранспортні засоби, належність яких не встановлено;
- підроблені документи, виготовлені поліграфічним способом;
- підроблені грошові знаки (паперові гроші);
- паспорти — викрадені, втрачені, такі, що належать злочинцям, а також бланки викрадених паспортів;
- зразки почерків осіб, які займаються підробленням лікарських рецептів, переважно на наркотичні та подібні їм речовини;
- пригульна худоба, яку було викрадено, і така, що розшукується;
- сліди пальців рук з місць нерозкритих злочинів (у картотеці зберігаються їх фотознімки);
- сліди знарядь злому та інструментів з місць нерозкритих злочинів (зберігаються як сліди, так і їх зліпки);
- факти розкрадання вантажів на залізничному транспорті;
- способи вчинення злочинів, які залишилися нерозкритими.

Кримінальну реєстрацію та криміналістичні обліки здійснюють такі підрозділи органів внутрішніх справ України:

- Управління оперативної інформації (УОІ) МВС України;
- Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України;
- Управління оперативної інформації головних управлінь та управлінь МВС (ГУ УМВС) України в областях;
- Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) ГУ УМВС України в областях;
- Міські, районні, транспортні (лінійні) органи внутрішніх справ.

В Управлінні оперативної інформації МВС України здійснюють облік:

- злочинців, які переховуються та ухиляються від відбування покарання;
- затриманих бродяг і жебраків;
- засуджених;
- осіб, які пропали безвісти;
- хворих у лікувальних установах, дитячих будинках, притулках для старих, а також осіб, які не можуть дати про себе жодних відомостей;
- невпізнаних трупів;
- вогнепальної зброї (викраденої, зданої, втраченої);
- номерних речей і виробів, пов'язаних зі злочинами;
- автотранспортних засобів, власники яких невідомі;
- паспортів;
- фактів розкрадання вантажів, багажу на залізничному транспорті.

Обліки, які ведуться в УОІ МВС України, є централізованими, тобто повторюються в областях.

У Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України ведеться облік таких об'єктів:

- куль, гільз, патронів зі слідами зброї з місць нерозкритих злочинів;
- підроблених документів, виготовлених поліграфічним способом;
- підроблених грошових знаків (паперових грошей);
- слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів. В управліннях оперативної інформації головних управлінь і управлінь МВС України в областях ведеться облік:
- затриманих бродяг і жебраків;

- осіб, які здійснили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності за підставами, передбаченими законом;
- засуджених;
- вогнепальної зброї (втраченої, викраденої, вилученої);
- номерних речей і виробів, пов'язаних зі злочиноном;
- підроблених грошових знаків (паперових грошей).

У міських, районних, транспортних (лінійних) органах внутрішніх справ здійснюють облік:

- речей — крадених, загублених, а також вилучених у затриманих;
- автотранспортних засобів (транспорту, власники якого невідомі);
- слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів (зберігаються фотознімки).

12. Основні види криміналістичного обліку

Дактилоскопічні обліки експертно-криміналістичних підрозділів поділяються на картотеки слідів рук, вилучених з місць нерозкритих злочинів (слідотеки) і дактилоскопічні картотеки осіб, які взяті міліцією на оперативний облік (дактилокартотеки) і призначені для встановлення:

- осіб, які залишили сліди на місці події;
- фактів залишення однією особою слідів рук при вчиненні різних злочинів;
- особи невпізнаних трупів;
- осіб, які приховують дійсні установчі дані;
- наявності (відсутності) дактилокарт осіб.

Колекції знарядь зламу створюються для:

- встановлення фактів використання тих самих знарядь при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях);
- ідентифікації конкретного знаряддя зламу, яким залишено сліди на місці події;
- узагальнення відомостей про різновидності інструментів і предметів, що застосовуються для зламу перешкод.

Об'єктами колекцій можуть бути лише сліди знарядь зламвання,

за якими можливе проведення ідентифікаційного дослідження або встановлення групової належності знаряддя зламу

Картотеки слідів взуття, створюються для:

- встановлення фактів залишення слідів одним і тим же зразком взуття при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях);
- ідентифікації взуття, що належить конкретній особі, за слідами, які вилучені під час оглядів місця події.

До масивів картотек можуть вміщуватися зліпки, фотознімки та схематичні малюнки слідів взуття, які вилучені з місця події. У картотеку вміщуються тільки сліди за якими можливе проведення ідентифікаційного дослідження або встановлення групової належності.

Колекції слідів транспортних засобів створюються для:

- встановлення фактів використання одних і тих самих транспортних засобів при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях);
- ідентифікації конкретних транспортних засобів (протекторів шин), що залишили сліди на місці події.

Картотека комплектується зліпками, фотознімками і схематичними малюнками, які виготовлені під час огляду місця події з слідів, що залишені шинами транспортних засобів (автобусів, тролейбусів, легкових та вантажних автомобілів, тракторів, самохідних машин і механізмів, мотоциклів, мопедів, велосипедів, причепів тощо).

Колекції куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотеки) створюються для:

- встановлення фактів використання одних і тих же зразків зброї при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях);
- виявлення зброї, яка застосовувалась при вчиненні злочинів, серед вилученої, знайденої та добровільно зданої;
- встановлення фактів застосування злочинцями втраченої нарізної або гладкоствольної вогнестрільної зброї, що була на озброєнні органів внутрішніх справ, зареєстрована на об'єктах дозвільної системи та перебувала в особистому користуванні громадян;
- виявлення зброї, яка була втрачена працівниками органів внутрішніх справ, серед вилученої, знайденої та добровільно зданої.

Кулі і гільзи, які надійшли до колекції, досліджуються з метою визначення моделі зброї, з якої вони вистріляні та систематизуються в колекції за моделями або за видами зброї.

Обліки підроблених грошових знаків, цінних паперів та бланків документів, які виготовлені поліграфічним способом, ведуться в ДНДЕКЦ для:

- встановлення ознак спільності їх походження за способом і технологією виготовлення;
- виявлення осіб, які займаються виготовленням підроблених грошей, цінних паперів та бланків документів.

Обліки складаються з колекції зразків підроблених об'єктів і інформаційної картотеки про факти її вилучення;

Колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху, створюється для:

- встановлення фактів повідомлень однією і тією ж особою про загрозу вибуху (в різний час, на різних територіях);
- ідентифікації особи за ознаками голосу, який був зафіксований на фонограмі під час надходження анонімного повідомлення;
- встановлення соціального портрета (рівень освіти, соціальне походження, місця формування мовних навичок, професія, психологічний тип аноніма, реальність загрози та інше) такої особи.

Колекція формується з фонограм анонімних повідомлень, які надійшли до чергових частин органів внутрішніх справ або до установ, організацій та громадян.

РОЗДІЛ III

КРИМІНАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

1. Класифікація судових експертиз

Має місце Перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України від 15 липня 1997 р. № 285. Так, експертизи з дослідження вибухових пристроїв і експертизи з дослідження вибухових речовин і продуктів вибуху об'єднані в групу «вибухотехнічна експертиза»; бухгалтерська експертиза представлена як один із видів економічних досліджень.

У жовтні 2003 р. наказом Міністерства юстиції України до зазначеного Переліку були внесені зміни, уточнювалися назви деяких експертних спеціальностей та вводилися нові. У цілому ж підходи до формування структури Переліку суттєвих змін не зазнавали.

Усі судові експертизи українські вчені-криміналісти поділяють в кримінальному судочинстві на 16 класів (Перелік експертиз затверджений наказом Міністерства юстиції України 9 серпня 2005 р. зі змінами і доповненнями на 2005 р.):

1. Криміналістичні.
2. Економічні.
3. Товарознавчі.
4. Інженерно-технічні.
5. Інженерно-технологічні.
6. Фармацевтичні і фармакологічні.
7. Експертизи харчових продуктів.
8. Ґрунтознавчі.
9. Судово-біологічні.
10. Судово-екологічні.
11. Судово-ветеринарні.
12. Судово-медичні.
13. Судово-психологічні.
14. Судово-психіатричні.
15. Судово-мистецтвознавчі.
16. Судові експертизи інтелектуальної власності.

З урахуванням роду експертиз класифікація виглядає так:

1 клас. Криміналістичні експертизи поділяються на:

1. Традиційні, формування яких належить до періоду виникнення і становлення судових експертиз.
2. Нетрадиційні, що сформувалися в останні десятиліття ХХ ст.
3. Матеріалознавчі — різні види дослідження матеріалів, речовин і виробів (КЕМРВ).

До традиційних експертиз належать: почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; трасологічна; балістична (вогнепальної зброї, набоїв, слідів пострілу); холодної зброї; портретна; вибухотехнічна.

До нетрадиційних експертиз належать: фототехнічна; відеофонографічна; експертиза відновлення знищених маркіровочних знаків.

До матеріалознавчих експертиз належать: експертиза об'єктів волокнистої природи; експертиза лакофарбних матеріалів і покриттів; експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних речовин; експертиза скла; експертиза металів, сплавів і виробів з них (металографічна); експертиза полімерних матеріалів; експертиза пластмас, резини і виробів з них; експертиза наркотичних та психотропних речовин; експертиза рідин, що містять спирт; експертиза парфумерних і косметичних засобів; експертиза наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі.

2 клас. Економічні. Бухгалтерська; фінансово-кредитна; економіко-статистична (економічна); ціноутворення; економічна наукової організації праці; інженерно-економічна.

3 клас. Товарознавчі. Товарів народного споживання, якості промислових товарів та їх оцінка якості, продовольчих товарів та їх оцінка; автотоварознавча; комп'ютерно-товарознавча; оцінка нерухомості, безпеки майнових і немайнових; дослідження якості та оцінка сировини, дослідження спеціальних засобів побутової техніки; оцінка земель сільськогосподарського призначення.

4 клас. Інженерно-технічні. Інженерно-технічні (пожежно-технічна, експертиза техніки безпеки, будівельна, електротехнічна, комп'ютерно-технічна, розподіл земель і визначення порядку користування ділянкою); інженерно-транспортні (автотехнічна, авіатехнічна, залізнична, водотехнічна, трубопровідна, компресорних станцій і систем керування ними).

5 клас. Інженерно-технологічні. Дослідження відповідності дій фізичних і юридичних осіб вимогам норм охорони праці і безпеки життєдіяльності; дослідження обставин виникнення і припинення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки; вибухо-технологічні.

6 клас. Фармацевтичні і фармакологічні. Експертиза лікарських препаратів; експертиза отрут, отруйних та інших речовин.

7 клас. Експертизи харчових продуктів.

8 клас. Грунтознавчі. Дослідження ґрунтів; мінералогічна (гемологічна).

9 клас. Судово-біологічні. Ботанічна; зоологічна; мікробіологічна; ентомологічна; іхтіологічна; орнітологічна; одорологічна (запахових слідів).

10 клас. Судово-екологічні. Екологія середовища; екологія біоценозу.

11 клас. Судово-ветеринарні. Ветеринарна; зоотехнічна.

12 клас. Судово-медичні. Дослідження трупів; дослідження живих осіб; дослідження речових доказів (крові, волосся, виділень із організму, ДНК).

13 клас. Судово-психологічні. Особистісно-психологічних рис характеру, емоційних реакцій і станів; закономірності ходу психологічних процесів; рівня розвитку та індивідуальних якостей особистості.

14 клас. Судово-психіатричні. Психічного стану особистості.

15 клас. Судово-мистецтвознавчі.

16 клас. Судові експертизи інтелектуальної власності.

2. Види експертних досліджень, що відносять до криміналістичних

Криміналістичні експертизи поділяються на:

1. Традиційні, формування яких належить до періоду виникнення і становлення судових експертиз.
2. Нетрадиційні, що сформувалися в останні десятиліття ХХ ст.
3. Матеріалознавчі — різні види дослідження матеріалів, речовин і виробів (КЕМРВ).

До традиційних експертиз належать: почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; трасологічна; балістична (вог-

непальної зброї, набоїв, слідів пострілу); холодної зброї; портретна; вибухотехнічна.

До нетрадиційних експертиз належать: фототехнічна; відеофонографічна; експертиза відновлення знищених маркірувальних знаків.

До матеріалознавчих експертиз належать: експертиза об'єктів волокнистої природи; експертиза лакофарбових матеріалів і покриттів; експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних речовин; експертиза скла; експертиза металів, сплавів і виробів з них (металографічна); експертиза полімерних матеріалів; експертиза пластмас, резини і виробів з них; експертиза наркотичних та психотропних речовин; експертиза рідин, що містять спирт; експертиза парфумерних і косметичних засобів; експертиза наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі.

3. Види економічних, товарознавчих, інженерно-технічних, інженерно-технологічних, фармацевтичних і фармакологічних експертиз

Економічні: бухгалтерська; фінансово-кредитна; економіко-статистична (економічна); ціноутворення; економічна наукової організації праці; інженерно-економічна.

Товарознавчі: товарів народного споживання, якості промислових товарів та їх оцінка якості, продовольчих товарів та їх оцінка; автотоварознавча; комп'ютерно-товарознавча; оцінка нерухомості, безпеки майнових і немайнових; дослідження якості та оцінка сировини, дослідження спеціальних засобів побутової техніки; оцінка земель сільськогосподарського призначення.

Інженерно-технічні: інженерно-технічні (пожежно-технічна, експертиза техніки безпеки, будівельна, електротехнічна, комп'ютерно-технічна, розподіл земель і визначення порядку користування ділянкою); інженерно-транспортні (автотехнічна, авіатехнічна, залізнична, водотехнічна, трубопровідна, компресорних станцій і систем керування ними).

Інженерно-технологічні. Дослідження відповідності дій фізичних і юридичних осіб вимогам норм охорони праці і безпеки життєді-

яльності; дослідження обставин виникнення і припинення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки; вибухо-технологічні.

Фармацевтичні і фармакологічні. Експертиза лікарських препаратів; експертиза отрут, отруйних та інших речовин.

4. Види експертизи ґрунтознавчих, судово-біологічних, судово-екологічних, судово-ветеринарних, судово-медичних, судово-психологічних, судово-психіатричних

Ґрунтознавчі. Дослідження ґрунтів; мінералогічна (гемологічна).

Судово-біологічні. Ботанічна; зоологічна; мікробіологічна; ентомологічна; іхтіологічна; орнітологічна; одорологічна (запахових слідів).

Судово-екологічні. Екологія середовища; екологія біоценозу.

Судово-ветеринарні. Ветеринарна; зоотехнічна.

Судово-медичні. Дослідження трупів; дослідження живих осіб; дослідження речових доказів (крові, волосся, виділень із організму, ДНК).

Судово-психологічні. Особистісно-психологічних рис характеру, емоційних реакцій і станів; закономірності ходу психологічних процесів; рівня розвитку та індивідуальних якостей особистості.

Судово-психіатричні. Психічного стану особистості.

5. Нові види експертних досліджень

До злочинів, що посягають на об'єкти інтелектуальної власності, належать злочини у сфері порушення авторських та суміжних прав, спрямовані проти такого виду власності як інтелектуальна. Конституцією України захищаються всі види власності, тому захист інтелектуальної власності є теж актуальним. Потрібні реальні механізми її захисту, розроблення методик розслідування злочинів вказаної категорії і системи типових експертиз, що спираються на відповідні їм спеціальні знання.

Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності здійснюється різними юридичними науками: адміністративним, кримінальним, цивільним правом та криміналістикою.

Під час захисту прав авторів відіграє роль спеціальний орган виконавчої влади — установа у сфері інтелектуальної власності, що забезпечує реалізацію державної політики охорони авторського права і суміжних прав, здійснює свої повноваження у межах, передбачених законом, виконує відповідні функції.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України розробив перелік видів судових експертиз, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, з якими пов'язані види експертних спеціальностей, з присвоєнням кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур та громадянам відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 11 липня 2002 р.:

- дослідження об'єктів авторського права;
- дослідження об'єктів суміжних прав;
- дослідження, пов'язані з охороною права на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції;
- дослідження, пов'язані з охороною права на промислові зразки;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин і породи тварин;
- дослідження, пов'язані з охороною права на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, визначення походження товарів;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на топографію інтегральних мікросхем;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію;
- економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності (наказ Міністерства юстиції України «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» від 11 липня 2002 р.). У Міністерстві юстиції України створені експертно-кваліфікаційні комісії для атестації судових експертів. Розроблений перелік питань, що ставляться перед вказаними видами експертиз.

Розвиток високих технологій на початку 90-х років призвів до появи комп'ютерної злочинності, створення **судової комп'ютерно-**

технічної експертизи або експертизи інформаційних технологій. У теоретичному плані сформульовані предмет, об'єкт і завдання цієї експертизи.

Предметом судової комп'ютерно-технічної експертизи (СКТЕ) є «факти і обставини, що встановлюються на основі дослідження закономірностей розробки і експлуатації комп'ютерних засобів, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів, які зафіксовані в матеріалах кримінальної, цивільної або адміністративної справи».

Об'єктом СКТЕ є комп'ютерні засоби; апаратні, програмні та інформаційні об'єкти. СКТЕ вирішує завдання ідентифікаційного і діагностичного характеру. У кожному її підвиді сформульовані специфічні завдання.

Запропонована **класифікація підвидів СКТЕ:**

- апаратно-комп'ютерна;
- програмно-комп'ютерна;
- інформаційно-комп'ютерна;
- комп'ютерно-мережева телематична експертиза.

Усі вказані види експертиз найчастіше проводяться комплексно, тому що при вирішенні завдань потрібні знання з різних наукових галузей (технічної експертизи документів, товарознавчої, відеофонографічної, авторознавчої тощо).

У межах судово-біологічної експертизи на основі інтеграції знань про якість потожирової речовини і методів дослідження запропонований новий вид — **експертиза речовин потожирових слідів людини ДНК**.

Наукові основи цього напряму сформувалися на синтезі даних і методів біології, біохімії і фізіології людини.

У стані формування перебуває **мистецтвознавча експертиза**. Досліджуються такі об'єкти:

- твори скульптури, живопису, монети, ювелірні вироби, предмети декоративно-прикладного мистецтва;
- друковані художні твори, журнали тощо;
- предмети релігійного культу;
- відео-, кіноматеріали, фотознімки.

Експерти, досліджуючи вказані об'єкти, вирішують:

- ідентифікаційне завдання: чи є автором цього твору хтось із відомих митців (хто саме);

- діагностичні завдання: чи є історичною, художньою чи музейною цінністю предмети, надані на експертизу; чи не підлягали ікони реставрації чи переробці (якої саме); яке призначення і правильна назва предмета; час і місце виконання представленого предмета; чи є поданий предмет оригіналом чи копією; яка техніка написання ікони, картини; яка вартість предмета з урахуванням його історичної, наукової і культурної цінності.

Формується **одорологічна експертиза**, яку на підставі вчення про криміналістичну одорологію пропонують проводити комісією експертів у складі трьох осіб, розподіляючи їх функції таким чином: перший експерт-одоролог повинен мати вищу біохімічну (можливо біологічну чи хімічну) і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку з основ одорології, володіти методикою спеціальної підготовки собак-детекторів (голова комісії); другий експерт-одоролог повинен мати вищу біохімічну (можливо біологічну чи хімічну) і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку з основ одорології, володіти методикою спеціальної підготовки собак-детекторів, мати підготовку з проведення відеозапису експертиз одорологічного дослідження (член комісії); третій експерт-кінолог повинен мати вищу ветеринарну освіту і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку кінолога, мати допуск і володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності (член комісії).

6. Види експертних досліджень

Експертним називається дослідження, яке проводить експерт у кримінальному, цивільному, господарському або іншому виді процесу за завданням правоохоронних органів. Воно полягає у вивченні експертом за дорученням суду, слідчого та інших правоохоронних органів речових доказів й інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Воно є основою судової експертизи, яка є засобом отримання доказів (ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України).

На підставі дослідження експерт робить висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність (ст. 75 Кримінально-проце-

суального кодексу України, ст. 81 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 143 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 31 Господарського процесуального кодексу України).

Експертизи можуть бути призначені постановою слідчого або ухвалою суду першої інстанції, якщо виникає необхідність у залученні спеціальних знань. У деяких випадках, установлених законом, вони призначаються в обов'язковому порядку.

Експертне дослідження можна призначати у цій справі і з конкретних питань вперше (первинне), проводити з тих самих питань у разі незгоди органу, що призначив експертизу, з її висновком (повторне), вирішувати коло питань, яке на етапі призначення експертизи вважається повним (основне), вирішувати коло питань залежно від ситуації, які не увійшли до переліку питань основної експертизи, неповноти або нечіткості ходу її дослідження і висновків (додаткове).

Експертні дослідження виконує один експерт або група експертів. Дослідження, виконане групою експертів, називають комісійним. Воно може бути однопредметним (у дослідженні беруть участь експерти однієї спеціальності, наприклад, товаровознавці) і багатопредметним, комплексним (дослідження проводять експерти різних спеціальностей, наприклад, криміналіст і Експертне дослідження може проводити лише особа, призначена експертом у встановленому законом порядку. Не дозволяється експертне дослідження підміняти дослідженнями, які проводяться до порушення кримінальної справи (дослідження спеціаліста, який дає висновок, довідку).

За завданнями, цілями і методами розрізняють види (рівні). За науковою класифікацією експертні дослідження поділяються на класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні й ситуаційні.

7. Класифікаційні дослідження

За ступенем індивідуалізації досліджуваних об'єктів експертизи можуть бути класифікаційними та ідентифікаційними. Класифікаційні дослідження застосовуються для проведення товаровознавчої експертизи, судово-біологічної, фармацевтичної, криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ). За їх допомо-

гою встановлюють належність об'єкта до якогось класу, роду, виду, групи (групову належність). Клас об'єкта можна визначати в дуже вузьких межах, але його індивідуальності експертиза не встановлює.

Наприклад, завдання класифікаційної криміналістичної експертизи — встановити:

- групову належність;
- якою рукою (лівою чи правою) залишено сліди;
- яким пальцем залишено слід;
- чи не залишені сліди рукавичками;
- до якого виду належить взуття, сліди якого залишено на місці події;
- взуттям якого розміру залишено сліди;
- зубами людини чи тварини залишено сліди;
- зубами якої щелепи залишено сліди;
- яким знаряддям утворено сліди на предметі;
- транспортом якого виду залишено сліди на місці події (мото, вело, авто);
- на яких автомашинах встановлюють шини даної моделі;
- чоловіком чи жінкою виконано цей текст.

8. Ідентифікаційні дослідження

Вищим рівнем дослідження з метою вирішення завдань, які є найбільш певними і категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів, є ідентифікаційні дослідження. Це переважно криміналістичні експертизи. Вони встановлюють тотожність досліджуваного об'єкта і мають найбільше доказове значення в кримінальному та інших процесах.

Під час ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюється з безлічі подібних до нього на основі ідентифікаційних ознак (властивостей) об'єкта, які відповідають певним вимогам.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта, а властивості — внутрішні. У криміналістичній ідентифікації ознаками вважають зовнішню будову предмета, його просторові межі, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин, заглиблень.

Властивості — це фізична природа, стан, структура, твердість, маса, електропровідність тощо. Усі частки поділу об'єкта зберігають однакові властивості. Властивість може ділитися, а ознака — ні.

Ідентифікаційна ознака має бути:

- відображеною в засобі ідентифікації, бо тільки за його допомогою встановлюється тотожність;
- відхиленням від типового утворення з характерною особливістю, яка рідко трапляється;
- відносно стійкою (незначно змінюватися у часі протягом ідентифікаційного періоду);
- незалежною; бувають залежні ознаки з різним ступенем залежності, вони непридатні для ототожнення;
- зрідка трапляється. Чим рідше трапляється ознака, тим вище її ідентифікаційне значення. Частота виявлення й ідентифікаційна значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначається за допомогою математичної теорії ймовірності та застосування комп'ютерів;
- доступною для сучасних методів пізнання. Не всі відкриті наукою властивості й ознаки живої і неживої природи достатньо вивчені. Тому немає надійних науково обґрунтованих методик їх дослідження, і ці ознаки не можна використовувати як ідентифікаційні.

Класифікація ознак ґрунтується на їх значенні у процесі ототожнення. Ознаки поділяються на загальні й окремі (індивідуальні). Фактично всі ознаки є типовими, бо можуть повторюватися. Особливості об'єкта, які не є вираженням його групових властивостей, називають окремими ідентифікаційними ознаками. У процесі ідентифікації встановлюють комплекс ознак, що містить як загальні, так і окремі ознаки. Груповий комплекс притаманний всім представникам певної групи об'єктів, а індивідуальні — тільки одному об'єкту.

В ідентифікаційних процесах загальні, окремі ознаки і властивості об'єднують у сукупність, оцінюють її неповторність і тільки після цього роблять висновок про тотожність об'єктів. У разі ідентифікації за матеріальними відображеннями порівнюються ознаки і властивості ідентифікуємого об'єкта з ознаками і властивостями відображень на іншому (інших) об'єкті (засобах ідентифікації, які є носіями слідів злочину, виявлених на місці події при проведенні слідчих дій).

Під час ідентифікації за ідеальними слідами пам'яті (уявними образами) порівнюють уявний образ з реальним об'єктом, що пред'являється особі для впізнання. Таку ідентифікацію здійснюють у процесі слідства: пред'явлення особі для впізнання людей, предметів, фотознімків, трупів людей або тварин, ділянок місцевості тощо.

Сучасні об'єкти ідентифікаційних досліджень різноманітні та складні за структурою. Для їх дослідження використовують засоби і методи, що ґрунтуються на застосуванні математичного апарату, засобів обчислювальної техніки, кібернетичних обчисленнях (почеркознавчі, судово-бухгалтерські, хімічні, біологічні, авто-технічні дослідження).

У процесі дослідження вирішуються такі ідентифікаційні завдання:

- ототожнення конкретного об'єкта (особа, знаряддя, засіб);
- встановлення певного факту (про написання двох рукописів однією людиною, про залишення різних слідів однією особою);
- встановлення, що кулі вистріляні з однієї зброї;
- встановлення цілого за його частинами (розірваний документ);
- ототожнення джерела походження (набої до зброї, фальшиві гроші);
- ототожнення матеріалів та інструментів, що використовувалися для виготовлення документів, зброї, предметів.

Питання про те, який мінімальний комплекс ознак у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку, є важливим у теорії експертології і залежить від багатьох факторів. Вирішення його залежить від якості поданих експертіві об'єктів, повноти та ретельності дослідження, від професійної підготовки, кваліфікації і досвіду експерта, інших його суб'єктивних якостей. Розв'язання поставленого завдання дає змогу звести до мінімуму вплив суб'єктивних факторів і виробити об'єктивні критерії оцінювання, а отже, підвищити науковий рівень достовірності експертизи і запобігти експертним помилкам.

9. Діагностичні дослідження

Наведені далі теоретичні положення діагностики як окремого методу пізнання становлять теоретичну базу діагностичної судової експертизи.

Предметом діагностики як галузі знань є закономірності відображення якостей людей, предметів, явищ, які дають змогу визначити їх стан і характер змін, внесених внаслідок процесу вчинення злочину.

Об'єктом конкретної діагностичної експертизи є сукупність якостей (досліджуваних предметів, людини, явища) і їх відображень, які вивчають з урахуванням механізму взаємодії та співвідношення різних зв'язків, що виникають у процесі події злочину.

Умовою діагностики є наявність класифікованих знань про об'єкти, здобутих науковим і дослідним шляхом і не пов'язаних загальним походженням з об'єктом, що розпізнається.

Предметом криміналістичного діагностування є фактичні дані, що підлягають встановленню і мають доказове значення. Це природа, стан події злочину і будь-яких об'єктів, що пов'язані з подією злочину. Ці об'єкти можуть бути як матеріальними (люди, предмети, речовини тощо), так і нематеріальними (обставини, ситуації, зв'язки і відношення об'єктів та їх відображень об'єктивних і суб'єктивних).

Особливим предметом криміналістичної діагностики є людина, її прояви: загально-фізичні та окремі ознаки (стать, вік, зовнішність, стан здоров'я, антропологічна належність тощо); психологічні якості (пам'ять, спостережливість); здібності або навички (професійні, побутові, спортивні); соціальні (освіта); навички, форми, види, особливості діяльності, поведінки тощо.

Об'єкти, що беруть участь у діагностичному процесі, поділяються на такі, що діагностуються (природу яких слід установити) і такі, що діагностують (за їх допомогою встановлюється природа об'єктів, що діагностуються).

На практиці об'єкти, що діагностують, є речовими зразками, так само як і інформація про них, що характеризує їхній клас, вид, групу, до якої вони належать.

Криміналістична діагностика за своєю сутністю є загальнонауковим поняттям діагностики — діагностичного процесу та його резуль-

тату як особливого виду пізнання. Це такий вид пізнання, що виявляється в розпізнаванні (встановленні, визначенні, виявленні) конкретного явища на підставі абстрактного знання про нього, необхідному, суттєвому, чим таке явище відрізняється від інших.

Діагностичний процес полягає у визначенні сутності конкретного об'єкта, а також у порівнянні його природи з природою об'єктів певного класу, роду, виду, класифікації, встановленої наукою і досвідом. До такого роду криміналістичної експертизи можна віднести встановлення часу події, механізму події, способу дії даної особи. Експерт діагностує досліджувані ним явища і робить аргументований висновок, який має доказове значення, оскільки воно причинно пов'язане з досліджуваною подією.

Види криміналістичної діагностики класифікуються з урахуванням характеристики предмета, об'єкта, методу, технічних умов вирішення діагностичних завдань.

Зміст криміналістичного діагностичного процесу становлять дії, спрямовані на вирішення конкретного діагностичного завдання, результати якого мають судово-доказове значення. Наприклад, завданнями, що вирішуються діагностичними дослідженнями в галузі судової балістики, є:

- визнання предмета вогнепальною зброєю;
- визначення виду вогнепальної зброї;
- визначення технічного стану (справність, придатність до пострілу);
- можливість пострілу без натиснення на спусковий гачок;
- встановлення механізму пошкодження;
- встановлення причини пострілу та пошкодження зброї;
- визнання предметів набоями;
- визнання придатності набоїв для пострілу;
- відношення предметів до інструментів і матеріалів для виготовлення набоїв;
- визначення відносної давності пострілу за наявністю продуктів пострілу в каналі ствола;
- визначення черговості пострілу за слідами;
- визначення пробивної здатності (кінетичної енергії) снаряду;
- визначення однорідності, групової належності набоїв до мисливської зброї.

Вирішуючи діагностичні завдання, об'єкти дослідження зазвичай порівнюють з аналогічними об'єктами або знаннями про досліджуваний об'єкт, знаннями, що накопичені наукою, експертною практикою про клас (вид) імовірного об'єкта.

Експерт на будь-якому рівні експертного дослідження, навіть під час проведення ідентифікаційної експертизи, завжди діагностує в процесі вивчення об'єкта експертизи механізм його утворення, стан. Проте використання методу діагностування не виключає самостійного рівня експертного дослідження у формі діагностики, що постають перед тим чи іншим видом експертизи.

Зміст і послідовність пізнавальних дій діагностичного процесу визначаються основними стадіями експертного дослідження: підготовчою, роздільною, порівняльною і оціночною.

Під час підготовки виявляють і вивчають характер, напрям і межі дій різних факторів (умов), які впливають на достовірне встановлення характеристик об'єктів, що діагностують.

У ході роздільного дослідження виявляються і фіксуються ознаки об'єкта для діагностики, що характеризують його природу, кількість, якість.

На цій стадії визначають значущість ознак — чи є вони випадковими, чи виражають сутність об'єкта.

У порівняльній стадії встановлюють збіги й розбіжності об'єктів, що діагностуються, і об'єктів, які діагностують.

На заключній (оцінчій) стадії оцінюється якість збігів та розбіжностей і формулюється висновок:

- категоричне розпізнавання об'єкта або заперечення цього;
- імовірне встановлення сутності або її виключення;
- неможливість діагностувати сутність об'єкта у зв'язку з невизначеністю виявлених ознак або відсутністю класифікації об'єктів з виявленими під час дослідження ознаками.

10. Ситуаційні дослідження

Ситуаційні (або ситуалогічні) дослідження сформувалися в 70-ті роки ХХ ст. і успішно проводяться в рамках криміналістичної експертизи (визначення взаємного положення транспортних засобів,

положення того, хто стріляв, і потерпілого, встановлення можливості пострілу без натискування на спусковий гачок за певних умов.

Це дослідження охоплює подію з різних сторін (час, місце, структура, спосіб вчинення, злочину, засоби, які використовував злочинець). Для цього потрібні спеціальні знання з певних галузей науки. Не викликає сумніву правомірність цих досліджень. Слід відрізнити діяльність експерта в судовій експертизі від слідчої дії, що пов'язана з вивченням механізму злочину. Різниця в тому, що в експертизі застосовують спеціальні знання тієї чи іншої предметної судової науки, а під час проведення слідчої дії в цій ситуації розбирається безпосередньо слідчий, іноді за участі спеціаліста.

Однак на практиці існує тенденція, коли як результати комплексного дослідження видаються дані аналізу висновків інших експертиз, відомі дані з матеріалів справи тощо. Такі дії експерта слід розглядати як перевищення його повноважень і перетворення його на учасника «доказування і своєрідного наукового суддю», який суперечить законам теорії доказів і може завдати шкоди встановленню істини.

На практиці спостерігаються і такі випадки, коли експерт на власний розсуд запрошує консультанта для вирішення того чи іншого питання. При цьому не надсилаються повідомлення органу, який призначив експертизу, для винесення спеціальної постанови, а запрошений консультант не підписує висновку експерта і взагалі його діяльність не відбивається у висновку. Така практика суперечить процесуальному законодавству, бо питання щодо залучення спеціалістів для офіційної діяльності можуть вирішувати лише органи, що призначили експертизу. У спеціальній літературі зазначається, що яке б, навіть незначне, дослідження не проводила запрошена особа, вона є експертом, тому результати її дослідження мають бути оформлені висновком. Будь-який інший шлях залучення експерта до участі в кримінальному процесі не дає необхідних гарантій, пов'язаних із проведенням експертизи.

Експерт дає висновок про наявність чи відсутність причинного зв'язку, про причину або наслідок. Методика експертного дослідження причинного зв'язку визначається характером завдання, поставленого перед експертом.

Всі ситуативні питання поділяють на 7 груп:

- чи є причинний зв'язок між А і Б;

- яка причина явища Б;
- які наслідки явища А;
- чи є в причинах А, наслідках Б або в причинному зв'язку між А і Б певні названі якості (ознаки);
- яке явище — А чи Б відбулося раніше;
- чи була можливість запобігти наслідкам;
- чи мав обвинувачений можливість передбачити ці наслідки.

Ситуаційна експертиза має інтегральний характер, є переважно комплексною експертизою, яка передбачає залежно від вирішуваних ситуаційних завдань, проведення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних видів досліджень. Вона потребує також глибокого теоретичного дослідження.

11. Судово-лінгвістична (авторознавча) експертиза

Судово-лінгвістична експертиза визначає фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючи фактори, викривлення відображеної у свідомості інформації, адаптацію мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві, тощо). Іншими словами, судово-лінгвістична експертиза надає інформацію стосовно учасників мовленнєвого акту, умов його протікання та співвіднесеності його результату (тексту) з дійсністю.

Об'єктом судово-лінгвістичної експертизи є текст мовного повідомлення або його фрагмент як реалізація мовленнєвих навичок людини.

Проводити цей вид експертиз має право лише особа з вищою філологічною освітою, бажано із спеціальною експертною підготовкою.

Судово-лінгвістична експертиза дозволяє вирішувати ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання.

Ідентифікаційні завдання У межах ідентифікаційних завдань встановлюються авторство тексту відносно конкретної людини, а також тотожність декількох анонімних текстів невідомого автора.

Класифікаційні завдання. До класифікаційних завдань судово-лінгвістичної експертизи відносяться встановлення статі, віку, соціального стану, професійної належності (в тому числі конкретних професійних навичок — діловодства, відбору показань, тощо), рівня освіти, рідної чи основної мови спілкування, місця формування мовних навичок або визначення діалекту, говірки, вплив яких спостерігається у досліджуваному тексті, тощо.

Діагностичні завдання. Під зазначеними завданнями розуміються встановлення незвичного тимчасового психофізіологічного стану автора (виконавця) тексту на момент створення (виконання) останнього та розпізнання наявності у автора стійких патологій мовно-розумових процесів без постановки діагнозу.

Ситуаційні завдання. Розв'язання ситуаційних завдань передбачає моделювання, відновлення повної або часткової картини мовленнєвої ситуації, а саме: створення тексту в співавторстві, з імітацією чужого мовлення, з використанням довідкової літератури, з літературно-художньою обробкою, тощо.

У рамках відтворення мовленнєвої ситуації судово-лінгвістична експертиза може вирішувати такі питання:

Чи є автором тексту, що починається та закінчується відповідно словами (надається конкретний опис), певна особа?

Однією чи різними особами складені тексти (конкретний опис)?

Чи складені окремі фрагменти представленого на дослідження документу різними особами?

Чи не перебував автор (виконавець) у незвичному психофізіологічному стані під час створення (виконання) тексту?

Чи не спостерігаються у тексті (конкретний опис) ознаки наявності у його автора стійкої патології мовно-розумових процесів?

Яка стать та вік виконавця досліджуваного тексту?

Чи не створений текст (конкретний опис) з навмисним викривленням писемного мовлення?

Чи не виконаний текст (конкретний опис) під диктовку?

Чи не створений текст (конкретний опис) у співавторстві?

12. Фототехнічна експертиза

Предметом фототехнічної експертизи є фактичні дані, що стосуються справи, які пов'язані із зафіксованою в кіно-, та фотодокументах інформацією, технікою та технологією їх виготовлення. Як правило, фототехнічна експертиза призначається в тих випадках, коли необхідно встановити дані, зафіксовані на фотозображеннях в латентному (неявному) вигляді. Наприклад, визначити розміри зафіксованих на фотознімку предметів, взаємне розташування автомобілів відносно країв проїжджої частини дороги, точку зйомки фотознімка чи відтворити матеріальну обстановку місця події за фотознімками.

Об'єктами дослідження є фотознімки, технічні засоби та фотоматеріали, які застосовувались для їх виготовлення.

У фототехнічній експертизі мають місце дві самостійні спеціалізації: дослідження фотографічних зображень та технічних засобів їх отримання; дослідження матеріальної частини фотознімків.

При дослідженні фотозображень вирішуються: ідентифікаційні завдання — ототожнення технічних засобів, які використовувались для виготовлення фотознімків, негатива — за фотознімком, окремих предметів (одягу, виробів, приміщень, окремих ділянок місцевості) — за зображеннями їх на фотознімку; діагностичні — встановлення обставин виготовлення фотознімків (ретуш зображення, монтаж, диференціація репродукцій та фотознімків, отриманих з природи, визначення точки зйомки, тощо), визначення натуральних розмірів предметів, зафіксованих на фотознімках, відновлення первинного зображення на фотознімку, втраченого в результаті дії агресивних для фотоемульсії факторів, реконструкція матеріальної обстановки місця події за фотознімком; класифікаційні — встановлення класу фотоапаратури, за допомогою якої міг бути виконаний фотознімок.

Типовими питаннями фототехнічної експертизи є такі:

- Чи виготовлені надані на дослідження фотознімки з одного негативу?
- Чи не є фотознімок у друкованому виданні фоторепродукцією з іншого видання?
- Чи виготовлені фотознімки за допомогою наданого технічного засобу?

- Чи виготовлені фотознімки за допомогою одного і того самого технічного засобу?
- Чи піддавався фотознімок монтажу?
- Чи з наданого оригіналу виготовлене його фотографічне зображення на фотознімку?
- Яка технологія виготовлення пред'явленого фотознімка (натурна, репродукційна, комбінована)?
- Де знаходиться точка зйомки наданого на дослідження фотознімка?
- Які розміри предмета, зображеного на фотознімку?
- Який тип (модель) фотоапарата, застосованого для виготовлення наданого фотознімка?

13. Експертиза матеріалів та засобів відео звукозапису

Предметом криміналістичної експертизи матеріалів та засобів відеозвукозапису є фактичні дані, що відображаються у відеофонограмі — речовому доказі і мають відношення до справи. Вони пов'язані з технікою виконання відеофонограми та дикторами, мова яких зафіксована на ній; встановлюються за допомогою спеціальних знань у галузях криміналістичної ідентифікації, акустики, лінгвістики та інших наукових дисциплін.

Об'єктами експертного дослідження є звукова і мовна інформація, зафіксована на відеофонограмі, носії, а також технічні засоби знімання та фіксації інформації, які є речовими доказами по конкретній справі.

На сучасному етапі криміналістична експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису має чотири самостійні спеціальності, а саме: 1) технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису; 2) дослідження акустичних сигналів та середовищ; 3) дослідження усної мови людини за її фізичними ознаками; 4) мовознавче дослідження усної мови людини.

Завдання даної експертизи за методологічним принципом поділяються на три основних блоки: ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні.

Ідентифікаційні — визначення диктора за голосом та мовою, що зафіксовані на відеофонограмі; встановлення апаратури запису, за допомогою якої виготовлені відеофонограми; встановлення окремих елементів звукового середовища.

Діагностичні — визначення оригінальності, неперервності, змін первинного змісту чи наявності монтажу відеофонограми; встановлення змісту розмов та придатності мови дикторів для їх ідентифікації; встановлення параметрів носія та засобів запису за відеофонограмою; визначення джерел звуку та звукового середовища; встановлення організаційних схем, технічних засобів та каналів відеозвукозапису; визначення емоційного стану диктора, комунікативного статусу співбесідників у розмові, їх соціально-психологічного портрета, діалектних та інших лінгвістичних особливостей мови дикторів, тощо.

Класифікаційні — визначення виду та класу засобів і носіїв запису, визначення виду та класу звукових джерел.

Типовими питаннями експертизи матеріалів та засобів відео звукозапису є наступні:

Який зміст поданої на дослідження фонограми?

Яке походження перешкод на фоно- відеограмах і можливість їх усунення?

На відкритій місцевості чи в приміщенні проводився аудіозвукозапис?

Оригіналом чи копією є подана фоно- відеограма?

Чи зафіксована фонограма безперервно? Чи не піддавалась вона монтажу або яким-небудь іншим змінам?

Чоловікові чи жінці належить записаний на наданому носії голос?

Чи брала участь перевіряєма особа у розмові, зафіксованій на представленому носії? Якщо так, то які слова та фрази належать саме їй?

Скільки осіб брали участь у розмові?

Вільне мовлення чи зачитаний перед мікрофоном текст зафіксований на представленому носії?

Який психічний стан людини, голос якої записаний?

Чи не належить зафіксований на плівці голос конкретній особі?

На одному чи на різних магнітофонах виконані конкретні фрагменти відео- чи фонограми?

Який тип носія використовувався для запису фонограми?

Який вид та клас засобів запису застосовувався для фіксації фонограми?

14. Експертиза комп'ютерів, носіїв та технологій

Судова і слідча практика свідчить про залучення у сферу кримінального судочинства таких специфічних об'єктів, як комп'ютерна техніка і програмні продукти. Найчастіше ці об'єкти виступають як інструменти здійснення злочинів (підrobка документів, ухилення від сплати податків, виготовлення фальшивих грошей, приховування слідів злочину, тощо). Однак не менш поширеними є злочини, при здійсненні яких об'єктом посягання стає інформація, що знаходиться в комп'ютері, на якому-небудь носії, чи саме програмне забезпечення.

Об'єктами судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є комп'ютерна техніка, периферія (сканери, принтери, плоти тощо), різноманітні носії інформації (магнітні, оптичні, лазерні, тощо), програмне забезпечення, інша інформація, що знаходиться на носіях і в запам'ятовуючих пристроях (постійних та оперативних), а також органайзери, пейджери, мобільні телефони й інші пристрої, що виготовлені і працюють на основі технологій побудови персональних комп'ютерів.

Судова експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів вирішує такі завдання:

- встановлення технічного стану комп'ютерної техніки;
- виявлення інформації, яка міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;
- встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам;
- встановлення авторства програмного продукту;
- визначення вартості програмного продукту та комп'ютерної техніки.

На вирішення судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів можуть бути поставлені такі питання:

Комп'ютер якої моделі надано на дослідження? Якими є технічні характеристики його системного блока і периферійних пристроїв?

Чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, яке її цільове призначення?

Чи міститься на даному носії інформація, яка має ключові слова «...»?

Чи міститься на даному носії інформація, в якій є дані про вказані в постанові підприємства (фірми, організації)?

Коли, ким були створені досліджувані файли?

Чи є дані програмні продукти ліцензійними копіями стандартних систем, чи вони є оригінальними розробками?

У який період часу створені файли, та яка дата останнього редагування?

Чи містилася на носії інформація, що була знищена, якщо так, то яка саме?

З якого з наданих комп'ютерів здійснювався вихід у мережу Internet, за якими адресами, в який період часу?

Чи містяться на досліджуваному комп'ютері програмні продукти, які можуть використовуватися для злому пароля та несанкціонованого доступу до комп'ютерних мереж?

Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту?

Якою є вартість програмного забезпечення (на час його придбання, вилучення, проведення експертизи)?

Якою є вартість комп'ютерної техніки (окремих комплектуючих) на час придбання (вилучення, проведення експертизи)?

15. Експертиза голограм

Голограми набули широкого використання для захисту цінних паперів, документів та товарів. Голографічні захисні елементи (ГЗЕ) використовуються як один із ступенів захисту від підробки у поєднанні з поліграфічними та іншими видами захисту. Самостійно ГЗЕ використовуються найчастіше для захисту від підробки товарів або як засоби контролю доступу (різноманітні голографічні пломби).

Предметом експертизи голограм є встановлені фактичні дані, пов'язані з виготовленням та використанням голограм, отримані на основі спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження голограм і проміжних продуктів голографічного виробництва в передбаченому кримінально-процесуальним законодавством порядку.

Об'єктами експертизи є ГЗЕ, голограми, які використовуються як засоби контролю, іміджеві, образотворчі голограми та проміжні продукти голографічного виробництва, такі як програмне забезпечення, фотошаблони та макети, первинні голограми, рельєфно-фазові голограми-оригінали, майстер-матриці, металеві матриці для тиражування голограм.

У процесі дослідження голограм вирішуються ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні завдання.

Ідентифікаційне дослідження голограм передбачає:

- встановлення тотожності голограм або відповідності голограми її опису (технічному завданню, паспорту на голограму);
- визначення, з наданої чи з іншої матриці тиражувались голограми;
- встановлення відповідності наданих фотошаблонів та макетів зображенням елементів логотипу, які відтворюються голограмою;
- встановлення відповідності оригіналу первинної голограми райдужній голограмі;
- встановлення відповідності наданого програмного забезпечення синтезованій голограмі.

Класифікаційні дослідження:

- встановлення типу голограми;
- встановлення рівнів захисту голограм.

Діагностичне дослідження голограм передбачає встановлення технологічної схеми виготовлення голограми.

16. Експертиза випадків з транспортними засобами спеціального призначення

Швидкі темпи насичення споживчого ринку України найрізноманітнішими транспортними засобами, розширення їх асортименту, підвищення купівельної спроможності населення, лібералізація законодавства все частіше призводять до того, що об'єктами судової експертизи стають саме вони та події, пов'язані з їх використанням.

До транспортних засобів спеціального призначення, які є об'єктами даної експертизи відносяться: водний транспорт (пасажирські, вантажні, наливні, риболовні та інші судна; катери та яхти

всіх типів; човни всіх типів, гідроцикли, тощо); повітряний транспорт (літаки та гелікоптери; планери та дельтаплани; повітряні кулі, дирижаблі, парашути, тощо); залізничний транспорт (локомотиви, електровози, вагони пасажирські, вантажні, спеціальні, колії, тощо); поза-шляхові транспортні засоби (всюдиходи, снігоходи, снігокати, буери та інші (крім гужових)).

Насичення ринку такими засобами відбувається як за рахунок вітчизняних офіційних сертифікованих виробників, так і за рахунок аматорської діяльності, незаконного виробництва, контрабанди, тощо. Усе більше транспортних засобів спеціального призначення, особливо нетрадиційних, прибувають в Україну з-за кордону. Щоб зменшити розмір ввізного мита, дуже часто в документах вказуються неправдиві дані. Нові ТЗ видаються за ті, що були в користуванні, змінюються назви, занижується митна вартість. Також у практиці судово-експертної діяльності доволі часто виникають питання відносно ТЗ, побудованих за індивідуальними проектами, господарчим способом, без класифікаційного нагляду, тощо.

На вирішення експертизи можуть бути поставлені такі питання:

Чи ідентифікується об'єкт експертизи взагалі; якщо так, то що це за об'єкт?

Яким способом він виготовлений?

Чи відповідає фактичне найменування об'єкта зазначеному в супровідних документах?

Чи відповідає об'єкт експертизи технічним характеристикам, зазначеним у документації?

Чи є даний ТЗ новим, чи таким, що був у користуванні?

Чи відповідає об'єкт своїй назві та іншим ідентифікаційним ознакам?

Яка реальна ринкова вартість даного ТЗ?

Чи комплектний даний ТЗ; якщо ні, то які вузли (агрегати, частини) відсутні?

Чи відповідає об'єкт експертизи або його реконструйована (модернізована) частина технічному проекту?

Чи відповідають технічні характеристики ТЗ умовам експлуатації?

17. Судово-психіатрична експертиза

Судово-психіатрична експертиза в кримінальному процесі згідно зі статтями 76, 204 КПК України належить до числа експертиз, які обов'язково мають бути призначені для визначення психічного стану обвинуваченого або підозрюваного у тих випадках, коли в справі є дані, що викликають сумнів у їх осудності чи можливості в період провадження у справі усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Предметом судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, яким призначено експертизу, в конкретні проміжки часу та відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду.

Об'єктами експертизи є:

- підозрювані, обвинувачені та підсудні, стосовно яких під час дізнання, слідства та судового розгляду виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності;
- свідки та потерпілі, стосовно яких під час слідства та суду виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності;
- потерпілі, стосовно яких вирішується питання про взаємозв'язок змін у їх психічному стані із вчиненими щодо них протиправними діями (безпорадний стан та заподіяння шкоди здоров'ю);
- позивачі, відповідачі та інші особи, стосовно яких вирішується питання про їхню дієздатність;
- матеріали кримінальної або цивільної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, стосовно якої проводиться експертиза.

На вирішення судово-психіатричної експертизи можуть бути поставлені такі питання:

Чи страждала особа в період вчинення правопорушення будь-яким психічним захворюванням, чи проявлявся у неї тимчасовий розлад психічної діяльності?

Чи страждає особа на сьогоднішній день будь-яким психічним захворюванням?

Якщо особа страждає нині психічною хворобою, то яких заходів медичного характеру вона потребує (лікування на загальних підставах, примусове лікування в психіатричній лікарні за місцем проживання, примусове лікування в психіатричній лікарні спеціального типу чи системи)?

Якщо в особи є відхилення психіки, то чи не позбавляють вони її здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними?

Чи страждає особа хронічним алкоголізмом, чи не потребує вона з цього приводу примусового лікування?

Чи здатна особа (обвинувачуваний, потерпілий, свідок), з урахуванням індивідуально-психологічних і вікових особливостей та стану розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі та давати щодо них правильні показання?

Чи здатна потерпіла (потерпілий) розуміти характер і значення вчинених по відношенню до неї дій та чинити опір (зокрема у справах про статеві злочини)?

Чи здатний неповнолітній, що страждає розумовою відсталістю, яка не пов'язана з психічними захворюваннями, усвідомлювати значення вчинених ним дій та керувати ними?

Чи була особа в момент скоєння правопорушення у стані фізіологічного афекту (стані сильного душевного хвилювання)?

Не менш широким є коло питань, які вирішуються судово-психіатричною експертизою у цивільному процесі у справах про визнання особи недієздатною для призначення опіки (ст. 39, 60 ЦК України), про визнання укладеної угоди недійсною (ст. 225, 226 ЦК України), у справах, пов'язаних з сімейними або трудовими правовідносинами, у справах про оскарження встановленого раніше психіатричного діагнозу, тощо.

18. Судово-психологічна експертиза

Психічна діяльність людини являє собою відображення об'єктивної дійсності. Однак через різні причини суб'єктивного й об'єктивного характеру цей процес може відбуватись з певними відхиленнями. Для здійснення правосуддя дуже важливо знати характер і ступінь таких відхилень у осіб, чиї показання використовуються як джерела доказів у кримінальному судочинстві і у зв'язку з цим потребують критичної оцінки та визначення рівня їх достовірності.

Предметом судово-психологічної експертизи є питання про діяльність осіб, індивідуально-психологічні властивості яких не виходять

за межі норми (особливості сприйняття певних явищ за даних умов, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації, тощо).

Судово-психологічна експертиза може бути призначена для вирішення питань, серед яких слід виділити три групи:

Питання, пов'язані з психічними властивостями і особливостями особи.

Питання, що стосуються впливу на психіку різноманітних умов і пов'язаних з ним станів людини в момент розслідуваної події.

Питання, пов'язані з особливостями протікання психічних процесів у даної особи.

Питання, вирішення яких безпосередньо впливає з вивчення властивостей особи і дозволяє одержати про неї істотну інформацію, можна сформулювати таким чином;

Якою є загальна психологічна характеристика конкретно вказаної особи (темперамент, характер, нахили, потребо-мотиваційна сфера, тощо)?

Які психічні властивості особи мають яскраво виражений характер і можуть справляти істотний вплив на її поведінку (запальність, замкненість, крайня обережність, тощо)?

Якими є домінуючі мотиви поведінки даної особи?

Чи могла особа, перебуваючи у певному психічному стані, передбачати наслідки своїх дій?

Чи міг обвинувачений, за станом його психіки, усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними?

Особливої уваги і виявлення суб'єктивних факторів потребують справи, у яких особи, втягнуті в їх сферу, пов'язані з управлінням технікою. Тут бажано проведення судово-психологічної експертизи для вирішення таких питань:

Якою є реакція даної особи на перешкоду, що раптово виникає?

Як відбилися ті чи інші об'єктивні умови на ступені уваги досліджуваного, на швидкості і точності його реакції?

Як могла вплинути втома на поведінку особи в обстановці, що склалася?

Яким є можливий вплив тих або інших негативних емоцій (дуже шевних переживань), що виникли у досліджуваної особи до події, на характер її дій?

19. Судово-бухгалтерська експертиза

До **предмета** судово-бухгалтерської експертизи відносяться дослідження закономірностей утворення і відображення інформації у бухгалтерському та податковому обліку за господарськими операціями у справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Завданнями судово-бухгалтерської експертизи є встановлення:

- документально обґрунтованості розміру нестач або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;
- документально обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, основних засобів, надання послуг;
- документально обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- документально обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати та інших виплат;
- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валових доходів та валових витрат по фінансово-господарських операціях, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;
- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з ПДВ;
- відповідності відображення фінансово-господарських операцій вимогам нормативних актів з обліку, звітності.

На вирішення судово-бухгалтерської експертизи ставляться такі питання:

Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів на суму (зазначається сума) на підприємстві (вказується назва установи, організації) за період (зазначити)?

У який період утворилась нестача грошових коштів, котру встановлено актом інвентаризації від (зазначити дату) у сумі (зазначити суму), і хто був зобов'язаний забезпечити збереження грошових коштів у цей період?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти спричинен-

ню матеріальних збитків (виникнення нестачі грошових коштів), і хто був зобов'язаний забезпечити дотримання цих вимог?

Чи підтверджується встановлений перевіркою розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею основних засобів, яку встановлено інвентаризацією, за актом інвентаризаційної комісії (зазначити дату)?

Чи підтверджується документально списання будівельних матеріалів, нарахування та виплати заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків будівельно-технічної експертизи або інших експертиз)?

20. Судова фінансова-економічна експертиза

До **предмета** судової фінансово-економічної експертизи відносяться дослідження закономірностей утворення та відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх статутних фондів, акціонування, паювання, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів та грошових коштів підприємств за господарськими операціями у справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Практика свідчить, що об'єкти судово-економічної експертизи визначають параметри дослідження. Її об'єктами є документи, що містять дані про матеріальні, трудові й фінансові ресурси, процеси господарської діяльності та системи бухгалтерського, податкового обліку і звітності (первинні документи, реєстри бухгалтерського, податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та статистичної звітності).

Завданням цієї експертизи є встановлення:

- документально обґрунтованості аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості, тощо);
- документально обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;
- документально обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

- документальної обґрунтованості аналізу джерел власних коштів і фінансових результатів діяльності;
- документальної обґрунтованості аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;
- документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання і використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;
- документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді, відповідності чинним методикам оцінки вартості майна, що приватизується.

Фінансово-економічною експертизою вирішуються питання за таким орієнтовним переліком:

Якими є основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладення або закінчення угоди (зазначити реквізити)?

Як вказані показники вплинули на господарсько-фінансову діяльність (зазначити організацію, підприємство)?

Чи сформований статутний фонд акціонерного товариства (ВАТ або ЗАТ) у відповідності до норм чинного законодавства?

Якою є частка майна (зазначається організація, підприємство), пропорційно частці статутного фонду, що підлягає виплаті учасникові (зазначаються прізвище, ім'я, по-батькові, дата виходу) в разі виходу його із складу засновників?

Чи підлягає індексації доля капітальних вкладень (назва підприємства) у складі незавершеного будівництва (назва підприємства)?

Чи є, відповідно до наданих установчих та первинних документів, у вартості об'єктів нерухомості (яких конкретно), що підлягали приватизації, доля фінансування споруд за рахунок державних коштів?

21. Товарознавча експертиза

Сутність товарознавчої експертизи полягає у тому, щоб за допомогою спеціальних знань у галузі товарознавства дослідити товарні (споживчі) властивості виробів з метою визначення їх фактичного стану або (та) їх вартості (початкової, залишкової).

Товарознавча експертиза — це дослідження споживчих властивостей товарів за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками, а також показниками їх кількісних характеристик, що здійснюється експертом шляхом проведення дослідження та (або) на підставі інформації, яка міститься на маркуванні товарів або (та) в їх супровідних документах.

Товарознавча експертиза допомагає вирішити широке коло питань: визначити якість виробів, фактори, що забезпечують збереження продукції, обставини, що спричиняють зниження якості товарів.

Об'єктами дослідження при проведенні товарознавчої експертизи є різні вироби товарного походження, зразки (проби), а також матеріали кримінальних та цивільних справ, у яких викладені товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інша інформація про обставини зміни споживчих властивостей. Цими об'єктами можуть бути галантерейні, пушно-хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві товари, взуття та інші промислові товари народного споживання; харчові жири, зерно-мучні, плодоовочеві, кондитерські, м'ясні, рибні, молочні та інші продовольчі товари, нафтопродукти, лісоматеріали, промислове обладнання, мінеральні добрива та інша продукція промислово-технічного призначення, а також споживчі властивості різноманітної сировини, допоміжних матеріалів, тари і пакувальних засобів, оскільки вони також є товарами. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, для оцінки яких можуть запрошуватись фахівці відповідної спеціальності.

Завдання, які найбільш часто вирішують експерти-товарознавці, формуються у такі розділи:

- дослідження непродовольчих товарів: встановлення ринкової вартості всіх груп промислових товарів, конфіскованих, контр-абандних, визнаних безхазяйними; встановлення відповідності умов, термінів зберігання, складання й транспортування; встановлення залишкової вартості з урахуванням морального та природного зносу об'єкта і факторів причинного характеру; встановлення дефектів виробничого та невиробничого характеру, прихованих дефектів;
- дослідження продовольчих товарів: встановлення ринкової вартості всіх груп продовольчих товарів; встановлення фактичного стану об'єкта; встановлення відповідності умов, термінів зберігання товару, транспортування;

- дослідження обладнання: встановлення ринкової вартості обладнання; встановлення ринкової вартості за фактичним станом;
- встановлення коду товару згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Товарознавчою експертизою вирішуються питання за таким орієнтовним переліком:

Чи відповідає певний вид товару пред'явленій технічній документації?

Чи відповідає вимогам Держстандарту, технічним умовам якості пред'явленого товару, виробів?

Яка роздрібна ціна пред'явлених товарів?

Фабричного чи кустарного виробництва виробу, що вилучені у певних осіб?

Який відсоток зношування поданих на експертизу виробів?

Чи відповідає пред'явлена партія виробів заводській упаковці?

Яка початкова вартість пред'явлених для дослідження речей, виробів, товарів?

22. Автотоварознавча експертиза

При здійсненні юридичних операцій з автотранспортними засобами, при визначенні матеріального збитку внаслідок ДТП власники транспортних засобів звертаються до фахівців експертних установ у галузі автотоварознавства. У разі виникнення майнових спорів і при розслідуванні правопорушень, пов'язаних з експлуатацією транспортних засобів, до експертних установ звертаються суди, прокуратура, органи дізнання ДАІ, слідчі органи, адвокати. Експерти-автотоварознавці здійснюють оцінку транспортних засобів також при митних операціях, при оформленні спадщини та виконанні інших нотаріальних дій.

Судова автотоварознавча експертиза вирішує такі питання:

Якою є залишкова вартість ТЗ залежно від строку експлуатації автомобіля, пробігу, його фактичного технічного стану, комплектності, додаткового обладнання?

Яка вартість деталей, вузлів та агрегатів ТЗ?

Яка вартість відновлювального ремонту ТЗ та розмір матеріальних збитків з технічної точки зору, заподіяних власникам ТЗ?

Якою є втрата товарної вартості ТЗ внаслідок аварійних пошкоджень і наступних ремонтних дій з їх усунення?

Яка вартість ТЗ, агрегатів і деталей, що ввозяться на митну територію України?

Чи укомплектовано ТЗ відповідно до інструкцій підприємств-виробників та іншої нормативно-технічної документації?

У якому році виготовлено ТЗ та належні йому комплектуючі деталі?

До якого типу належить даний двигун, які його потужність і робочий об'єм?

Якою є можливість взаємозаміни деталей, вузлів та агрегатів при переобладнанні ТЗ?

Чи підлягає ремонтно-відновлювальним роботам даний пошкоджений ТЗ?

Який обсяг і характер ремонтно-відновлювальних робіт, номенклатури замінних деталей, агрегатів та вузлів, а також матеріалів, потрібних для відновлення пошкодженого ТЗ?

Який процентний показник залишкової вартості ТЗ, а також окремих деталей, вузлів та агрегатів, у їх числі — капітально відремонтованих?

23. Технічна експертиза загального характеру

Судово-технічні експертизи призначаються у тих випадках, коли для вирішення питань, що виникають перед суб'єктами доказування, потрібні спеціальні знання в техніці.

Можливості технічної експертизи досить широкі. Це — визначення стану механізмів і придатності їх для виконання конкретних технічних операцій; виявлення технічних причин дефектів механізмів і часу їх виникнення; встановлення причин, обставин розслідуваної події і визначення тяжкості її матеріально-технічних наслідків; виявлення технічних причин порушення технологічного процесу; встановлення відповідності кваліфікації працівника характеру виконуваної ним

роботи; вирішення питання про можливість виконання певних дій у заданих технічних умовах; встановлення технічних недоліків у роботі підприємства з метою розробки заходів щодо їх усунення.

Об'єкти технічної експертизи дуже різноманітні, серед них є широко розповсюджені, специфічні й зовсім унікальні. Найчастіше об'єктами експертизи стають споруди, верстати, транспортні механізми і апарати, засоби сигналізації і комунікації, прилади управління механізмами, вимірювальні прилади і пристосування, інструменти, готові промислові вироби, технічна документація тощо.

У процесі вирішення завдань технічного характеру і специфічних завдань деяких категорій кримінальних справ можуть виникати такі питання загальнотехнічного характеру:

Чи знаходяться дані об'єкти (споруди, обладнання, прилади, пристосування, тара тощо) в технічно справному стані, а якщо ні, то в чому полягають їх несправності?

Чи правильно змонтована (встановлена, налагоджена) дана система (лінія), а якщо ні, то в чому полягають недоліки монтажу (встановлення, наладки)?

Яка причина несправностей матеріально-технічних засобів?

Чи є ремонт доброякісним?

Чи відповідає оцінка ремонту його фактичній якості?

Чи можна було здійснити доброякісний ремонт за певних умов?

Чи має дана машина дефекти, які виключають її застосування за конкретних умов?

Чи відповідає обладнання лабораторії вимогам чинної інструкції? Чи можна за допомогою наявного обладнання лабораторії одержати точні дані про показники сировини і матеріалів на різних етапах виробництва?

Чи є правильними лабораторні аналізи тієї чи іншої, сировини або продукції, підготовленої до випуску, а якщо ні, то які можливі технічні причини цього?

Яка безпосередня причина нещасного випадку, які обставини її обумовили?

Чи не стався нещасний випадок з даної конкретної причини?

Чи можуть справити шкідливий вплив і який саме на здоров'я працівників сировина, отрутохімікати, обладнання, що застосовуються на виробництві, і чи відповідає їх застосування вимогам промислової санітарії?

Чи належним чином обладнана і функціонує на даному виробництві вентиляційна система? Чи не забруднене повітря робочої зони якимись шкідливими виділеннями?

24. Пожежно-технічна експертиза

Сутність пожежно-технічної експертизи полягає в тих завданнях, які вона вирішує, в предметі її дослідження.

Оскільки пожежі виникають за різних обставин, на різноманітних об'єктах, то пожежно-технічна експертиза вирішує широке коло завдань, серед яких основні:

- встановлення осередку пожежі (місця виникнення початкового горіння);
- встановлення часу і шляхів поширення горіння;
- встановлення причини, умов і процесів виникнення пожежі;
- встановлення обставин, що сприяли виникненню і розвитку пожеж;
- визначення пожежонебезпечних властивостей речовин і матеріалів;
- встановлення відповідності технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Предметом пожежно-технічних досліджень є фактичні дані про обставини, що передували пожежі; технічна характеристика об'єкта до пожежі і його технічний стан після пожежі; сліди термічних ушкоджень; дії осіб, які відповідають за пожежну безпеку об'єкта, і осіб, які брали участь у гасінні пожежі; інформація про пожежу, що міститься в матеріалах справи; засоби підпалу; дані, одержані експертизами інших видів.

Орієнтовний перелік питань:

Яке місце і час виникнення пожежі?

Які причини, умови і процес виникнення горіння (пожежі)?

Чи може виникнути горіння (пожежа) при певних умовах (умови повинен вказати слідчий)?

Чи були порушені правила і умови пожежної безпеки?

Чи є причинний зв'язок між допущеними порушеннями правил і умов пожежної безпеки та причиною виникнення, умовами виявлення, особливостями гасіння та наслідків пожежі?

Яка тривалість пожежі?

Який час потрібен для запалювання конкретного предмета від певного джерела тепла?

Який час повинен пройти від моменту запалювання до появи відкритого вогню при певних умовах?

Чи можливе самоzapалювання певних речовин і об'єктів в конкретних умовах?

Чи могло дане джерело тепла призвести до запалювання?

Чи утворюються іскри при взаємодії конкретних предметів і чи могло це спричинити виникнення пожежі?

Які причини, з яких не спрацював протипожежний пристрій?

25. Будівельно-технічна експертиза

Судова будівельно-технічна експертиза призначається при розслідуванні та розгляді різних категорій справ: кримінальних — розкрадання державного, колективного та приватного майна; порушення технології будівельного виробництва, що призвело до нещасного випадку; цивільних — про визнання заповіту недійсним, визнання договору купівлі-продажу недійсним; визнання договору дарування недійсним; відшкодування матеріальної та моральної шкоди; поділ жилого будинку чи визнання права власності на частину будинку; визначення порядку користування земельною ділянкою та інші.

У процесі доказування, пов'язаному з встановленням розміру шкоди, заподіяної злочином, виникає необхідність визначення дійсної, відновної, залишкової, кошторисної вартості нового будівництва, розширення, реконструкції та технічного переоснащення підприємств, будівель та споруд, ремонту житла, об'єктів соціальної сфери і комунального призначення та благоустрою, а також реставрації пам'яток архітектури та містобудування, з урахуванням вартості будівельних матеріалів, визначення завищення чи заниження вартості будівництва.

Об'єктами будівельно-технічних досліджень можуть бути дуже великі будівлі та споруди, будівлі з неоднорідних будівельних мате-

ріалів (різні частини споруди можуть бути побудовані в різні роки), які мають різні фізико-хімічні властивості (окремі частини споруди можуть бути побудовані з різних будівельних матеріалів), тому для більш точних висновків необхідні документи на всі добудови та зміни (технічні паспорти та інвентаризаційні справи).

Орієнтовний перелік питань, які вирішує судова будівельно-технічна експертиза:

Якою є дійсна (відновна, залишкова) вартість (зазначається об'єкт) на момент проведення експертизи (чи інший період)?

Якою є вартість проектних робіт по будівництву (реконструкції, розширенню, ремонту) (зазначається об'єкт)?

Якою є загальна вартість будівництва (реконструкції, розширення, ремонту) (зазначається об'єкт) на період (зазначається дата)?

Чи відповідає проектно-кошторисна документація (зазначається об'єкт) вимогам нормативних документів, що діють на території України в галузі будівництва (за необхідності таку відповідність визначити на інший період, вказується період)?

Якою є вартість будівельно-монтажних робіт, використаних будівельних матеріалів та експлуатації машин і механізмів по будівництву (реконструкції, розширенню, ремонту) (зазначається об'єкт) на період (зазначається дата)?

Чи відповідають фактичні об'єкти та вартість виконаних будівельних робіт (зазначити об'єкт) даним проектно-кошторисної документації та даним актів виконаних робіт?

У якому технічному стані знаходиться об'єкт чи інженерні комунікації (зазначається адреса)?

Чи придатний об'єкт (зазначається адреса) до експлуатації?

Яка причина незадовільного (аварійного) технічного стану об'єкта, приміщення (зазначити адресу).

Яка причина аварії інженерних комунікацій чи конструктивних елементів будівель та споруд об'єкта?

Яка причина деформації елементів будівельних конструкцій?

26. Агротехнічна експертиза

У процесі розслідування деяких видів злочинів (розкрадання, злочинна недбалість, зловживання службовим становищем) виникає необхідність встановити обставини, пов'язані з псуванням сільськогосподарської продукції під час її вирощування, зберігання або доставки споживачу.

Для цього застосовується, поряд з іншими заходами, агротехнічна експертиза, завданням якої є виявлення причин загибелі, псування або погіршення якості продукції сільського господарства в процесі її вирощування, зберігання або транспортування.

Встановлення причин псування сільськогосподарських продуктів у цей період є одним із завдань агротехнічної експертизи. Причини збитків у цьому випадку також можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. До об'єктивних належать стихійні лиха, атмосферні явища; до суб'єктивних — порушення технології зберігання продукту, невжиття необхідних заходів для рятування продукту, що зберігається, від хвороб і шкідників, тощо.

Об'єктами агротехнічної експертизи можуть бути ґрунт, добрива, отрутохімікати, вода для зрошення, посівний і садильний матеріали, одержаний сільськогосподарський продукт.

Орієнтовний перелік питань, які вирішуються агротехнічною експертизою:

Яка причина загибелі посіву?

Яка причина одержання низького (нетоварного) врожаю?

Чи вносились конкретні добрива під сільськогосподарську культуру і в якій кількості?

Чи була дотримана технологія обробки сільськогосподарських культур (норма висіву, глибина закладки насіння, строки посіву, догляд за посівом, норма поливу, тощо)?

Чи мали місце втрати врожаю під час збирання, а якщо так, то в якій кількості і з якої причини?

Яка причина падіння родючості ґрунту? Чи не пов'язане воно з внесенням надлишкової кількості отрутохімікатів (гербіцидів) або добрив?

Які збитки заподіяно посіву потравною (витоптуванням худобою)?

Чи дотримувалась технологія буртовки (кагатування) коренеплодів і бульбоплодів?

Чи відповідає якість кормів за вмістом окремих компонентів нормативним концентраціям?

Яка причина псування сільськогосподарського продукту, що зберігається в коморі?

27. Автотехнічна експертиза

Під автотехнічною експертизою слід розуміти дослідження ДТП, яке проводиться експертом-автотехніком з метою з'ясування питань, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної чи адміністративної справи, пов'язаної з цією пригодою, якщо для відповіді на поставлені питання необхідні знання в галузі судової автотехніки.

Предмет судової автотехніки складають технічні закономірності виникнення і динаміки ДТП, методи і методики дослідження його технічної сторони.

На даному етапі розвитку експертної практики в рамках проведення автотехнічних експертиз виділяють такі її види:

1. Дослідження обставин ДТП (переважна за допомогою розрахункових методів) — ситуалогічна експертиза.
2. Дослідження слідів на транспортних засобах на місці події — транспортно-трасологічна експертиза.
3. Дослідження технічного стану транспортних засобів та їх окремих агрегатів, вузлів та деталей — техніко-діагностична експертиза.

Об'єктами дослідження експерта-автотехніка можуть бути: матеріали справи та речові докази; транспортні засоби, які були в ДТП, їх окремі агрегати, вузли та деталі, а також сліди, які на них утворилися; місце, де трапилось ДТП (ділянка, по якій пересувались учасники ДТП).

У рамках проведення зазначеної експертизи можуть вирішуватись такі питання:

Якою була швидкість ТЗ виходячи зі сліду гальмування і наступного його руху накатом до повної зупинки?

Якою була його швидкість у момент наїзду?

Якою є допустима швидкість ТЗ виходячи з умов видимості дороги?

Якою була відстань між ТЗ і місцем наїзду (зіткнення) у момент виникнення небезпеки для руху?

Яким є гальмівний (зупиночний) шлях ТЗ у даних дорожніх умовах?

Де перебував пішохід у момент, коли водій мав технічну можливість зупинитися до місця наїзду?

Скільки часу необхідно водію для екстреної зупинки даного ТЗ?

На якій відстані від місця наїзду (зіткнення) міг знаходитися ТЗ у момент, коли водій сприйняв дорожню обстановку як таку, що потребує екстреного гальмування?

Яким було взаємне розташування ТЗ у момент їх первинного контакту?

Якими частинами вони зіткнулись при контакті?

У якому місці проїзної частини відбулося зіткнення ТЗ?

У якому напрямку відбувався рух ТЗ відносно елементів дороги, предметів дорожньої обстановки, інших ТЗ?

Чи працездатна робоча гальмова система ТЗ?

Чи працездатне рульове управління ТЗ?

Чи працездатний представлений механізм?

28. Електротехнічна експертиза

Електротехнічна експертиза проводиться з метою дослідження роботи електромережі та електрообладнання, причин виникнення в них аварійних режимів тощо.

Об'єктами електротехнічної експертизи є: електрообладнання, електроприлади та їх фрагменти, електропровід, кабелі, пристрої електрозахисту (плавкі запобіжники, автоматичні вимикачі), електрокомутуючі пристрої тощо.

На розв'язання електротехнічної експертизи виносяться, в основному, такі питання:

Які технічні характеристики досліджуваних елементів електроустановки, електроприладу?

Чи перебувають електроустановка, електроприлад у справному стані, а якщо ні, то які причини несправності?

Чи виникла несправність у результаті порушення технології виготовлення, неправильної експлуатації або з інших причин?

Чи відповідає переріз електропроводки даній потужності? Які характеристики електропроводки, ізоляційного покриття? Чи відповідає електропровід на об'єкті, що досліджується, вимогам правил обладнання електроустановок (ПОЕ)?

Чи відповідають характеристики пристрою електрозахисту (плавкого запобіжника, автоматичного вимикача) вимогам ПОЕ? Які характеристики пристрою електрозахисту?

Якими мають бути електрострумові навантаження на кабельні вибори на окремих ділянках електромережі за штатних режимів роботи? Чи працювали окремі ділянки електромережі в режимі струмового перевантаження, і якщо це так, то яка була його величина?

Чи є сліди змін, переробок у вузлах і деталях пристрою електрозахисту, і якщо це так, то як це відбилося на їх характеристиках?

Чи є на представлених речових доказах ознаки аварійних явищ (оплавлення, сліди струмового перевантаження, короткого замикання, тощо)?

Який механізм виникнення та розвитку аварійного режиму роботи електропристрою?

29. Технологічна експертиза

Технологічна експертиза проводиться у тих випадках, коли в процесі доказування виникає необхідність у встановленні фактів на основі вивчення особливостей обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу для напівфабрикату, що відбувається у процесі виробництва продукції, а також для визначення можливостей і використання на практиці найбільш ефективних та економічних виробничих технологій.

У цьому сенсі технологічна експертиза може виявитись досить корисною при розслідуванні розкрадань, службових злочинів, випуску недоброякісної продукції.

Технологічна експертиза досліджує питання обробки (переробки) сировини, напівфабрикатів та виробів, технологічного режиму перетворення їх у готову продукцію, відповідності продукції технологічним нормативам за кількісним і якісним складом, використаною сировиною і додатковими матеріалами, а також характер і послідовність технологічних процесів, методи їх здійснення, вибір необхідного обладнання, пристосувань, моделей, робочого інструменту, розміщення обладнання в межах окремих цехів, тощо.

Судово-технологічна експертиза може також: вирішувати питання, пов'язані з визначенням вологості, жирності, цукристості залежно від тих чи інших особливостей і змін технологічного процесу.

Технологічною експертизою стосовно кожної з галузей виробництва можуть бути вирішені такі питання:

Яким має бути кількісний і якісний склад готової продукції, що випускається?

Яким чином і на якому обладнанні виготовлена дана продукція?

Яке підприємство є її виробником?

Чи відповідає готова продукція стандартам, технічним умовам, зразкам? Якщо ні, то які зміни в технології її виробництва призвели до цього?

Чи є правильними норми витрати сировини?

Чи є правильними і допустимими витрати сировини за фактичними видатками в конкретних умовах залежно від оснащення підприємства, кваліфікації працівників, якості сировини?

Чи не було порушень обліку виробничої економії, яка утворилась у результаті впровадження на підприємстві нового технологічного обладнання, використання нових видів сировини?

Які відхилення від технологічного процесу мали місце, і як вони відбилися на якості і виході продукції, утворенні природного убутку? Як часто і чим це було викликано?

Чи можливо на даному підприємстві, крім облікованої продукції, за рахунок певних змін технологічного процесу виготовити необліковану продукцію і в яких обсягах?

Яку кількість виробів можна виготовити додатково із списаної за документами сировини порівняно з оприбуткованою кількістю виробів?

30. Експертиза лаків, фарб і покриттів

Лакофарбові матеріали (лаки, фарби, емалі, ґрунтовки, складові їх компоненти), а також предмети з пофарбованою поверхнею (транспортні засоби, деталі будівельних конструкцій, сейфи, інструменти) часто виступають як речові докази при розслідуванні кримінальних справ та при вирішенні спорів у цивільних та господарських справах.

Об'єктами експертизи лаків, фарб і покриттів можуть бути:

- конкретні об'єми лакофарбових матеріалів, які за припущенням мають спільне джерело походження (за місцем виготовлення, зберігання, використання);
- окремі складові компоненти лакофарбових матеріалів (зв'язуюче, пігменти, наповнювачі), які ймовірно використовувалися для виготовлення конкретного лакофарбового матеріалу;
- лакофарбові покриття конкретних фарбованих предметів і часток речовин, які ймовірно відокремилися від них;
- конкретні сукупності фарбованих предметів зі слідами контактної взаємодії;
- інструменти, які використовувались для виконання робіт з лакофарбовими матеріалами.

Під час проведення експертизи ЛФМ та ЛФП вирішуються такі питання:

Чи є знайдена речовина лакофарбовим матеріалом, його родова приналежність, призначення, область застосування?

Чи є на предметові-носієві нашарування мікрочастинок лакофарбового покриття або сліди лакофарбового матеріалу, їх локалізація?

Чи мають загальну родову (за наявною в науці і техніці класифікацією типу, роду, виду тощо) чи групову приналежність (за умовами виготовлення, зберігання, тощо) декілька об'єктів (частина лакофарбового покриття, слідів чи обсягів лакофарбового матеріалу)?

Чи належать частинки лакофарбового покриття (сліди лакофарбового матеріалу) лакофарбовому покриттю конкретного пофарбованого предмета чи конкретному обсягові лакофарбового матеріалу (банці фарби, тощо)?

Чи мають подані для дослідження зразки одне джерело походження за місцем їх виготовлення або зберігання?

Чи однакові за хімічним складом частки лакофарбового матеріалу, знайдені під час огляду місця події (на одязі, взутті потерпілого), зі зразками ЛФМ, що вилучені з автотранспортного засобу?

Чи однаковими художніми (будівельними) фарбами пофарбовані порівнювальні об'єкти?

Чи піддавалась поверхня предмету перефарбуванню?

Який спосіб нанесення лакофарбового покриття на предмет?

Який механізм нашарування частинок лакофарбового покриття чи слідів лакофарбового матеріалу на конкретному предметові-носієві?

31. Експертиза нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів

Предметом експертизи нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів (НП та ПММ) є фактичні дані, які встановлюються на основі загальних положень методики досліджень матеріалів і речовин та спеціальних галузей знань — нафтохімії, технології нафтопереробки тощо. Такими фактичними даними є наявність на предметах-носіях легкозаймистих нафтопродуктів (НП), що свідчать, наприклад, про причину пожежі, використання їх для спалювання трупів; належність легкозаймистих НП, вилучених на місці події, до конкретної ємності; наявність на одязі потерпілого нашарувань мастильних матеріалів та їх віднесення до конкретного об'єкта (транспортного засобу, вогнепальної та холодної зброї) чи конкретного об'єму (картер, коробка передач, задній міст транспортного засобу).

Об'єктами експертизи НП та ПММ є розчинники, бензин, газ, дизельне пальне, мінеральні мастила, консистентні змазки, парафін, бітуми.

До завдань експертизи НП та ПММ відносяться:

- виявлення слідів НП та ПММ;
- встановлення природи речовини невідомого походження з метою віднесення її до продуктів нафтопереробки;
- визначення виду, сорту, марки наданого на дослідження НП та ПММ у відповідності з існуючими науковими, технічними та торговими класифікаціями;

- встановлення належності порівнюваних об'єктів до одного виду, сорту, марки НП або ПММ;
- встановлення спільної групової належності досліджуваних об'єктів, тобто виявлення у них ознак, які свідчать про спільне джерело їх походження за місцем виготовлення (конкретний завод), належністю одній партії виготовлення, однаковими умовами зберігання, експлуатації;
- ототожнення мас (об'єктів) НП та ПММ, розділених на частини в зв'язку з розслідуваною подією.

Під час проведення експертизи НП та ПММ вирішуються такі питання:

Яка паливно-мастильна речовина виявлена на місці об'єкту пожежі? Чи могла вона бути використаною для підпалювання?

Чи однакова природа масляних плям, виявлених на одязі, дорожньому полотні, тощо?

Чи є сліди конкретної взаємодії одягу (іншого предмету), на якому виявлені нафтопродукти та паливно-мастильні матеріали, з розшукуваним у справі об'єктом, що є предметом-носієм цих речовин?

Чи є нафтопродуктом рідина в конкретній ємності?

Чи є на предметові-носієві сліди нафтопродуктів?

Яка родова (групова) приналежність виявленого нафтопродукту або паливно-мастильної речовини (в ємності чи на предметові-носієві)?

Чи є даний зразок частиною нафтопродукту або паливно-мастильної речовини, що знаходиться в конкретній ємності?

Чи залишені сліди на предметові-носієві нафтопродуктом або паливно-мастильною речовиною конкретного обсягу?

Який механізм утворення слідів на предметові-носієві?

Чи є конкретний нафтопродукт в суміші з іншими нафтопродуктами або речовинами (наприклад, бензину в гасі, бензину в фарбі, тощо)?

32. Експертиза скла та кераміки

Скло та кераміка, а найчастіше — осколки або окремі фрагменти виробів з них, їх мікрочастки є об'єктами судової експертизи; їх дослідженню приділяють значну увагу при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод, крадіжок, злочинів проти особи, тощо.

Дослідження морфологічних ознак осколків скла дозволяє встановлювати вид виробу — тарне (колір, форма), розсіювачі фар (наявність оптичних елементів — призми, лінзи), віконне (наявність жовтої люмінесценції, яка свідчить про флоат-спосіб виготовлення), загартоване скло (форма, розміри та відсутність гострих країв).

На вирішення експертизи скла та кераміки можуть бути поставлені такі питання:

Чи є даний об'єкт склом (керамікою)?

До якого виду виробів належать надані на дослідження осколки?

Чи мають спільну родову (групову) належність осколки скла (кераміки), вилучені (вказати місце) зі зразками?

Чи мають осколки скла (кераміки) єдине джерело походження?

Чи є серед наданих на експертизу осколків частини виробів зі скла, які встановлюються на автомобілях?

До якого типу розсіювачів належать осколки, вилучені на місці події? На автомобілях яких марок вони встановлюються?

Чи становили раніше єдине ціле осколки скла, вилучені на місці події, з осколками фари автомобіля?

33. Експертиза пластмас і полімерів

Дослідження пластмас і полімерів належить до одного з відносно нових видів експертиз. Предметом цієї експертизи є встановлення фактів і обставин розслідуваної події на основі спеціальних знань у галузі експертології, хімії та технології полімерних матеріалів, пластмас, гуми, та методів їх дослідження.

Її **об'єктами** є пакувальні засоби, деталі технічних засобів, радіо- і телеапаратура, продукція електротехнічної і кабельної (ізоляційні прошарки проводів, шнурів, кабелів, ізоляційні стрічки), взуттєвої (гума, штучна шкіра), гумової, галантерейної (біжутерія, гудзики) промисловості, а також їх частини, мікрочастки, нашарування.

Таким чином, можна виділити три види експертизи пластмас і полімерів: експертиза полімерних матеріалів і виробів з них, експертиза пластмас і виробів з них, експертиза гум і виробів з них.

На вирішення експертизи виносяться такі питання діагностичного та ідентифікаційного характеру:

Чи є дана речовина полімером? До якого типу, виду, марки вона належить?

З якою метою використовується полімерний матеріал даного типу, виду, марки?

Частки якого полімерного матеріалу виявлені на предметі-носії?

Чи піддавався даний полімерний матеріал (наприклад пластмасова ізоляція кабелю) дії високої температури?

Чи не утворено слід на одязі потерпілого частками гуми автомобільної шини?

Яким клеєм переклеювалась фотографія на даному посвідченні особи?

Які причини зміни властивостей полімерних матеріалів?

Чи мають загальну родову, групову належність порівнювані об'єкти з полімерних матеріалів, пластмас, гуми за складом матеріалу, умовами зберігання і експлуатації?

Чи мають гудзики, виявлені на місці події, і гудзики на одязі підозрюваного загальну групову належність?

Чи мають порівнювані об'єкти єдине джерело походження за місцем і технологією виготовлення?

Чи належать дані фрагменти єдиному виробу з полімерного матеріалу?

Чи виготовлені порівнювані вироби з пластмаси за допомогою одних і тих самих механізмів, пристосувань, інструментів?

Чи утворені сліди на предметі конкретним виробом з гуми?

Чи мають полімерний матеріал ізоляції, метал струмопровідної жили, оплетення з тканини порівнюваних зразків загальну родову і групову належність з відповідними елементами проводу, вилученого у даного громадянина?

34. Експертиза рідин, що містять спирт

Предметом такої експертизи є встановлення фактичних даних про розслідувану подію на основі використання спеціальних знань у галузі судової експертології, хімії, технології виготовлення речовин, що містять спирт, та методів їх дослідження.

Об'єктами дослідження даної експертизи є конкретні визначені об'єми різних видів спиртних напоїв домашнього і промислового виготовлення, спиртові суміші, спиртовмісні рідини технічного призначення, сліди спиртовмісних рідин різного цільового призначення, які розподілені в масі або знаходяться на поверхні предметів-носіїв, а також конструкції та обладнання, які використовуються для вироблення зазначених рідин кустарним способом.

Експерту можуть бути поставлені такі питання діагностичного та ідентифікаційного характеру:

Чи є дана рідина спиртовмісною, до якого виду вона належить, і яка її міцність?

Чи є в даній ємності або на поверхні предмета сліди рідини, що містить спирт?

Чи є дана рідина етиловим спиртом; якщо так, то гідролізним чи ректифікатом?

Саморобним чи кустарним способом виготовлена дана спиртова рідина?

Чи є дана маса брагою, придатною для виготовлення самогону?

Чи відповідає дана рідина певному, виду вино-горілчаних виробів?

Чи є наданий апарат або пристосування обладнанням для виготовлення спиртних напоїв?

Чи має рідина, якою утворені сліди на предметі-носії, спільні родову, групову належність з рідиною, наданою для дослідження?

Чи становили раніше єдиний об'єм рідини, виявлені в різних ємностях?

Чи є рідина, виявлена на місці обшуку, самогоном і чи не є вона частиною об'єму рідини, що знаходилась у пляшці, вилученій у підозрюваного?

Чи відповідає за своїми технічними і якісними характеристиками алкогольний напій у даній пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?

35. Експертиза парфумно-косметичних виробів

Експертиза цього виду призначається для виявлення на предметах-носіях слідів декоративної косметики, дослідження цих слідів,

встановлення призначення парфумно-косметичної продукції, її складу, підприємства-виробника, спільної родової належності об'єктів.

Об'єктами експертизи є парфуми (духи, одеколони, туалетна вода), косметичні декоративні засоби (губна помада, контурні олівці, пудра, крем-пудра, лаки, туш для повік, рум'яна, тіні, фарби), засоби догляду за шкірою обличчя і тіла (креми, мастила, лосьйони), засоби для бриття і догляду за шкірою після бриття (піни, креми, лосьйони), засоби для догляду за порожниною рота і зубами (зубні пасти, порошки, еліксири), засоби догляду за волоссям (шампуні, емульсії, лосьйони, фарби і лаки для волосся), інші косметичні вироби (дезодоранти, засоби для загару, піна, гелі для ванн, рідина від комарів тощо).

На вирішення експертизи ставляться такі діагностичні та ідентифікаційні питання:

Чи належить дана речовина до виробів парфумерії? Якщо так то до якого виду?

Яка назва даних духів, одеколону? В якій країні вони виготовлені?

Яка товарна назва даної косметичної продукції, її характеристики, фірма-виробник?

Чи належить дана речовина до засобів косметики, лікувально-гігієнічних засобів?

Чи є на даних предметах сліди парфумерії, декоративної або лікувально-гігієнічної косметики і якої?

Заводським чи кустарним способом виготовлені дані парфумно-косметичні вироби?

Чи мають спільну родову, групову належність даний косметичний (парфумерний) засіб або його сліди на вилучених з місця події предметах і зразки для порівняльного дослідження?

Чи мають порівнювані косметичні (парфумерні) засоби або їх сліди єдине джерело походження за складом компонентів і технологією виготовлення?

Чи є парфумерні або косметичні засоби продукцією даної країни, фірми, підприємства?

Чи відповідає упаковка даного косметичного або парфумерного засобу фірмовій упаковці такої продукції?

Чи відповідає вміст даної упаковки тому парфумерному або косметичному виробу, який позначено на етикетці?

36. Фармацевтична та фармакологічна експертиза

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з контрабандою фармпрепаратів, які містять психотропні або наркотичні речовини, їх розкраданням, незаконною торгівлею та в інших випадках виникає необхідність провести дослідження тих чи інших фармацевтичних препаратів.

До фармацевтичних препаратів належать речовини та їх суміші, рослини й препарати, які отримують з них, препарати тваринного походження, які використовуються у медицині для лікування. У даному разі йдеться про «офіційні» фармацевтичні засоби, тобто такі, які дозволені фармакологічним комітетом і застосовуються як ліки.

На вирішення експертизи зазначених об'єктів можуть бути поставлені такі питання:

Чи є представлена речовина фармацевтичним препаратом (лікарським засобом); якщо так, то яке його найменування?

Чи є представлений фармпрепарат отруйним або сильнодіючим засобом?

Чи є у представленому фармпрепараті сторонні домішки і якщо є, то які саме? Яка кількість цих домішок, і чи не є вони отруйними?

Чи є на медичному шприці, ін'єкційних голках залишки фармацевтичних (лікарських) засобів; якщо так, то яких саме? Чи не є вони отруйними або сильнодіючими?

Чи містять представлені фармацевтичні препарати психотропні, наркотичні речовини або прекурсори; якщо так, то чи відповідає їх вміст написам на упаковках?

Чи належать надані на дослідження фармпрепарати до однієї партії?

З фармацевтичною експертизою методично пов'язана фармакологічна експертиза. Фармакологія — це наука, яка вивчає дію лікарських препаратів і отруйних речовин на організми рослин, людей, тварин. Шляхом досліджень, експериментів, вона визначає дію певних речовин, отруйність лікарських препаратів у кількісному та ситуаційному відношеннях, вивчає залежності їх впливу на організм від різних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, умови кумуляції, протипоказання тощо. Отримані результати дають можливість визначити, за яких розладів організму можна застосовувати

досліджувані лікарські засоби. Коло питань, що є предметом фармакологічної експертизи, повністю становить компетенцію медичної або судово-медичної експертизи.

37. Експертиза харчових продуктів

З метою підвищення результативності боротьби зі злочинами, що скоювалися в закладах торгівлі, громадського харчування, а також на підприємствах-виробниках харчових продуктів, ще наприкінці 60-х років XX століття були створені лабораторії дослідження харчових продуктів, завдання яких полягало у перевірці відповідності якості харчових продуктів вимогам державних стандартів та інших нормативних документів. Так з'явився новий вид експертизи — експертиза харчових продуктів.

Об'єктами дослідження експертизи харчових продуктів можуть бути: зерно, зерноборошняні товари; кондитерські вироби; молоко та молочні продукти; м'ясо та м'ясопродукти; риба та рибопродукти; харчові жири; бакалійні товари; слабоалкогольні і безалкогольні напої; алкогольні напої.

При їх дослідженні вирішуються такі питання:

Чи відповідають подані на дослідження вироби нормам, зазначеним у ГОСТах, ДСТУ та інших нормативних документах?

Якими є фізико-хімічні та органолептичні показники хліба, хлібо-булочних виробів, і чи відповідають вони їх найменуванням?

Чи є наданий на дослідження крохмаль модифікованим?

Чи відповідає вага штучного виробу нормі?

Чи відповідають за фізико-хімічними показниками молоко, молочні продукти та консерви ДСТУ та ГОСТу?

Які жирність та кислотність молока, молочних продуктів, наданих на дослідження?

Яка кількість цукру додана до продукту?

Який вид тваринного м'яса (яловичина, свинина, баранина)?

Яка вага (вихід) м'ясних та рибних напівфабрикатів січених, натуральних?

Яке співвідношення м'яса у м'ясних напівфабрикатах, обкачених у сухарях?

Що являє собою надана на дослідження речовина? Якщо це жир, то до якого виду він належить?

Чи відповідають за фізико-хімічними показниками наданий рослинний, тваринний або суміш жирів нормативним документам?

Чим є надана на дослідження речовина — вершковим маслом, маргарином або їх сумішшю?

Чи є домішки рослинного жиру у твердих жирах?

Чи відповідають спирт, вино, лікєро-горілочаний напій, горілка, коньяк, пиво відповідним нормативним документам (ГОСТу, ДСТУ, ГСТУ, тощо)?

Чи відповідають вино, лікєро-горілочаний напій, горілка, коньяк, пиво своєму найменуванню, а також даним, зазначеним на етикетці, у сертифікаті якості?

Чи відповідає надана проба напою зразку, вилученому як еталонний (порівняльний, контрольний)?

38. Грунтознавча експертиза

У рамках судової грунтознавчої експертизи вивчаються об'єкта ґрунтового, ґрунтового-мінерального чи ґрунтового-техногенного походження (ґрунти, гірські породи природного чи штучного походження, в тому числі деякі будівельні матеріали — глини, піски, каміння, шлаки, крейда, гіпс, цегла чи будівельні розчини, що містять пісок, крейду, тощо).

Експертні дослідження подібних об'єктів проводяться з метою встановлення різноманітних фактичних даних (обставин) у конкретній справі. Такими даними можуть бути ідентифікація місця скоєння злочину або ж факти, що слугують одним із джерел доказів про перебування (контакт) людини, тварини чи предмета на території, пов'язаній з подією злочину, про контактну взаємодію із забрудненим ґрунтовими нашаруваннями предметом або транспортним засобом, про механізм утворення ґрунтових нашарувань чи про джерело походження нашарувань у справах про вбивства, зґвалтування, крадіжки, дорожньо-транспортні пригоди, коли речовини ґрунтового походження спостерігаються у вигляді забруднень на одязі і взутті, робочих ін-

струментах (лопатах, сокирах), нашарувань на транспортних засобах і механізмах, відшарувань на місці ДТП у вигляді грудок ґрунту. У кримінальних чи господарських справах про порушення вимог законодавства про використання природних ресурсів одним із суттєвих джерел доказів є результати ґрунтознавчої експертизи, проведеної з метою встановлення факту забруднення ґрунтів (токсичними стоками, нафтопродуктами), визначення джерела походження мінеральної сировини або про належність її до сировини, зовнішньоторговельної операції з якою контролюються державою (каолінові глини).

При вирішенні подібних питань об'єктами експертних досліджень виступають ґрунтові чи ґрунтово-техногенні нашарування на речових доказах, які звичайно підлягають порівнянню між собою або з відповідними матеріальними елементами місця події; пов'язана з подією локальна ділянка місцевості (приміщення), стосовно якої вирішується питання про тотожність (дані щодо неї експерту надаються, як правило, у вигляді певної кількості зразків); зразки; інші відомості, що містяться у матеріалах кримінальної справи і необхідні для вирішення поставленого завдання (протоколи огляду місця події і вилучення зразків, схеми місця події, довідки про погодні умови, про роботи, що проводились на місці події, тощо).

Найчастіше на вирішення судово-ґрунтознавчої експертизи ставляться такі питання:

Чи є на предметах, наданих для дослідження (одязі, взутті, знаряддях злочину, інших предметах), нашарування ґрунту (чи інших речовин ґрунтово-мінерального походження)?

Чи мають спільну родову (групову) належність нашарування ґрунту (чи інших речовин ґрунтово-мінерального походження) на представлених об'єктах-носіях та зразки (осип) ґрунту, вилучені з місця події (або ж зразки речовин ґрунтово-мінерального походження — нашарувань з підлоги підвалу, сараю, будівельного складу чи майданчика, засипки сейфів, тощо)?

Чи походять ґрунтові (чи ґрунтово-мінеральні) нашарування на об'єктах-носіях з місця події (локальної ділянки місцевості, нашарувань на підлозі певного приміщення, засипки сейфу тощо)?

Чи не залишені сліди ґрунту (відшарування), виявлені на місці події з підлоги будинку, місця дорожньо-транспортної пригоди), певним об'єктом (взуттям, автомобілем)?

Характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунтово-мінерального походження.

Який механізм утворення ґрунтових нашарувань на одязі потерпілого?

39. Судово-біологічна експертиза

Судово-біологічна експертиза призначається при розслідуванні і судовому розгляді різних категорій кримінальних і цивільних справ. При її виконанні використовуються досягнення біології та криміналістики, на стику яких вона виникла.

Сучасний стан судово-біологічної експертизи визначається її предметом і рівнем наукових розробок у галузі судової біології. Предметом даної експертизи є фактичні дані (обставини) кримінальної, цивільної або господарської справи, що встановлюються на основі різних наук біологічного профілю. Він визначається змістом тих питань, на які експертом-біологом можуть бути надані відповіді.

Класифікаційні завдання охоплюють питання, пов'язані з встановленням природи і таксономічної (групової) належності біологічних об'єктів; ідентифікаційні — питання про тотожність об'єктів; неідентифікаційні — питання, пов'язані з визначенням тимчасових зв'язків і стану досліджуваних об'єктів, механізму утворення на них ушкоджень, причин, що викликали зміну цих об'єктів, тощо.

Об'єктами судово-біологічної експертизи можуть бути окремі організми ботанічного і зоологічного походження, чи їх співтовариства (комплекси), частини цих організмів (органи чи комплекси органів, тканини, групи клітин чи окремі клітини), а також відомості про них, що знаходяться в матеріалах кримінальної чи цивільної справи.

Вирішення класифікаційних завдань охоплює такі питання:

Яка природа речовини (матеріалу), виявленого на предметі-носії? Якщо ця речовина належить до об'єктів біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

Що являє собою об'єкт рослинного (тваринного) походження? До якого виду (роду, родини) рослин (тварин) він належить?

До якого виду (роду, родини) належать рослинні частки (листя, кора дерева, відщепи деревини), виявлені на предметі-носії?

Який видовий (родовий тощо) склад виявленої (вилученої) маси (порошків, сіна, повсті, вмісту пір'яної подушки)?

При встановленні групової належності або ідентичності досліджуваних об'єктів вирішують такі питання:

Чи є однаковим ботанічний склад рослин (насіння, листя), виявлених у конкретному місці і на конкретному предметі-носії, і зразків, вилучених у конкретному місці?

Чи є однаковим зоологічний склад волосся тварин (луски риб, крилець комах, залишків кісткових кістяків), виявлених (вилучених) у конкретному місці, і вилучених у визначеному місці зразків?

Чи належала дана рослина певній ділянці місцевості?

40. Екологічна експертиза

Під час розслідування та судового розгляду справ про злочини (переважно службові та господарські), пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому середовищу: забруднення водойм, ґрунтів та атмосферного повітря, про забруднення моря шкідливими для здоров'я людей і для його живих ресурсів речовинами або іншими відходами та матеріалами, які перевищують гранично допустимі концентрації (ГДК, тощо), можуть виникнути питання, для розв'язання яких доцільно залучати спеціаліста-еколога.

Об'єктом дослідження екологічної експертизи є проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані на місцях викиду; зразки флори та фауни (в тому числі і на мікрорівні), уражені від шкідливого впливу; технічні документи, технологічні регламенти, тощо.

Як правило, екологічна експертиза має комплексний характер і проводиться комісійно екологами, хіміками, фізиками, судовими медиками, біологами, агротехніками та іншими спеціалістами.

На розв'язання екологічної експертизи виносяться такі питання:

Яку шкоду заподіяно навколишньому середовищу, її характер і масштаби? Чи допущені при цьому порушення правил його охорони, і якщо так — які саме?

Які ГДК шкідливих речовин у викидах даного виробництва? Які ГДК шкідливих речовин для повітря, води, ґрунту? Які ГДК шкідли-

вих речовин для осіб, які працюють на даному виробництві, населення у цілому?

Які гранично допустимі дози (ГДД) випромінювання (рентгенівське, гамма-випромінювання, СВЧ, тощо) для даного об'єкта, території, категорії осіб: безпосередньо працюючих на відповідному обладнанні (пристроях); тих, які перебувають у сусідніх приміщеннях, або таких, які не мають безпосереднього відношення до робіт з випромінюванням; осіб, які проживають на території, де дози випромінювання потенційно можуть перевищити встановлені для них ГДД; населення у цілому?

Чи відповідає організація виробництва вимогам радіаційної безпеки не тільки для працюючих, а й для навколишнього середовища?

Чи була можливість запобігти забрудненню навколишнього середовища, і якщо це так, то яка саме?

Які умови, створені на виробництві, сприяли порушенню правил охорони навколишнього середовища?

Чи відповідає проект даного об'єкта нормам, правилам та вимогам охорони навколишнього природного середовища і раціонального його використання? Чи виконано будівництво певного об'єкта відповідно до вказаних норм, правил, вимог?

Чи не настали негативні наслідки (захворювання людей, падіж худоби, забруднення ґрунту, тощо) через неналежне проектування чи будівництво конкретного об'єкта?

41. Одорологічна експертиза

Одним із методів використання слідів запаху людини в боротьбі зі злочинністю є криміналістична одорологія, суть якої є у зборі, консервуванні та лабораторній ідентифікації індивідуальних запахів спеціалістами за допомогою спеціально підготовлених собак-детекторів, для проведення альтернативної вибірки — розпізнавання запахів по їх зразкам. Дослідження одорологічних об'єктів базується на специфічних можливостях нюхових властивостей собак, здатністю запам'ятовувати заданий індивідуальний запаховий комплекс людини та розпізнавати як в свіжих зразках так і в зразках запахової інформації, що була закон-

сервована, в тому числі і в змішаних з іншими запахами. Одорологічна експертиза запахів слідів людини використовується по кримінальних справах, зокрема для:

- встановлення числа і конкретних учасників злочину;
- встановлення індивідуального запаху людини в запахових слідах, вилучених з різних місць подій;
- встановлення запахових слідів злочинця на предметах, виявлених на місці події;
- встановлення запахових слідів потерпілого на предметах, вилучених у злочинця або інших осіб.

Одорологічними дослідженнями запахових слідів вирішуються наступні питання:

Чи є в представлених пробах (або на предметах) запахові сліди людини?

Від однієї чи декількох осіб походять запахові сліди людини з представленого об'єкту?

Чи є на даному об'єкті запахові сліди конкретної підозрюваної особи (звинуваченого), потерпілого, чиї порівнювальні зразки направлені на дослідження?

Чи є в слідах крові, поту з даних об'єктів індивідуальний запах конкретної особи, чиї порівнювальні зразки представлені на експертизу?

На яких з представлених предметів є запахові сліди підозрюваного або інших осіб (чиї порівнювальні зразки представлені на дослідження)?

Чи характеризуються індивідуальним запахом даної особи проби з слідів рук, ніг (носимого взуття), які виявлені на масці пригоди, при обшуку квартири, при інших обставинах?

На яких вилучених предметах-слідоносцях є запахові сліди перевіряємих осіб, чиї порівнювальні запахові зразки представлені на дослідження?

42. Експертиза об'єктів інтелектуальної власності

Основним **завданням** експертизи об'єктів інтелектуальної власності є визначення властивостей останніх, до яких належать об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав та об'єкти промислової власності.

Експертизою вирішуються питання щодо властивостей об'єктів авторського права, зокрема творів науки, літератури та мистецтва, а також щодо суміжних прав виконавців творів, виробників фонограм та організацій мовлення (радіо- та телеорганізацій).

При дослідженнях об'єктів промислової власності вирішуються питання щодо властивостей таких об'єктів, зокрема — винаходів, корисних моделей, раціоналізаторських пропозицій, промислових зразків, знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань, зазначень походження товарів, сортів рослин, селекційних досягнень, захисту від недобросовісної конкуренції.

На розв'язання експертизи об'єктів інтелектуальної власності виносяться такі питання:

Чи є твір ... об'єктом авторського права (суміжних прав); якщо так, до якого виду об'єктів він належить?

Яким способом (відтворення, публічна демонстрація, тощо) використано даний твір?

Чи є даний компакт-диск, що містить програмні продукти, ліцензійним?

У якому розмірі належить автору ... авторська винагорода за відтворення його твору?

Який розмір збитків, завданих власнику авторських прав внаслідок незаконного використання об'єкта авторського права?

Які порушення нормативних актів з питань авторського права призвели до заподіяння матеріальних збитків (моральної шкоди) власнику авторського права (автору твору)?

Чи можна віднести об'єкт інтелектуальної власності ... до нематеріальних активів підприємства, а якщо так, то до якого виду?

Яка початкова вартість об'єкта інтелектуальної власності?

Чи відповідає запатентований винахід (корисна модель) умовам патентоздатності: а) чи є запатентований винахід (корисна модель) новим? б) чи має запатентований винахід винахідницький рівень? в) чи є запатентований винахід (корисна модель) промислово придатним?

Чи наявні у формулі винаходу (корисної моделі) ознаки, яких не було у поданій заявці?

Чи відповідає запатентований промисловий зразок умовам надання правової охорони та патентоспроможності?

Чи використані при виготовленні продукту... всі суттєві ознаки промислового зразка за патентом України №...?

Чи є відомості... конфіденційною інформацією особи, якщо так, до якого виду конфіденційної інформації вони належать?

Чи були відомості використані особою... без відома їх власника?

43. Судово-балістична експертиза

Судова балістика — це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання й дослідження таких слідів для встановлення певних обставин розслідуваних злочинів, а також рекомендації щодо запобігання злочинам, пов'язаним із вогнепальною зброєю.

Речовими доказами при використанні вогнепальної зброї можуть бути зброя та її частини, патрони, гільзи, кулі, дріб, картеч, пробойни, пижі, незгорілі порошинки, пристрої, прилади і матеріали, що застосовувалися при кустарному виготовленні зброї та боєприпасів.

Завдання судової балістики:

- визначення властивостей вогнепальної зброї та боєприпасів (наприклад, чи є вилучений у затриманого предмет вогнепальною зброєю; чи придатна зброя до стрільби; чи можливий мимовільний постріл із вказаної зброї та ін.);
- визначення групової належності зброї та боєприпасів або їх частин (наприклад, до якого виду чи зразку належать патрон, куля, гільза; зі зброї якої моделі (системи) відстріляно дану кулю, гільзу тощо);
- ідентифікація зброї та боєприпасів (наприклад, чи з даної зброї відстріляна куля, гільза; з одного чи різних екземплярів зброї відстрілені дві кулі або гільзи, які виявлені в різних місцях; чи були куля і гільза до пострілу частинами одного патрона та ін.);
- встановлення окремих обставин застосування вогнепальної зброї (наприклад, відстань, з якої стріляли; напрямок пострілу; взаємне розташування зброї та перешкоди; кількість пострілів та ін.).

Найчастіше на вирішення судово-балістичної експертизи ставляться такі питання:

Чи являється конкретний об'єкт вогнепальною зброєю?

Яка система, модель (зразок), калібр вогнепальної зброї?

Чи справна та придатна для стрільби зброя?

Який спосіб виготовлення даної зброї чи окремих її частин?

Чи можливо здійснити постріл з конкретної зброї без натискання на спусковий гачок при певних умовах?

Чи не перероблювалась зброя під нештатний патрон?

Чи можливо здійснити постріл з конкретної зброї представленими патронами?

Чи являється представлений предмет бойовим припасом до вогнепальної зброї?

Для зброї якої марки, моделі, калібру призначені представлені боєприпаси?

Чи придатні надані боєприпаси для стрільби (в тому числі з конкретної зброї)?

Чи складала раніше одне ціле надані куля та гільза?

Яка система, модель зброї з якої зроблено постріл конкретною представленою кулею (гільзою)?

Чи вистріляно декілька куль (гільз) з однієї зброї?

Чи вистріляна куля (гільза) з конкретної зброї, яка перевіряється?

Чи є пошкодження на конкретному предметі вогнепальними?

Яка відстань з якої зроблений постріл?

Де знаходиться місце з якого зроблений постріл та який напрямок проведеного пострілу?

44. Експертиза холодної зброї

Експертиза холодної зброї — вид криміналістичної експертизи, основним завданням якої є встановлення належності до холодної зброї ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням предметів заводського, кустарного та саморобного виготовлення.

До холодної зброї належать знаряддя і пристосування, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам, або

незвичні предмети, завдяки яким спричиняється колючий, ріжучий, рублячий, ударний або роздроблюючий ефект і призначені для нападу та активного захисту.

Криміналістичною експертизою холодної зброї вирішуються такі питання:

Чи є конкретний предмет холодною зброєю (напівфабрикатом чи заготовкою такої зброї)?

Який тип (вид) холодної зброї, до якого належить конкретний предмет?

Який спосіб виготовлення даної холодної зброї (заводський, саморобний)?

Чи використовувався чохол для носіння конкретної холодної зброї?

Чи не виготовлений надісланий на дослідження предмет із спортивної або бойової зброї певного типу (спортивної шпаги, бойової шаблі)?

Чи піддавався переробці ніж (інший предмет), вилучений у підозрюваного?

45. Вибухотехнічна експертиза

Вибухотехнічна експертиза призначається під час розслідування і судового розгляду справ, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин, вибухових пристроїв, боєприпасів та їх комплектуючих, що містять вибухові речовини, чи їх незаконним зберіганням, носінням, виготовленням, збутом, розкраданням. Вона сприяє встановленню не тільки об'єктивної, а й суб'єктивної сторони злочину шляхом дослідження обставин, що вказують на навмисне чи необережне вбивство, самогубство чи каліцтво, нещасний випадок, і має також з'ясувати умови й обставини, що сприяли здійсненню злочинів з використанням вибухових речовин, вибухових пристроїв, боєприпасів та їх комплектуючих, що містять вибухові речовини.

Даною експертизою також можуть вирішуватись ситуаційні завдання з метою встановлення механізму події, відтворення матеріальної обстановки, розташування людей щодо вибухового пристрою на момент вибуху, технічної можливості приведення в дію вибухового пристрою за певних обставин, тощо.

До **предмета** вибухотехнічної експертизи відносяться фактичні дані щодо властивостей вибухових речовин, вибухових пристроїв, боєприпасів, слідів їх дії, механізму вибуху та інших обставин, пов'язаних з підготовкою, здійсненням та наслідками вибуху.

Об'єктами цієї експертизи є боєприпаси, вибухові пристрої в цілому (в тому числі саморобного виготовлення) та їх комплектуючі частини, піротехнічні засоби, засоби ініціювання (запалювання й підриву), електричні, механічні схеми і прилади (пристосування), призначені для проведення ініціюючого імпульсу, вибухові речовини і суміші (в тому числі саморобного виготовлення), хімічні реактиви, з яких виготовляються вибухові речовини і суміші, сліди вибуху на предметах навколишнього оточення, первинні та вторинні осколки, пошкоджені вибухом об'єкти, а також до об'єктів експертизи належать матеріали справи.

До переліку питань, які вирішуються вибухотехнічною експертизою можна віднести:

Чи є наданий на експертизу об'єкт вибуховим пристроєм?

Який вид вибухового пристрою, спосіб виготовлення пристрою або окремих його частин?

Який спосіб підриву вибухового пристрою?

Чи є пошкодження об'єкту слідами дії вибухового пристрою?

Який склад вибухової речовини та спосіб її виготовлення?

Спосіб виготовлення снаряда?

Чи не мають декілька зразків вибухової речовини єдине джерело походження (за ознаками зберігання, технологічними ознаками, тощо)?

46. Ототожнення особи за ознаками зовнішності (портретна експертиза)

Ототожнення особи за ознаками зовнішності — галузь криміналістичної техніки, що включає систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини та сукупність методів і науково-технічних засобів, які забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи. Науковою основою даного виду експертизи є дані анатомії, антропології, біології.

Ідентифікація людини за ознаками зовнішності являє собою встановлення тотожності або відмінності конкретної особи в кримінально-процесуальних цілях. Така ідентифікація можлива через індивідуальність зовнішнього вигляду людини та відносну його незмінність (стійкість).

Портретна експертиза призначається в ситуаціях, коли органи розслідування або суд не мають можливості іншим шляхом достовірно встановити особу при розшуку безвісно зниклих або злочинців, огляду і дослідженні невпізаного трупа, визначити факт належності документів, що засвідчують особу, їх власників та інші обставини, які мають істотне значення для розслідування.

Об'єктами портретної експертизи є фотознімки та їх репродукції, на яких зафіксовані портрети ототожнюваної особи. Це можуть бути фотознімки особи в документах (у паспорті, посвідченні водія, тощо), фотознімки в поліграфічній продукції, аматорські та професійні художні знімки, представлені свідками чи вилучені при проведенні слідчих дій.

На вирішення даної експертизи ставляться такі питання:

Одна чи різні особи зображені на декількох фотознімках?

Чи конкретна особа зображена на фотознімку (вказується прізвище, ім'я, по батькові)?

Чи одна особа зображена на фотознімку з невстановленого трупа та на прижиттєвій фотокартці конкретної особи?

Чи є серед осіб на груповому фотознімку певна особа, зображена на представлених порівняльних знімках-зразках?

47. Судово-почеркознавча експертиза

Криміналістичне дослідження письма (**судове почеркознавство**) — це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності письма, процес його дослідження, можливість ідентифікації людини за почерком та вирішує інші завдання почеркознавчої експертизи. Судове почеркознавство вивчає письмо з метою вирішення ідентифікаційних і неідентифікаційних (діагностичних) завдань.

Судово-почеркознавча експертиза — судова експертиза, основним завданням якої є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів і підпису. Судово-почеркознавча експертиза вирішує і деякі неідентифікаційні завдання: встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисне зміненим почерком із підробкою (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної вікової групи.

Предмет почеркознавчої експертизи складають факти та обставини, які експерти встановлюють на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства, що структурно входять у криміналістичну техніку.

Об'єктами судово-почеркознавчої експертизи є:

- тексти — вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою буквених та (або) цифрових позначень;
- підписи — вид рукопису, який відображає прізвище (ім'я, по батькові) особи у вигляді букв та (або) умовних писемних знаків та має призначення засвідчити особу;
- короткі записи — вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою одного-трьох слів чи однієї-семи цифрових позначок.

Типові питання, які вирішуються судово-почеркознавчою експертизою:

- Чи виконаний рукопис певною особою?
- Чи виконані кілька рукописів однією особою?
- Чи виконано підпис від імені певної особи саме цією особою, чи його виконано іншою конкретною особою?
- Чи виконаний рукопис навмисне зміненим почерком?
- Чи виконаний рукопис в незвичних умовах?
- Чи перебувала особа, яка виконала рукопис, в незвичайному стані?
- Особою якої статі виконаний рукопис?
- До якої вікової групи належить виконавець рукопису?
- Чи виконано текст з наслідуванням почерку конкретної особи?

48. ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ

У слідчій практиці часто виникає необхідність встановлення автентичності документів, визначення часу, способів і засобів їх виготовлення, виявлення в них ознак підробки, виявлення невидимих і слабо видимих записів, відновлення змісту загаслих, спалених документів. У цих цілях проводиться їх техніко-криміналістичне дослідження, в основі якого лежать методи і засоби, спеціально розроблені криміналістикою, а також запозичені з хімії, фізики, поліграфії, інших природних і технічних наук. За допомогою техніко-криміналістичного дослідження документів вирішуються діагностичні і ідентифікаційні завдання.

До найбільш важливих з них відносять:

- визначення способу виготовлення документів або їх окремих частин, реквізитів;
- встановлення факту і способу зміни первинного змісту документа;
- виявлення слабо видимих і невидимих, в тому числі залитих, заклеєних, закреслених записів, а також текстів пошкоджених (спалених, загаслих) документів;
- встановлення родової (видової) приналежності матеріалів документів, їх ідентифікація;
- ідентифікація технічних засобів, що використовувалися для виготовлення або копіювання документів.

Види технічного дослідження документів прийнято розрізнявати по безпосередніх об'єктах дослідження: паперу, підписів, машинописних текстів, відтисків печатей та ін.

Питання які вирішуються експертизою:

Який спосіб виготовлення бланка документа?

Чи одним і тим же способом виготовлені бланки різних документів?

Відповідність бланка встановленій формі?

Чи вносились зміни до початкового змісту документа та в яким способом?

Чи не використано для виготовлення документа заздалегідь підготовлений бланк або частину якогось документа?

Який зміст початкових записів, які були змінені?

Який початковий зміст записів, які були видалені (знищені)?

Чи не виконані записи конкретним письмовим приладдям (ручка, олівець, тощо)?

Чи має місце переклеювання фотокартки чи вклеювання окремих фрагментів документа?

Яким способом виготовлено відтиск у наданому документі (шляхом малювання, фототехнічним, електрофотографічним або іншим способом)?

Що виконано раніше: текст чи відтиск штампа, підпис чи відтиск печатки?

Чи не залишені декілька відтисків однією і тією ж печаткою?

Чи не залишений відтиск конкретною печаткою?

Який зміст тексту на відтиску печатки?

Який тип, система, модель друкарської машинки на якій надрукований досліджуваний документ або його частини?

Який порядковий номер закладки примірника документа, надрукованого через копіювальний папір?

Чи не надрукований представлений документ на конкретній друкарській машинці?

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА (СЛІДЧА ТАКТИКА)

1. Криміналістична тактика (загальні положення)

Термін поняття «тактика» запозичений з військової галузі знань і означає мистецтво керування військами. Військова тактика досліджує закономірності, характер і зміст бою, розробляє засоби його підготовки і ведення. При розкритті злочинів немає потреби у бойових діях. Разом з тим слідчий у багатьох випадках перебуває в конфліктній ситуації із злочинцем, а часом і з деякими учасниками процесу розслідування, наприклад лжесвідком, адвокатом. У кожного суб'єкта цього процесу може бути своя лінія поведінки, що відрізняється від версії слідчого. У зв'язку з цим для розв'язання слідчих ситуацій, що виникають, слідчий визначає свою лінію поведінки і виконання слідчих дій. Він обирає оптимальні прийоми проведення слідчих дій, визначає послідовність їх виконання, і таким чином керує слідством. Звідси походить криміналістичний зміст поняття «тактика», яке повинно вміщувати вчення про прийоми виконання слідчих дій, про керування слідством, його планування та висування версій, використання спеціальних знань і технічних засобів для досягнення ефективності виконуваних слідчих дій та організаційних заходів з метою розкриття та попередження злочинів.

2. Поняття криміналістичної тактики

Криміналістична тактика — це розділ науки криміналістики, що займається розробкою прийомів проведення слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій щодо організації і планування процесу слідства.

Спочатку тактика називалась «кримінальною». Пізніше її почали називати «слідчою тактикою», роблячи акцент тим самим, що вона розглядає «інструментарій» лише слідчого.

Криміналістична тактика — поняття більш широке, оскільки вміщує «інструментарій» не тільки слідчого, але й суду. Тому у криміналістиці з'явилося вчення — «Тактика судового слідства». У зв'язку з цим потрібно вважати, що поряд з адвокатською етикою може існувати тактика судового захисту на досудовому слідстві і в суді. Криміналістична тактика охоплює такі слідчі дії: огляд, допит, обшук, впізнання, затримання, відтворення обстановки та обставин події, які утворюють її систему. Останнім часом криміналістична тактика поповнилась такими новими тактичними засобами, як: «тактична операція», «тактична комбінація», «тактичне рішення», «слідча ситуація», «психологічна засідка», «слідча хитрість» тощо, які збагачують мову і зміст криміналістичної тактики як галузі криміналістичних знань.

Криміналістична тактика тісно пов'язана з іншими розділами криміналістики — криміналістичною технікою та методикою розслідування окремих видів злочинів. Тактика провадження тих або інших процесуальних дій змінюється залежно від характеру задіяних засобів та прийомів криміналістичної техніки. Використання технічних засобів передбачає їх тактичне обґрунтування та доцільність. Взаємозв'язок криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів визначається тим, що рекомендації тактики реалізуються тільки через методику розслідування з урахуванням специфічних рис конкретного виду злочину.

3. Наукові та практичні джерела криміналістичної тактики

Всі розділи криміналістики тісно взаємопов'язані між собою.

Відповідно до сучасних уявлень про предмет криміналістики складається із п'яти розділів: загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики й криміналістичної методики (методики розслідування й запобігання окремих видів злочинів) та судової експертизи.

Науковими джерелами криміналістичної тактики виступають сучасні досягнення філософії, логіки, психології, науки управління, інформатики та обчислювальної техніки, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань.

Практичні джерела криміналістичної тактики — це матеріали судово-слідчої практики, звідки криміналістична тактика переймає ідеї, які потребують наукового обґрунтування. Наукові та практичні джерела криміналістичної тактики лежать в основі розроблення тактичних прийомів і принципів слідчої діяльності (поведінки службових осіб) у розслідуванні злочинів.

Не менш важливим практичним джерелом криміналістичної тактики є також оперативно-розшукова практика з розкриття злочинів та діяльності органів дізнання на досудовому слідстві.

За змістом **криміналістична тактика має таку структуру**: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, елементи планування і організація розслідування, вчення про криміналістичну версію та ін.); 2) підгалузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності); 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичних рішень, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів та ін.).

Криміналістична тактика є частиною науки криміналістики, вона не може не включати до себе деяких її положень. Це можуть бути окремі криміналістичні теорії або їх структурні підрозділи. Окремі наукові теорії у криміналістичній тактиці мають різний ступінь сформованості. Тому вона є відкритою системою, яка характеризується появою нових теорій.

Загальні положення криміналістичної тактики, є поєднуючою ланкою між тактикою й загальною теорією криміналістики, хоча вона і являє собою самостійну систему теоретичних знань. Загальні положення тактики входять до складу загальної теорії криміналістики.

Зв'язок тактики із криміналістичною технікою й методикою розслідування й запобігання окремих видів злочинів.

Тактико-криміналістичні прийоми та рекомендації покликані забезпечувати найбільш повну та ефективну реалізацію прийомів і засобів криміналістичної техніки. Окремі тактичні прийоми та вся тактика проведення тієї чи іншої процесуальної дії змінюються залежно від характеру використаних при цьому засобів або прийомів криміналістичної техніки (прикладом тому може служити тактика обшуку, на яку суттєво впливає застосування пошукових приладів і сам характер цих приладів).

Зв'язок криміналістичної тактики з методикою розслідування й запобігання окремих видів злочинів характеризується в першу чергу тим, що положення тактики реалізуються на практиці тільки через методику розслідування. Завдання впровадження в життя нових тактичних прийомів і рекомендацій обумовлені і змінами методики, спрямованими на оптимальне застосування цих прийомів.

4. Зв'язок криміналістичної тактики з науками

З юридичних наук криміналістична тактика тісно пов'язана з **кримінальним процесом**. Так як розробка положень криміналістичної тактики, що ведеться, для практики боротьби зі злочинністю, повинна враховувати процесуальні форми цієї боротьби, а результати такої розробки (прийоми та рекомендації) — повинні відповідати принципу їхньої допустимості в кримінальному судочинстві. Тому криміналістична тактика розвивається у відповідності з положеннями кримінально-процесуальної науки, та теорією доказів у цілому.

Суттєвим також є зв'язок криміналістичної тактики з **тактикою оперативно-розшукових заходів**. Тактика оперативно-розшукових заходів є складовою частиною криміналістичної тактики, незалежно від того, чи йде мова про заходи, що реалізовано до порушення кримінальної справи або в ході досудового розслідування.

Положення криміналістичної тактики та рекомендації можуть використатися при розробці і удосконалюванні оперативно-розшукової тактики та, навпаки, прийоми й рекомендації останньої — у криміналістичній тактиці, особливо при розробці технічних прийомів підготовки й проведення окремих слідчих дій, коли є певна оперативна інформація.

Взаємодіє криміналістична тактика й з **судовою психологією**.

При становленні судової психології як науки до неї відійшли питання психології учасників слідчих дій і психологічні аспекти діяльності по збиранню, дослідженню, оцінці й використанню доказів, що раніше розглядалися в криміналістиці. Положення судової психології становлять один з елементів наукових основ криміналістичної тактики.

Криміналістична тактика пов'язана з **суспільними науками етика і логіка**.

Положення етики виступають у якості одних з фундаментальних засад при розробці проблем криміналістичної тактики, які встановлюють напрям поведінки оперативного працівника, слідчого, судді при збиранні, дослідженні й використанні доказів, їхні дії та взаємовідносини в процесі доказування. Логіка, бере участь у формуванні базових засад криміналістичної тактики. Положення логіки, особливо такого її розділу, як логіка доказування, є вихідними при вирішенні багатьох тактичних питань: визначенні послідовності тактичних прийомів і слідчих дій, використанні тих або інших засобів фіксації доказової інформації й при оцінці доказів і виборі шляхів їхнього використання і т.п.

5. Засоби криміналістичної тактики

Засоби криміналістичної тактики — це власне знаряддя праці, за допомогою яких слідчий вирішує тактичні завдання розслідування злочинів.

Це — засоби його **процесуальної, непроцесуальної та організаційної діяльності**. Оскільки розслідування є процесуальною діяльністю, закон визначає засоби, якими користується слідчий коли фіксує, закріплює, досліджує та використовує в доказуванні інформацію. Згідно з законодавством до них належать:

- слідчі дії;
- оперативно-розшукові заходи;
- отримання пояснень;
- витребування документів;
- призначення відомчої ревізії.

Реалізація будь-якого процесуального засобу залежить від конкретної слідчої ситуації, тому криміналістична тактика розробила прийоми більш ефективного застосування процесуальних засобів.

До засобів криміналістичної тактики традиційно відносять **тактичний прийом, криміналістичну рекомендацію, тактичне рішення, тактичну операцію**. Це — непроцесуальні засоби, але вони розробле-

ні на основі досягнень науки та узагальнення матеріалів слідчої практики і дозволяють ефективніше, з меншою витратою сил і засобів виконувати слідчі дії під час розслідування злочинів.

Тактичний прийом — це раціональний спосіб дії або раціональна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказової інформації. Тактичний прийом показує, як за допомогою тактичних заходів, логічних і психологічних прийомів слідчий збирає та використовує доказову інформацію.

Тактичний прийом буде виконувати свої функції тільки в тому разі, якщо він відповідатиме таким **вимогам**: 1) законність; 2) етичність; 3) науковість; 4) вибірковість; 5) пізнавальна цінність.

Тактичну сторону прийому забезпечують окремі принципи, а саме: оперативність, вибірковість, раптовість.

Тактична комбінація — це певне поєднання тактичних прийомів, організаційних та оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій та інших засобів, яке передбачає досягнення певної мети і вирішення головним чином завдань розкриття та розслідування злочинів за допомогою оперативно-розшукових засобів і зумовлене слідчою ситуацією.

Тактична операція передбачає поєднання однойменних і різноіменних слідчих дій, а іноді й організаційно-технічних заходів, спрямованих на виконання завдань розслідування в даній слідчій ситуації.

У криміналістичній теорії історія виникнення тактичних комбінацій пов'язана з концепцією правомірності «слідчих хитрощів» і «психологічних пасток», що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій. Визначення поняття тактичної комбінації викликає заперечення з таких міркувань:

- має місце гіперболізація «слідчих хитрощів» («психологічних пасток»); фактично виходить, що «слідчі хитрощі» — це комплекси (поєднання) тактичних прийомів. Цим поняттям охоплюють і допустимі, правомірні тактичні прийоми, і засоби, дії, які порушують вимоги етичності, і навіть комплекси, групи, сукупності прийомів;
- недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії — «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). «Поєднання тактичних прийомів» і «поєднання слідчих (або інших) дій» переслідують різну мету і є нерівнозначними;

– в етимологічному плані термін «комбінація» тотожній терміну «система прийомів» для досягнення чого-небудь. Тактична комбінація можлива лише в рамках однієї слідчої (судової) дії і не допускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії.

Криміналістична рекомендація — це науково обґрунтована і апробована практикою порада, щодо вибору тактичних прийомів. Така рекомендація може підходити й до застосування при здійсненні конкретної процесуальної дії або тих чи інших техніко-криміналістичних засобів та прийомів збирання, дослідження й використання доказів.

Рекомендації можуть бути загальними, тобто такими, які можуть бути застосовні: а) будь-яким учасником доказування; б) у будь-якій ситуації незалежно від обставин справи. Рекомендації також можуть бути спеціальними — розрахованими на певного адресата (слідчого, оперативного працівника й т.п.) або на конкретну ситуацію, у тому числі й пов'язану з чисто етичними умовами проведення процесуальної дії.

Тактичне рішення — це вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування і його елементів. Визначення методів, прийомів і засобів досягнення мети.

Під тактичним впливом необхідно розуміти всякий правомірний вплив на той чи інший об'єкт, здійснюваний за допомогою тактичних прийомів або на основі тактики використання інших засобів і методів — як власне криміналістичних, так і запозичених з інших галузей знань.

Тактичне рішення складається із трьох частин: інформаційної, організаційної й операційної.

Інформаційна частина рішення складається під час аналізу й оцінки слідчої ситуації і її компонентів, що підлягають для реалізації процесуальних задач, задумів протидій, можливостей слідства.

Організаційна частина включає висновок про розподіл завдань, функцій, форм і напрямків взаємодії, послідовність використання наявних методів і засобів, резервних можливостей, проведення необхідних організаційно-технічних заходів.

Операційна частина — це встановлення мети тактичного впливу, умов і способів її досягнення й прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення.

Формування частин тактичного рішення відбувається на певних етапах, що становлять процес підготовки і ухвалення тактичного рішення.

6. Поняття та класифікація тактичного прийому

Тактичний прийом основним елементом криміналістичної тактики. В юридичній літературі визначення поняття тактичного прийому до цього часу є спірним, та викликає неоднозначне його розуміння тлумачення.

У криміналістиці існують два основних напрями у поглядах на сутність тактичного прийому (О.М. Васильєв — розглядає тактичний прийом як своєрідну наукову рекомендацію, а Р. С. Белкін — визначає його як спосіб поведінки).

Тактичний прийом — це раціональний спосіб дії або доцільна лінія поведінки особи яка здійснює розслідування в процесі збирання, дослідження та використання доказової інформації. Тактичний прийом показує, як за допомогою яких тактичних заходів, логічних і психологічних прийомів особа, що здійснює розслідування збирає та використовує доказову інформацію.

Тактичні прийоми класифікуються за різними підставами. Зокрема, В.Я. Колдін, враховуючи завдання слідчої діяльності, виділяє такі прийоми:

- **пізнавальні** — встановлення обставин події розслідуваного злочину;
- **управлінські** — визначення ефективності взаємодії в ході розслідування злочинів;
- **організаційно-технічні** — забезпечення оптимальних зовнішніх умов та необхідних організаційно-технічних заходів діяльності.

З метою вирішення тактичних завдань тактичні прийоми поділяються на: а) **початкові** (вихідні), спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації; б) **проміжні**, які застосовуються для встановлення доказових фактів або формування висновків, що забезпечують таке встановлення; в) **кінцеві**, спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття процесуальних рішень, насамперед щодо предмета доказування.

Тактичні прийоми доцільно класифікувати за логічними підставами. Такі підстави, як гіпотеза, аналогія, аналіз і синтез, індукція та дедукція, є науковою основою пізнання злочину, що розслідується.

Дані наукової організації праці та управління, досягнення науки і техніки сприяють постійному вдосконаленню форм і методів слідчої та оперативної роботи.

Тактичні прийоми поділяються на обов'язкові та рекомендаційні.

Обов'язкові — визначаються законом, тому їх виконання обов'язкове, і називаються вони не тактичними прийомами, а правилами. Однак з цього питання у криміналістів єдиної думки не склалося. **Рекомендаційні** прийоми розроблені криміналістичною тактикою на основі даних різних наук (логіки, психології, НОП, інформатики тощо). Доцільність застосування таких прийомів визначає слідчий, виходячи із конкретних ситуацій, що складаються.

7. Принципи та класифікація тактичних прийомів

Рекомендаційні прийоми повинні відповідати принципам кримінального процесу та криміналістичної тактики. Зазначені принципи поділяються на **загальні** та **окремі**.

До загальних принципів належать: а) **законність** — безумовна відповідність засобів і методів діяльності приписам закону, які забезпечують процесуальні гарантії громадянам; б) **етичність** — неприпустимість застосування засобів та дій, які принижують честь і гідність громадян, загрожують їхньому життю й здоров'ю; в) **науковість** — відповідність тактичних прийомів і рекомендацій сучасному рівню розвитку науки; г) **планомірність** — послідовна реалізація планових засад, які забезпечують доцільність діяльності по збиранню, дослідженню та використанню доказової інформації; д) **взаємодія** — узгодження діяльності відповідних органів та осіб, які забезпечують компетентне й ефективне застосування тактичних прийомів для досягнення реальних результатів.

Тактичну сторону прийому забезпечують окремі принципи, а саме: **оперативність, вибірковість, раптовість**.

Оперативність означає своєчасність та невідкладність застосування тактичного прийому; **вибірковість** — найбільш доцільний добір засобів і прийомів у конкретній ситуації, які забезпечать досягнення

потрібного результату; **раповість** — це вибір найбільш сприятливого моменту для застосування тактичного прийому, що характеризується елементом несподіваності для певних учасників розслідування.

Класифікація тактичних прийомів:

- **за видом процесуальної дії:** тактичні прийоми огляду місця події; тактичні прийоми допиту; тактичні прийоми обшуку; тактичні прийоми інших процесуальних дій;
- **за діапазоном застосування:** тактичні прийоми, які використовуються під час провадження тільки окремих слідчих (судових) дій (допит на місці події, орієнтація на професійні навички обшукуваного тощо); тактичні прийоми, які використовуються у декількох (багатьох) процесуальних діях (постановка тих чи інших запитань, використання типових аналогів, аналіз слідів, предметів, їх ознак тощо);
- **за об'єктом спрямованості (або сфери реалізації):** тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину (роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань, постановка контрольних, нагадуючих, доповнюючих та інших запитань, демонстрація фотознімків, оголошення висновків експертиз або результатів слідчих дій та ін.); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів, предметів, їх ознак, розміщення, використання уявної реконструкції окремих елементів події — моделювання з метою відтворення події, що відбулась, зіставлення слідів, виявлених на місці події, та ін.);
- **за ситуаційною варіантністю** (тактичні прийоми, які диференціюються залежно від ситуації процесуальної дії). Так, у ситуації повідомлення неправдивих показань під час допиту можуть бути виділені такі тактичні прийоми: постановка контрольних запитань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших осіб, допит на місці події тощо;
- **за характером інформації:** тактичні прийоми, які ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, роз'яснення значення щиросердого розкаяння, постановка тих чи інших запитань тощо); тактичні прийоми, які ґрунтуються на матеріалізованій інформації (демонстрація доказів, різної наочної інформації та ін.).

8. Логікоінформаційна структура слідчої дії

Процесуальна діяльність слідчого здійснюється у такій формі слідчих дій: допити, огляди, обшуки, експерименти, впізнання та інших, спрямованих на встановлення суттєвих обставин розслідуваної події шляхом виявлення, збирання й дослідження доказів.

В інформаційно-пізнавальній структурі слідчої дії повинні бути виділені такі **стадії**: 1) тактичного забезпечення; 2) орієнтуюче дослідження; 3) детального дослідження; 4) заключна стадія.

Слідча дія — це передбачені кримінально-процесуальним законом заходи, які застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації. Аналогічне визначення слідчої дії як процесуального засобу діяльності слідчого зустрічається і у процесуалістів: слідча діяльність проводиться з метою збирання та фіксації доказів.

Слідчі дії в гносеологічному та методологічному значеннях вважаються способом пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження.

Слідча дія — це процесуальна форма реалізації логічних прийомів пізнання фактів минулого та теперішнього у зв'язку з розслідуванням конкретних злочинів, тобто пізнавально-практична діяльність, в якій абстрактне мислення поєднане з практичною пізнавальною роботою, що має свою структуру (за В.Я. Колдіним): Слідча ситуація — Програмно цільовий комплекс криміналіста — Тактичне рішення — Застосування прийомів, методів засобів — Джерела інформації — Результат.

Існує більш проста структура слідчої діяльності, де врахований суб'єкт діяльності (за структурою Колдіна він не передбачений), який засобами своєї діяльності впливає на об'єкт пізнання, приймає тактичне рішення та одержує на виході кінцевий результат: Суб'єкт: слідчий, дізнавач — Тактичні прийоми, технічні засоби — Слідча ситуація — Тактичне рішення — Результат.

Останню логіко-інформаційну структуру слідчої дії вважаємо більш доцільною.

9. Завдання стадій тактичного забезпечення

Завдання **першої стадії тактичного забезпечення** полягає в тому, щоб на основі прийнятого тактичного рішення організаційно й технічно забезпечити найбільш ефективне провадження слідчої дії. Вагому роль при цьому відіграють операції планування, в ході яких типова модель слідчої дії, вироблена наукою, зіставляється із наявною слідчою ситуацією, загальним планом розслідування, що відображає тактичний задум слідчого по використанню наявних у його розпорядженні методів і засобів.

Друга стадія орієнтуюче дослідження, передбачає створення первинної загальної моделі розслідуваної події, яка могла б слугувати інструментом розшуку джерел доказової інформації. Початковому уявленню про розслідувану подію притаманна зовнішня характеристика останньої, наявність прогалин, неоднозначне трактування окремих вузлів, елементів, а іноді й всієї картини події. Невизначеність події вимагає врахування всіх можливих версій і перевірки всіх можливих джерел інформації.

Третя стадія детальне дослідження спрямоване на встановлення окремих обставин розслідуваної події шляхом аналізу відповідних інформаційних вузлів. Під інформаційним вузлом розуміється сукупність джерел, що містять інформацію про істотну обставину справи (доказовому факті). Так, дані про механізм пострілу можуть бути отримані шляхом опитування очевидців, дослідження зброї, пошкоджених перешкод, трупа, стріляних куль і гільз; дані про мотиви злочину — шляхом вивчення щоденників і листів, опитування родичів, вивчення предмета посягання.

Четверта стадія заключна вирішує процесуально-посвідчуючі завдання слідчої дії: складаються й підписуються протокол слідчої дії, додатка, вилучаються й приєднуються до справи речові докази, фіксуються заяви присутніх осіб і т.д.

Логічний та інформаційний зв'язок різних тактичних прийомів і слідчих дій, що забезпечує комплексне, криміналістичне дослідження джерел інформації, приводить до поняття слідчої комбінації. Під слідчою комбінацією розуміється таке сполучення тактичних прийомів у межах одної або різних слідчих дій, що спрямовано на вста-

новлення однієї обставини або вирішення одного криміналістичного завдання.

Більш широкий тактичний комплекс, що включає крім діяльності слідчого прийоми й методи оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних органів та інших допоміжних служб, називається тактичною операцією. Вона може вирішувати не одне, а кілька взаємозалежних тактичних завдань як у стадії досудового слідства, так і до порушення кримінальної справи.

10. Класифікація слідчих дій і тактика їх проведення

В літературі існують декілька класифікацій слідчих дій відповідно до різних підстав. Так, залежно від об'єкта, на який спрямована пізнавальна суть слідчих дій, останні поділяють на речові, за допомогою яких одержують інформацію з матеріальних джерел, та особові дії, які пов'язані з одержанням інформації з ідеальних джерел. Звідси й докази поділяють на речові та особові.

За місцем та значенням в процесі розслідування слідчі дії поділяють на **першочергові, послідуочі та невідкладні**.

Провадження слідчої дії складається з **чотирьох етапів**: 1) підготовка до проведення, 2) власне проведення, 3) фіксація ходу й результатів, 4) оцінка результатів.

Підготовка до проведення: оцінюється слідча ситуація, що склалась, вибираються відповідні тактичні прийоми та технічні засоби, створюються умови для успішного проведення слідчої дії.

Власне проведення: застосовуються тактичні прийоми й технічні засоби з метою виявлення, фіксації та дослідження джерел доказової інформації.

Фіксація ходу й результатів: відображуються застосовані прийоми та засоби, а також поведінка учасників. Місце, час проведення та одержані результати.

Оцінка результатів: одержані результати оцінюють з позиції вірогідності отриманої інформації визначають їх місце і значенню в системі доказів.

Збирання і перевірка доказів на стадії досудового розслідування відбувається шляхом здійснення тільки тих процесуальних слідчих дій, перелік і порядок яких зазначені в КПК України.

Також слідчі дії класифікують на:

а) вербальні:

допит, пред'явлення для впізнання, очна ставка тощо, здійснюються з метою отримання особистої інформації у її носіїв шляхом мовного спілкування, також здійснюється фіксація рукописно, схемами, малюнками, язиком жестів и міміки. При проведенні цих дій вирішуються завдання:

- отримання вихідних даних;
- перевірка наявної в справі інформації;
- уточнення, конкретизація, доповнення наявної в справі інформації;
- встановлення протиріч в показах однієї і тій самій особи (різних осіб, а також раніше допитаних з одного і того питання);
- фіксація зібраних відомостей;
- виявлення и викриття брехні;
- ідентифікація та впізнання;
- перевірка слідчих версій.

б) невербальні:

– слідчий огляд, обшук, призначення та проведення експертиз, інші дії при проведенні яких мовний спосіб збору інформації поступає місцем іншим прийомом та методам.

Слідчі дії також поділяють і за іншими підставами. Так розгляд кожної дії у вигляді специфічної діяльності, свого роду підсистеми іншої, більш широкій системи різновиду діяльності, яким є досудове розслідування по кримінальній справі.

11. Етапи та види слідчих дій

Виходячи з викладеного система слідчих дій в більш повному вигляді складається з трьох етапів:

- **початковий;**
- **проміжний;**
- **заклучний.**

Які в свою чергу поділяються на під етапи.

Початковий етап складається з двох видів діяльності по підготовці слідчої дії. До нього входять етапи попередньої та додаткової підготовчої діяльності. Перший вид підготовчої діяльності здійснюється до того, як слідчий вступає в процес безпосередньої взаємодії з об'єктом (мова йде про підготовку на робочому місці слідчого, що часто не збігається з місцем розшуку об'єкта).

Що стосується додаткової підготовки дії, то вона здійснюється на місці його провадження. Починаючись у момент вступу слідчого в контакт із об'єктом тактичного впливу, вона триває аж до початку безпосереднього провадження.

Проміжний етап — предметна взаємодія слідчого з допитуємим, обумовлена цілями і завданнями даної дії. Завершується слідча дія етапом, у межах якого протікає післяпроваджувальна діяльність. На цьому етапі закінчується процес інформаційної взаємодії слідчого й об'єкта (проводиться упакування вилучених предметів, бесіда слідчого з допитаною особою про можливий виклик для додаткового допиту, що планується очна ставка з його участю.)

Заключний етап — провидиться діяльність спрямована на створення належних умов, які забезпечують досягнення цілей наміченої дії. Він починається після того, як побудувавши, проаналізувавши й оцінивши уявну модель сформованої ситуації, слідчий, у провадженні якого перебуває кримінальна справа або інша уповноважена на те посадова особа (прокурор що проводить нагляд за слідством, керівник слідчого підрозділу й ін.) ухвалюють рішення щодо проведення відповідної дії. Аналіз уявної моделі ситуації дозволяє визначити наявність пошуково-пізнавальної проблеми, для вирішення якої потрібне проведення якої-небудь дії або комплексу дій. В останньому випадку визначається послідовність проведення дій і приймається рішення про те, яка дія є першочерговою.

Види слідчих дій:

- слідчий огляд та освідування;
- допит та очна ставка;
- обшук;
- затримання та арешт;
- пред'явлення для впізнання;
- слідчий експеримент;
- використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

12. Поняття і суть слідчої ситуації

Слідча ситуація — це нова категорія криміналістичної тактики, яка сформувалася у 1967 році (О.Н. Колісниченко). Визначення поняття слідчої ситуації викликає дискусію. Такі вчені як О.Н. Колісниченко, І.М. Лузгін, І.Ф. Герасимов розуміють слідчу ситуацію як положення, що склалося на певний момент розслідування злочину.

В.К. Гавло формулює слідчу ситуацію як сукупність фактичних даних, які відображають подію, що розслідується. Л.Я. Драпкін, у слідчій ситуації бачить інформаційну модель, динамічну інформаційну систему, що містить ознаки, які мають значення в кримінальній справі. М.О. Селіванов вважає, що слідча ситуація — це сукупність даних, за яких слідчий повинен діяти. Слідча ситуація — це обстановка, картина розслідування, яка склалася на певний момент розслідування, тобто сума значущої інформації (М.О. Селіванов).

Р.С. Белкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій проходить процес розслідування.

Слідча ситуація — це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого — це пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, яка існує на даний момент. Непізнана матеріальна реальність містить потенційну інформацію щодо події злочину. Для введення її в процес доказування необхідний суб'єкт пізнання, який дослідить її та сформує слідчу ситуацію, яка становить пізнавальну проблему. Останню слідчий вирішує шляхом застосування тактичних рішень.

Таким чином, слідча ситуація в пізнавальному аспекті — це оціночна категорія, а в інформаційному — сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають у конкретний момент розслідування. Отже у визначення слідчої ситуації повинен вводитися суб'єкт пізнання, Тому ситуації класифікують за суб'єктом: **експертні, розшукові, судові, слідчі**.

Слідча ситуація — це пізнана слідчим сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування; **слідча ситуація** — це інформаційна модель, яка склалася у суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, за яких здійснюється розслідування.

При побудові слідчої ситуації слідчий враховує фактори:

- 1) інформаційного характеру стосовно події злочину;
- 2) процесуального і тактичного характеру;
- 3) психологічного характеру;
- 4) організаційного характеру.

13. Класифікація слідчих ситуацій

Слідчі ситуації класифікують за різними підставами, найбільш повна класифікація запропонована Л.Я. Драпкіним:

- прості та складні ситуації;
- проблемні та конфліктні;
- типові та специфічні;
- закриті та відкриті;
- одноелементні та багатоелементні (комплексні);
- суворого суперництва та несуворого суперництва.

Існують також інші класифікації слідчих ситуацій, розроблені з урахуванням їх змісту і напряму розслідування (О.Я. Баєв, В.П. Бахін, А.В. Дулов, В.Е. Коновалова та ін.).

Викладене вище дає підстави виділити такі **основні види слідчих ситуацій**:

- сприятливі та несприятливі;
- конфліктні та безконфліктні;
- типові та специфічні (нетипові);
- початкові, проміжні, кінцеві.

Сприятлива ситуація складається за наявності достатньої інформації. Ситуація стає сприятлива, коли для її вирішення потрібно тільки забезпечити раціональну реалізацію можливостей (слідчих, оперативно-розшукових, громадських, організаційних).

Несприятлива ситуація складається, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, прийняти тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація частіше за все характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення. Дії слідчого спрямовані на збирання інформації з метою її дослідження та введення до кримінального процесу.

При **конфліктній** ситуації інтереси слідчого та учасників процесу розслідування не співпадають (наприклад, обвинувачений прагне приховати сліди злочину, не нести за нього відповідальність і т. ін.).

Безконфліктна слідча ситуація виникає, коли інтереси учасників розслідування співпадають.

Типова ситуація складається, коли при розслідуванні злочину діють загальні закономірності механізму вчинення злочину, утворення джерел доказової інформації. Для вирішення типових ситуацій застосовують заздалегідь розроблені програми діяльності слідчого, дізнавача.

Специфічна слідча ситуація складається за характерним збігом обставин, які потребують вибору нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення.

Початкові слідчі ситуації виникають на стадії порушення кримінальної справи та на початковому етапі її розслідування.

Проміжні ситуації характерні для подальшого етапу розслідування (робочого етапу), вони можуть бути різних видів.

Кінцеві ситуації виникають при завершенні розслідування, оцінці його результатів, вони визначають, як закінчилося розслідування, які проблеми виникли у зв'язку з цим. Вирішення кінцевих ситуацій передбачає таку діяльність слідчого, яка завершує процес розслідування.

14. Поняття і суть тактичного рішення

Для вирішення слідчої ситуації слідчий приймає **тактичне рішення**: обирає засоби й методи виявлення, фіксації, дослідження та використання джерел доказової інформації у розслідуванні. На початку — це уявна діяльність з оцінки ситуації, яка склалася, а у подальшому — це формування уявної інформаційної моделі, побудова слідчих версій, планування, вирішення слідчої ситуації і, врешті-решт, практична діяльність, тобто реалізація тактичного рішення.

Тобто коли слідчим приймає тактичне рішення — це діяльність, яка включає: а) оцінку ситуації; б) створення уявної інформаційної моделі; в) вичленення проблеми та побудову версій; г) планування діяльності щодо вирішення ситуації; д) практичну діяльність щодо реалізації тактичного рішення.

Тактичні рішення поділяються на процесуальні і непроцесуальні. До **процесуальних** належать рішення про порушення кримінальної справи, відмову у порушенні кримінальної справи, вибору виду необхідних слідчих дій, обрання заходу процесуального примусу, як-то запобіжного заходу тощо. **Непроцесуальні** тактичні рішення — це прийоми й засоби реалізації процесуальних рішень, і вони повинні відповідати принципам кримінально-процесуального законодавства. Обрання найбільш доцільних засобів і тактичних прийомів пов'язаний із ризиком, тому неодмінно необхідно мати значну інформаційну базу. Таким чином, **тактичне рішення** — це вольовий акт слідчого, який полягає у визначенні мети, а також засобів і способів її досягнення. Будь-яке тактичне рішення повинно відповідати ряду вимог: **законності, етичності, обґрунтованості, своєчасності, реальності виконання.**

Тактичне рішення складається з трьох частин:

- інформаційної;
- організаційної;
- операційної.

15. Поняття і суть тактичного ризику

Оптимальне використання тактичних прийомів передбачає дослідження проблеми тактичного ризику. У психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності результату та можливих несприятливих наслідках в разі неуспіху.

У криміналістиці **тактичний ризик** може бути визначений як виконання слідчим або суддею діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків.

За ступенем локалізації ризик повинен поширюватися на:

- проведення тактичних операцій;
- здійснення слідчих (судових) та оперативно-розшукових заходів;
- застосування систем (підсистем) тактичних прийомів окремих процесуальних дій;
- використання окремих тактичних прийомів.

Складність прийняття рішень слідчим або суддею полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь передбачати негативні наслідки та заходи щодо попередження.

Тактичний ризик пов'язаний з відсутністю або недостатністю інформації, наявністю суперечливих даних, що знижують можливість передбачення ходу розслідування (судового розгляду) або можливих ситуацій процесуальної дії та ін. Важливу роль у необхідності його використання, має слідча (судова) ситуація або ситуація слідчої (судової) дії.

На тактичний ризик впливають і суб'єктивні чинники: досвід слідчого або судді при оцінці зібраного матеріалу, можливості використання рефлексивного мислення, вміння аналізувати та прогнозувати можливі ситуації.

При обранні тактичного ризику необхідно дотримуватися таких положень:

- прогнозувати можливе настання результатів як наслідку реалізації тактичного рішення;
- варіювати доказовою інформацією;
- визначати допустимість тактичного ризику у конкретній ситуації.

Проводити тактичні операції доцільно у ситуаціях з незначним ризиком.

Тактичний ризик може бути прогнозованим щодо окремої процесуальної дії або тактичних прийомів її провадження. Тут можна говорити про ситуацію, що динамічно розвивається.

Гнучкість та варіантність тактичних прийомів, їх взаємозамінність у багатьох випадках дозволяють пом'якшити ступінь тактичного ризику при провадженні слідчої дії. Зниження або усунення ризику пов'язано з можливістю:

- вибору комплексу тактичних прийомів, найбільш доцільних у відповідній ситуації;
- заміни та використання іншої системи прийомів, якщо ситуація буде недостатньо чітко прогнозована або система не працюватиме.

16. Поняття, принципи і види тактичних операцій

Тактична операція — це сукупність слідчих, оперативних та інших дій, котрі плануються слідчим для вирішення слідчої ситуації у ході розслідування злочину. Тому слідчі дії, оперативні та організаційні заходи є складовими елементами тактичної операції.

Процес розслідування — це пізнавальна діяльність слідчого щодо події злочину. Будь-яка ситуація, що виникає на конкретний момент розслідування, ставить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого слідчому необхідно прийняти тактичне рішення, яке тактично реалізується в тактичній операції.

Проведена тактична операція генерує нову ситуацію, для вирішення якої слідчому також необхідно приймати тактичне рішення, яке реалізується у під час тактичної операції і так доти, доки не буде закінчено останню кінцеву ситуацію (завершено розслідування).

Процес проведення тактичних операцій має відповідати чітким принципам. А.В. Дулов пропонує такі **принципи**:

- індивідуальність при розробці та проведенні тактичної операції, при вирішенні кожної слідчої ситуації, яка складається;
- обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу злочину;
- використання даних наукової організації праці;
- динамічність проведення тактичних операцій;
- поєднання колегіальності та одноособовості при проведенні тактичної операції;
- обов'язкове дотримання етичних норм;
- завершення тактичної операції процесуальною фіксацією її проведення та результату.

Види деяких тактичних операцій:

- тактична операція «Збирання інформації»;
- тактичні операції групи «Пошук»;
- тактичні операції групи «Фіксація».

17. Підготовка до проведення тактичної операції

Проведення тактичної операції складається з таких елементів:

- визначення мети операції;
- прийняття рішення про проведення операції;
- розробки моделі та планування тактичних операцій;
- безпосередньої організації сил і засобів проведення операції.

Розроблення моделі та планування тактичної операції здійснюється із дотриманням таких умов:

- оперативність при одержанні інформації;
- конспіративність збирання інформації;
- постійна перевірка достовірності та надійності інформації;
- забезпечення збирання інформації з використанням найменшої кількості технічних засобів і тактичних прийомів;
- обов'язковий синтез усіх фактів і відомостей стосовно них в єдиній системі інформації про об'єкти, процеси, явища.

18. Поняття тактичної комбінації

У сучасній криміналістичній тактиці використовуються поняття тактичної комбінації визначення якого має дискусійний характер.

Поняття «тактична комбінація» запозичене з теорії оперативно-розшукової діяльності. Цим терміном визначають сукупність слідчих дій та оперативних заходів для реалізації одного з тактичних прийомів. Л.Я. Драпкін та А.В. Дулов вважають, що поняття «тактична комбінація» несе інше смислове навантаження, яке відрізняється від поняття «тактична операція». Тому комбінація як складний задум, система прийомів для досягнення будь-якої мети відрізняється від тактичної операції, хоча Р.С. Белкін і В.Я. Колдін отождожують ці поняття.

Л.Я. Драпкін та Д.В. Дулов зазначають, що тактична операція за змістом та завданнями не дорівнює тактичній комбінації, перша за обсягом ширша другої. Слідчий проводить тактичні операції, які поєднують слідчі дії, оперативні та організаційні заходи для вирішення слідчих ситуацій, тобто операція включає як процесуальні, так і непроцесуальні засоби досягнення мети розслідування.

Тактична комбінація — це поєднання організаційних та оперативно-розшукових заходів, тобто непроцесуальних засобів, для досягнення певної мети і вирішення головним чином завдань розкриття та розслідування злочинів за допомогою оперативно-розшукових засобів.

У криміналістичній теорії історія виникнення тактичних комбінацій пов'язана з концепцією правомірності «слідчих хитрощів» і «психологічних пасток», що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій. Визначення поняття тактичної комбінації викликає заперечення з таких міркувань:

- має місце гіперболізація «слідчих хитрощів» («психологічних пасток»); фактично виходить, що «слідчі хитрощі» — це комплекси (поєднання) тактичних прийомів. Цим поняттям охоплюють і допустимі, правомірні тактичні прийоми, і засоби, дії, які порушують вимоги етичності, і навіть комплекси, групи, сукупності прийомів;
- недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії — «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). «Поєднання тактичних прийомів» і «поєднання слідчих (або інших) дій» мають різну мету і є нерівнозначними;
- в етимологічному значенні термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів» для досягнення чого-небудь. Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не допускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії.

19. Поняття та класифікація криміналістичних версій

Слідчий у процесі розкриття злочинів звертається до фактів та подій минулого. Тому у цьому процесі є така формально-логічна категорія як гіпотеза. Стосовно діяльності правоохоронних органів з розкриття злочинів вона отримала назву криміналістичної версії — обґрунтованого припущення, яке пояснює характер злочину у цілому, або його окремих обставин.

Криміналістична версія — це обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, явищ, що мають або можуть мати значення для справи: версія вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, явищ, їхній зміст і зв'язок між собою й служить цілям встановлення істини у справі.

Криміналістична версія представляє різновид гіпотези. Виділяють наукову, окрему та робочу гіпотези.

Версії поділяються на **два основні види**:

- **загальні версії** — припущення, які охоплюють розкриваємий злочин у цілому;
- **окремі версії** — припущення, що пояснюють окремі обставини злочину.

Також виділяють:

- **робочі версії** — припущення стосовно більш дрібних та другорядних обставин злочину);
- **розшукові версії** — припущення про місцезнаходження розшукуваного злочинця або предметів, речей, які необхідно віднести до різновидів окремої версії.

У криміналістиці існує поняття **типових версій** — характерних для типових ситуацій, що виникають у процесі розкриття злочинів.

Типові версії це результат наукового узагальнення слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової практики, які детально викладено у посібниках з розслідування окремих видів злочинів. Слідчий проводячи розслідування висуває не типові, а **конкретні версії**, які ґрунтуються на матеріалах справи, але з урахуванням типових версій.

Типові версії також можуть бути загальними та окремими.

Версія, проходить три послідовні стадії, що відображають процес розслідування.

Перша стадія — виникнення (висунення) версії.

Друга стадія — аналіз (розробка) висунутого припущення та визначення ряду наслідків (обставин, подій, фактів) які логічно витікають із висунутого припущення.

Третя стадія — практична перевірка припустимих наслідків та співставлення їх з тим, що у результаті перевірки встановлено у фактичній дійсності.

Основу версії складають фактичні дані, які поділяються на 2 групи:

1. Отримані з різних джерел дані, які стосуються кримінальної справи (дані які містяться у судових доказах, матеріалах оперативно-розшукової діяльності, актах відомчих перевірок, заявах та повідомленнях громадян, повідомленнях ЗМІ та інших джерелах).
2. Дані, які є результатом наукових узагальнень і безпосередньо не стосуються кримінальної справи (дані природничих, технічних та інших наук (криміналістики, судової медицини, фізики, хімії), а також дані, отримані з життєвого та професійного досвіду слідчого, узагальнень слідчої, судової, експертної практики).

Перевіряється версія в такий спосіб.

Слідчі та судові версії перевіряються шляхом провадження слідчих та судових дій, а також використовуються оперативно-розшукові засоби і методи які носять допоміжний характер.

Оперативно-розшукові версії перевіряються з використанням засобів і методів ОРД.

20. Поняття організації і планування розслідування

Повнота, всебічність та об'єктивність розслідування злочинів залежать від чіткої організації і планування процесу розслідування кримінальної справи. Швидке й повне розкриття злочинів є одним із головних завдань слідства, немаловажну роль тут відіграє правильна організація роботи кожного слідчого.

Діяльність по розкриттю злочинів досить складна. Вона не мислима без чіткої організації й планування. Плановість розслідування є одним з найважливіших загальних положень методики розслідування злочинів.

Планування — метод, організації розслідування.

Організувати розслідування означає:

- розробити погоджений план застосування сил та засобів місцевих правоохоронних органів (слідчого апарату, міліції, прокуратури) на випадок небезпечних, надзвичайних подій. У цьому плані передбачається формування слідчих груп, бригад, технічних засобів тощо;

- у справах, порушених за оперативними матеріалами, розробити спільно зі слідчим план реалізації матеріалів;
- налагодити належну взаємодію слідчого з оперативними працівниками, експертами, громадськістю, які залучаються до розслідування (розкриття) злочину;
- забезпечити кваліфіковане керівництво слідчо-оперативною групою (СОГ), бригадою;
- чітко визначити розподіл обов'язків між членами СОГ;
- організувати регулярні оперативні наради СОГ з метою обговорення результатів і наступних завдань розслідування;
- налагодити систематичний обмін інформацією;
- спланувати роботу слідчого з урахуванням усіх справ, які є у його провадженні;
- забезпечити технічну забезпеченість СОГ відповідними засобами;
- забезпечити чітке виконання плану розслідування;
- підібрати необхідний нормативний матеріал та забезпечити нерозголошення даних досудового слідства;
- забезпечити діяльність членів СОГ за умов дотримання наукової організації праці та управління.

Організація розслідування ґрунтується на положеннях НОП (наукової організації праці). Щодо слідчого це стосується режиму та умов його роботи з метою їх оптимізації, вдосконалення нормування праці, обладнання робочих місць, оргтехніки, канцелярського та секретарського обслуговування.

Планування являє собою організаційну та творчу сторону складної розумової роботи слідчого, яка здійснюється з першого моменту розслідування до його закінчення (С.А. Голунський).

Під **плануванням розслідування** розуміють визначення шляхів розкриття злочинів, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення найбільш доцільних строків проведення необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (В.О. Коновалова).

Правильне **планування досудового слідства забезпечує:**

- найсуворіше дотримання законності;
- правильний напрям слідства і його висока якість, що гарантує встановлення об'єктивної істини;

- мінімальні витрати сил на розслідування злочину шляхом належної організації роботи слідчого й встановлення меж розслідування, що виключає дослідження обставин, які не мають істотного значення для справи, здійснення зайвих слідчих дій й захарашення справи непотрібними матеріалами;
- планування в стадії досудового слідства найбільш дієвих прийомів і методів розслідування;
- максимальна швидкість розслідування.

Планування повинне відображати :

- загальну мету й проміжні завдання;
- етапи діяльності;
- конкретні дії на кожному етапі, необхідні для вирішення завдань і досягнення мети та метод їхнього здійснення;
- засоби й умови, необхідні для цих дій;
- строки й місце реалізації;
- склад учасників кожної дії;
- мобілізацію і розміщення сил, розподіл їх обов'язків у кожній дії;
- контроль та облік виконання;
- підведення результатів.

21. Принципи планування

Принципи планування:

- **індивідуальність** планування полягає в тому, що розслідування кожної справи в цілому, так і здійснення кожної слідчої дії має свої особливості, які залежать від виду злочину і слідчої ситуації;
- **повнота** необхідна насамперед у визначенні обставин, що підлягають доказуванню, і їх конкретних завдань розслідування;
- **своєчасність** полягає у визначенні найближчих та конкретних завдань розслідування і планування окремих слідчих дій та організаційних заходів;
- **динамічність** передбачає врахування закономірностей розвитку слідчих версій. Слідчий зобов'язаний вчасно вносити до плану розслідування необхідні доповнення та зміни, які обумовлені змінами в слідчій ситуації;

- **реальність** розслідування передбачає обґрунтованість та реальність версій, що висунуті у розслідуваній справі слідчим;
- **конкретність** передбачає, що будь-який план розслідування кримінальної справи як у цілому, так і окремої слідчої дії повинен бути конкретним тобто, мета та завдання розслідування, перелік встановлюваних обставин, перелік необхідних заходів, строків та виконавців повинні бути чіткими та конкретними;
- **обґрунтованість** полягає в тому, що все намічене в плані повинно мати достатньо підстав, ґрунтуватися на правдивих даних, а висунуті слідчим версії та завдання розслідування повинні випливати з оцінки наявної інформації.

22. Планування окремих слідчих дій

Проведення слідчої дії, як правило, складна, інтелектуальна робота, що складається з комплексу завдань процесуального, тактичного, організаційного й технічного характеру. Ця робота набуває цілеспрямований характер, якщо слідчий заздалегідь її планує.

Основою слідчої дії є план розслідування справи. В плані розслідування сформульовані основні завдання слідчої дії, але у плані розслідування не повинні відображатися дані, необхідні для успішного проведення слідчої дії. Перевантаженість деталями зробить план розслідування надто громіздким і незручним у роботі.

Зміст планів окремих слідчих дій складається з:

- питань, що підлягають з'ясуванню;
- поміток по організаційно-технічних заходах (місце, час, учасники слідчої дії, науково-технічні засоби), необхідних для їх проведення.

Тобто у плані окремої слідчої дії повинне бути відображено те, що слідчий має намір установити за допомогою проведення слідчої дії, а також засоби, які при цьому будуть використані.

Можливість планування питань, що підлягають з'ясуванню в процесі наміченої слідчої дії, є в прямій залежності від зібраних слідством матеріалів. Чим більше матеріалів у розпорядженні слідчого, тим більш докладний план майбутньої слідчої дії він може скласти.

План повинен забезпечувати використання в процесі проведення слідчої дії всіх матеріалів, які так чи інакше мають відношення до розслідуваної події. Тому, якщо при провадженні однієї слідчої дії можуть бути з'ясовані або перевірені різні версії, групи обставин або навіть факти, то це повинно знайти своє відображення в слідчій дії.

План слідчої дії допомагає не упустити які-небудь обставини, виконати дію в належній послідовності й значно скоротити час на проведення.

23. Планування допиту

Необхідність складання письмових планів пов'язане з конфліктними допитами, коли слідчому доводиться викривати допитуваного, домагатися правдивих показань. Проведення нескладних допитів майже зовсім не вимагає складання письмових планів, достатнім є перелік тих обставин, які необхідно з'ясувати. Але при складних допитах, коли з'являється потреба в отриманні великих інформаційних відомостей, коли є підстави вважати, що допитуваний буде протистояти правді, або виникне необхідність відновлювати в пам'яті допитуваного важливі для розслідування факти, роль складання письмового плану стає більш вагомим.

Письмові плани повинні забезпечити здійснення тактики допиту, яку обрав слідчий на основі конкретності та сформованої ситуації. У плані допиту повинні бути відображені основна мета і напрям, яким слідчий розраховує досягти цієї мети.

Корисне складання планів майбутньої слідчої дії й тоді, коли відсутні дані про намір допитуваного приховати істину (маються на увазі випадки коли необхідно отримати пояснення від допитуваного по багатьом різним обставинам).

Плануючи допит, необхідно подумати, з чого розпочати. Досить несприятливе враження складається про слідчого, який на початку допиту проявив розгубленість і відсутність цілеспрямованості, а іноді й безтактність.

У плані допиту необхідно передбачити:

- обставини справи по яких необхідно отримати покази;

- посилання на аркуші справи, де зазначені відомості про ці обставини, щоб мати можливість звірити з ним отримані показання;
- питання, які необхідно буде задавати, якщо при отриманні показів відповіді будуть суперечливими, неповними, розбігатися з іншими доказами, потребують уточнення, деталізації;
- спеціальні запитання, пов'язані з особливостями тієї або іншої професії, консультацію з фахівцями, якщо це необхідно;
- підготовку матеріалів справи для пред'явлення у випадку виявлення протиріч між ними й показаннями допитуваного;
- використання відео-, аудіо- запису допиту.

Докладний письмовий план при розслідуванні складних обставин справи, коли необхідно з'ясувати дії багатьох осіб, розібратися в запутаних ситуаціях; труднощі, можуть бути пов'язані з необхідністю застосування при допиті специфічних понять, термінів тощо. Тут час, витрачений на складання плану, у якому будуть зазначені вихідні дані, формулювання питань, і матеріали, що підлягають застосуванню виправдають себе.

Якщо обвинувачуваний, готуючись до майбутнього допиту, продумає кілька варіантів своєї поведінки, то слідчому в таких випадках необхідно варіативне планування, кілька варіантів слідчої дії значно ускладнять план. Але потреба в такому плані може виникнути, оскільки саме в такий спосіб можна значною мірою протидіяти обвинуваченому, який заздалегідь підготувався до дачі неправдивих відомостей.

24. Планування очної ставки

Планування очної ставки подібне до складання плану допиту. Особливість планування очної ставки полягає в тому, що з'ясуванню підлягають лише окремі спірні обставини. Загалом записи допомагають слідчому не збитися з темпу, не втратити орієнтування при конфліктній ситуації, що часто виникає при проведенні цієї слідчої дії. Доцільно зафіксувати послідовність з'ясування окремих обставин і посилання на аркуші справи, де містяться матеріали, що підтверджують або спростовують показання учасників очної ставки.

В плані необхідно мати питання, пов'язані із з'ясуванням фактичних взаємовідносин між учасниками очної ставки. Оскільки іноді не достатньо встановлення факту знайомі вони між собою чи ні і за яких обставинах раніше зустрічалися. Плануючи очну ставку, необхідно продумати організаційні питання, а саме: час слідчої дії, порядок виклику учасників (зокрема, де вони повинні перебувати безпосередньо перед викликом до кабінету слідчого), місце очної ставки, докази, які будуть пред'явлені учасникам слідчої дії. Крім того іноді виникає необхідність підготувати відео камеру або магнітофон для запису показань.

25. Планування огляду місця події

Огляд місця події — одна із перших слідчих дій. Він дозволяє одержати дані про подію злочину, спосіб та інші обставини його вчинення, виявити і вилучити сліди та предмети, залишені винними на місці події, висунути версії по встановленню винних. Від своєчасного та якісного огляду місця події багато в чому залежить розкриття злочину.

Планування огляду місця події різне і залежить від того, чи проводиться огляд на самому початку розслідування або в процесі слідства. Якщо огляд місця події є першою слідчою дією, то як правило, дефіцит часу не дозволяє слідчому ретельно продумати всі деталі майбутньої роботи, тим більше він заздалегідь не завжди уявляє характер події злочину. Однак при всіх умовах необхідно мати підготовленими і взяти із собою науково-технічні засоби фіксації обстановки, виявлення і вилучення слідів й інших речовинних доказів.

Прибувши на місце події, слідчому необхідно:

- визначити хід огляду (застосування тактичних прийомів, визначення меж огляду й напрям руху, послідовність огляду окремих частин обстановки; обрати метод огляду матеріальної обстановки);
- здійснити розстановку учасників огляду, ознайомивши їх з їхніми правами і обов'язками та роллю;
- встановити необхідні психологічних стосунки з іншими учасниками огляду;

- вирішити питання про взаємодію та зв'язок підчас огляду з оперативно-розшуковими заходами які будуть проводитися працівниками карного розшуку.

Якщо до проведення огляду місця події вже зібрані значні матеріали, які можуть мати значення для огляду місця події, то письмовий план значно допоможе слідчому у його проведенні.

26. Планування перевірки показань на місці

При проведенні цієї слідчої дії перевіряється лише частина показань, які відносяться до події, що сталася в певному місці і пов'язані з ним. Тому при плануванні перевірки показань на місці необхідно:

- усвідомити мету і зміст цієї дії;
- вирішити питання про місце й час слідчої дії;
- окреслити коло учасників, їх роль, забезпечити їх явку;
- підготувати науково-технічні засоби пошуку і фіксації результатів.

У плані цієї слідчої дії треба також :

- передбачити порядок проведення на місці перевірки, оголошення показань, що перевіряють; з'ясування питання, чи підтверджує особа ці показання або міняє їх, чим саме й чому;
- виявити елементи, які в процесі перевірки показань на місці стануть основою зіставлення показань із реальною обстановкою;
- передбачити перевірку показань на місці, а також одержання пояснень, якщо результати не підтверджують показань;
- продумати які потрібно задати питання особі, покази якої перевіряються, на що звернути увагу при огляді, чи можна розраховувати на виявлення речових доказів і де саме тощо.

Якщо запланована слідча дія досить складна, бажано, щоб слідчий мав план, схему або карту району, де повинна проходити перевірка показань на місці.

У плані також доцільно намітити вирішення таких організаційних питань як час початку слідчої дії, місце збору учасників, засоби

пересування і їх послідовність, особи яким доручено забезпечувати підтримку правопорядку при проведенні перевірки показань, а якщо передбачається, що перевірка показань займе багато часу, то й організацію відпочинку її учасників.

27. Планування обшуку

Обшук проводиться з метою виявлення та вилучення речових і письмових доказів, майна, що забезпечує відшкодування збитку й можливу конфіскацію; виявлення винного або матеріалів, що полегшують його розшук.

Обшук і виїмка проводяться за наявності достатніх підстав вважати, що в якому-небудь приміщенні або у якої-небудь особи перебувають ті чи інші предмети, що можуть мати значення для справи. Обшук може провадитися як у підозрюваного (обвинувачуваного), так і в інших осіб. Якщо є дані, що розшукуємі предмети можуть перебувати в декількох приміщеннях або в різних осіб, то обшук необхідно проводити одночасно у всіх цих місцях. Успіх обшуку залежить від ретельної підготовки його проведення.

Слідчий, аналізуючи наявні в його розпорядженні дані, може ставити завдання розшуку одних предметів, а виявити зовсім інші, але також важливі для правильного розслідування справи. Однак таке може статися в результаті проведення будь-якої слідчої дії. Необхідно також врахувати, що часто проведення обшуку доручається слідчим і працівникам міліції, які не беруть участь в розслідуванні тієї справи, по якій проводиться обшук. У ряді випадків зазначені особи надають слідчому допомогу в розшуці. Тому чітко сформульовані в плані завдання обшуку, більш докладний опис розшукуваного додають діям цих осіб цілеспрямований характер, а також більш організують дії слідчого.

В організаційно-технічний розділ майбутньої слідчої дії бажано включити:

- збір орієнтуючих відомостей, про місце проведення обшуку або виїмки; осіб, у яких передбачається його робити; характеристики розшукуваних предметів;

- визначення часу обшуку, що повинен проводитися негайно після одержання слідчим відомостей про місце знаходження слідів або предметів, що мають значення для справи;
- підбір учасників обшуку або виїмки; визначення їхньої кількості, виходячи з конкретної обстановки, умов проведення та наявності відповідних засобів і методів; участь у цих слідчих діях з метою найбільшої ефективності оперативних працівників, дільничних інспекторів і спеціалістів-криміналістів;
- підготовка технічних засобів: різних пошукових приладів, апаратури для освітлення, фотографування тощо;
- вивчення отриманих у процесі розслідування слідів, предметів, відомостей про прикмети злочинців, знарядь і засобів вчинення злочину, викраденого майна для забезпечення цілеспрямованості обшуку;
- організацію зв'язку між учасниками обшуку.

План майбутньої слідчої дії необхідно зробити в декількох екземплярах і роздати її учасникам для ознайомлення. До планів бажано додати плани житлових приміщень та інших споруд, де передбачається проведення обшуку.

Обшук варто починати із загального огляду об'єкта. При обході місця обшуку слідчий з'ясовує його особливості, фіксує підозрілі ділянки, що вимагають особливо ретельного дослідження, застосування пошукових технічних засобів. Після ознайомлення із загальною обстановкою необхідно спланувати обшук, тобто визначити послідовність та основні тактичні прийоми пошуку. Огляд місця знаходження слідів і предметів, дані про які отримані працівниками міліції в результаті проведення оперативних заходів, не повинні викликати підозру щодо джерел отримання цих даних.

За відсутності достатніх відомостей про характер майбутньої слідчої дії бажано розподілити обов'язки між учасниками обшуку заздалегідь, це полегшить розподіл обов'язків на місці.

В плані необхідно приділити увагу транспортуванню вилученого з місця проведення обшуку.

28. Планування слідчого експерименту

При плануванні слідчого експерименту варто продумати:

- ціль (предмет) експерименту;
- які необхідно спеціальні знання;
- місце, час й умови проведення експерименту;
- коло учасників, їх роль, способи для забезпечення явки;
- хід експерименту;
- послідовність дій;
- повторні дії;
- спосіб фіксації ходу і результатів експерименту;
- питання, які необхідно задати особам, з діяльністю яких пов'язаний експеримент.

На місці проведення експерименту слідчий повинен з'ясувати, що змінилося в обстановці і вжити заходів для реконструкції; визначити сигнали та засоби зв'язку між учасниками експерименту; роз'яснити учасникам слідчої дії, де вони повинні перебувати і що робити в процесі експерименту.

29. Планування призначення експертизи

Підставою призначення експертизи є наявність у кримінальній справі питань, вирішення яких вимагає проведення спеціальних досліджень і наукового пояснення отриманих результатів.

Деякі фактичні дані можуть бути встановлені тільки в результаті проведення експертизи.

Перш ніж призначити експертизу необхідно усвідомити: чи потрібні для вирішення питань які виникли в ході розслідування спеціальні знання і чи є необхідність використати ці спеціальні знання в такій процесуальній формі, як експертиза.

Перед судовою експертизою ставляться питання щодо таких типових обставин:

- причинного зв'язку між явищами;
- часу, напрямку дії, швидкості, послідовності та інших параметрів досліджуваних процесів (процесу пострілу, зламу тощо);

- властивості і стан досліджуваних об'єктів (справності і придатності для пострілу вогнепальної зброї, бухгалтерського обліку на підприємстві);
- родової приналежності, родової та індивідуальної totoжності.

В організацію експертизи входить також підготовка необхідних документів та об'єктів для дослідження. Експертові необхідно представити: постанову про призначення експертизи, перелік питань і матеріали, за якими експерт повинен дати висновок. Перед призначенням експертизи корисно проконсультуватися з фахівцями експертної установи про обсяг матеріалів, що направляють на дослідження.

30. Взаємодія слідчого з оперативнорозшуковими підрозділами

Питання взаємодії слідчого та оперативно-розшукових підрозділів у розкритті злочинів розглядаються в різних розділах криміналістики: в загальнотеоретичному плані, в криміналістичній тактиці та криміналістичній методиці. Однак найбільш повне та предметне вираження дана проблема має отримувати в методиці розслідування злочинів.

Термін «**взаємодія**» в КПК України відсутній, але він застосовується в законах: «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 4, п. 4 ст. 7), «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (розділ V). У зв'язку з цим даний термін та саме поняття «взаємодія» відрізняється від таких понять, як «взаємозв'язок», «координація», «виконання доручень та вказівок», зміст яких роз'яснюється у відповідних правових нормах або впливає з їх змісту.

Взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами відповідно до ч. 3 ст. 114 КПК України здійснюється головним чином у процесі досудового слідства. Проте, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 97, ч. 2 ст. 190, ч. 4 ст. 191 КПК України, воно можливе і до порушення кримінальної справи, а відповідно до ч. 2 ст. 138, ч. 1 ст. 139 КПК України — і після припинення досудового слідства.

Оперативно-розшукові заходи носять переважно пошуковий характер, здійснюються спеціальними негласними методами та засоба-

ми та мають на меті своєчасне виявлення злочинів і осіб, які їх вчинили, знарядь злочину, викраденого майна, встановлення фактичних даних, важливих для розслідування, а також обставин, що сприяли вчиненню злочинів. Така діяльність ґрунтується на положеннях пп. 2, 9 ст. 10, п. 10 ст. 11 Закону «Про міліцію», ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»; ст. 13-15 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ін.

У криміналістиці є декілька визначень взаємодії органів розслідування злочинів, узагальнюючи які можна розглядати як узгоджену діяльність різних ланок однієї або декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу.

Взаємодія розглядається як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних та контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями (серед яких один з основних видів — взаємодія слідчого та оперативно-розшукових органів), у різноманітних варіантах участі залежно від виду розслідуемого злочину, складності вирішуваних завдань, необхідності використання відповідних засобів, прийомів та методів.

Основу взаємодії складає обов'язкова участь відповідних правоохоронних та контролюючих органів у розкритті злочинів з виділенням для цього необхідних, специфічних для кожного органу джерел інформації, сил та засобів.

Необхідно відзначити співробітництво правоохоронних органів з громадськими формуваннями по охороні громадського порядку, створення таких формувань, залученню їх до участі в боротьбі зі злочинністю.

До системи взаємодії, в практичній діяльності, входять органи прокуратури, органи внутрішніх справ, Служби безпеки, такі державні органи України (Національний банк, Міністерство фінансів, Міністерство зовнішніх економічних зв'язків та торгівлі, Державна митна служба, Фонд державного майна, Антимонопольний комітет, Державний комітет у справах охорони державного кордону, Державна податкова адміністрація, Державна контрольно-ревізійна служба та ін.), а також експерти, фахівці відповідних галузей знань, аудиторі, представники підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, громадські формування по охороні громадського порядку.

31. Види та форми взаємодії в процесі розслідування злочинів

Найбільш загальним видом взаємодії є координація діяльності правоохоронних органів. Цей вид спрямований на узгодження у вирішенні загальних питань боротьби зі злочинністю, в тому числі розробки стратегії, тактики та практичних рекомендацій по боротьбі зі злочинністю, а також її профілактики. Форми взаємодії мають в основному організаційний характер (міжвідомчі оперативні наради, обмін інформацією, розробка спільних доповідей про стан злочинності, основні напрями та результати боротьби з нею).

Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів у процесі розкриття та розслідування злочинів найбільш поширений та важливий вид взаємодії. Форми взаємодії слідчого, органу дізнання та оперативно-розшукових органів поділяються на:

1. нормативно-правові, що впливають з положень КПК, законів, які регулюють діяльність органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, прокуратури у таких питаннях:

- передачі слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про порушення кримінальної справи;
- проведення слідчим процесуальних дій одночасно із здійсненням органом дізнання узгоджених оперативних заходів;
- проведення оперативно-розшукових заходів по справі, в якій не встановлена особа, яка вчинила злочин, після передачі цієї справи слідчому;
- виконання доручень слідчого щодо проведення розшукових дій;
- здійснення заходів щодо встановлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений після припинення досудового слідства;
- отримання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб.

Взаємодія правоохоронних та контролюючих органів в цих випадках відбувається **шляхом обміну оперативною інформацією** між спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ та Службою безпеки України.

2. організаційно-тактична у таких питаннях:

- спільна розробка версій і узгоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;
- організації слідчо-оперативних груп (СОГ), до яких входять слідчі та оперативні працівники. Дана форма взаємодії отримала поширення як одна з найбільш ефективних.
- **Взаємодія прокурора із слідчим:**
- прокурор дає доручення та вказівки слідчому щодо конкретних справ;
- слідчий передає кримінальні справи за підслідністю та приймає до свого провадження кримінальні справи;
- прокурор приймає участь у розслідуванні та проведенні слідчих дій;
- прокурор приймає участь у проведенні окремих слідчих дій.

Види взаємодії слідчого з експертами, фахівцями у відповідних галузях знань здійснюється в процесі:

- виконання доручень правоохоронних органів при проведенні ревізій, перевірок та інших дій щодо контролю за дотриманням законодавства України;
- підготовка та проведення огляду місця події;
- проведення інших слідчих дій (слідчого експерименту, обшуку тощо);
- підготовка та збирання матеріалів для експертного дослідження;
- складних експертних досліджень, коли попередні результати потребують уточнення питань, поставлених слідчим, або стає необхідність у додаткових матеріалах.

32. Видивзаємодії слідчого з установами і державними органами

При розслідуванні злочинів, що вчиняються у сфері економіки, великого значення набуває **взаємодія слідчого з установами** Національного банку, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна, Державної податкової адміністрації, Державної контрольно-

ревізійної служби та інших державних органів України, що мають право контролю за дотриманням організаціями та громадянами законодавства. Даний вид взаємодії здійснюється в таких формах:

- передачі отриманої при здійсненні контрольних функцій та аналізі інформації, відомостей, що можуть містити ознаки злочинної діяльності;
- отримання відомостей з автоматизованих інформаційних та довідкових систем і банків даних, що створюються Антимонопольним комітетом, Фондом державного майна, Державною митною службою, Державним комітетом статистики, іншими міністерствами, відомствами, банківськими, фінансовими органами та організаціями, в тому числі інформації про реальні прояви злочинної діяльності;
- спільної розробки пропозицій, спрямованих на з'ясування та усунення умов, що сприяли вчиненню злочинів даного виду.

У справах про економічні злочини **слідчі податкової міліції здійснюють взаємодію з іншими державними органами** стосовно перевірки своєчасності подання документів, пов'язаних з підприємницькою, зовнішньоекономічною діяльністю та ін.

Органи Державної митної служби сприяють проведенню оперативно-розшукових заходів (у зоні митного контролю), проводять перевірку законності дій організацій та громадян, пов'язаних з переміщенням предметів через митний кордон.

При розслідуванні різних видів злочинів залежно від специфіки сфери їх вчинення, предмету посягання, злочинних способів, що застосовуються, винних осіб слідчий, орган дізнання взаємодіють з різними державними органами. При розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я, діянь, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин тощо, виникає необхідність у взаємодії з медичними закладами, використанні допомоги фахівців-фармацевтів, хіміків, ботаніків, банку даних з цих питань.

Схожа ситуація виникає при розслідуванні інших злочинів.

33. Поняття, завдання та огляду місця події

Відповідно до ст. 190 КПК України виділяють такі види слідчого огляду:

- огляд місцевості;
- огляд приміщення;
- огляд предметів;
- огляд документів.

Стаття 192 КПК України передбачає також огляд трупа, а ст. 193 КПК України регламентує проведення огляду тіла живої людини (освідування).

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих дій. За його допомогою може бути отримана найбільш важлива інформація, яка здатна допомогти розкриттю злочину.

Огляд місця події — один із видів слідчого огляду. Ця слідча дія проводиться з метою виявлення слідів злочину, з'ясування механізму вчинення злочину, обстановки його здійснення, інших обставин, які мають значення в справі, що розслідується.

Місце події — це широке поняття, яким можуть охоплюватися: місце приготування до злочину, місце безпосереднього вчинення злочину, місце виявлення слідів і знарядь злочину та місце їх приховання.

Метою огляду є:

- виявлення слідів злочину і речових доказів;
- з'ясування обставин події;
- висунення версій про подію злочину і його учасників;
- отримання даних про осіб, які могли бути свідком вчинення злочину, з метою організації оперативно-розшукових заходів і подальших слідчих дій.

Огляд місця події може бути:

Первинний огляд здійснюється безпосередньо після отримання інформації про вчинений злочин і у обстановці місця події наявні незмінні сліди злочину та злочинця. Результати такого огляду є найбільш ефективними.

Повторний огляд здійснюється у випадках, якщо виникає сумнів у повноті та достовірності первинного огляду внаслідок різноманітних причин (несприятливі природні умови, недостатня кваліфікація

або ретельність слідчого тощо). При проведенні повторного огляду досліджується вся територія місця події. У ряді випадків проведення повторного огляду дозволяє заповнити прогалини у результатах первинного огляду. Але необхідно мати на увазі, що на момент проведення повторного огляду, обстановка місця події може зазнати суттєвих змін, внаслідок чого окремі докази можуть бути втраченими.

Додатковий огляд здійснюється у випадках, коли у ході розслідування виникає необхідність оглянути певний об'єкт або ділянку місця події, які або взагалі не були оглянуті під час первинного огляду, або були оглянуті недостатньо ретельно і поверхово. В таких випадках огляду підлягає не все місце події, а тільки окремі його об'єкти або ділянки.

34. Принципи огляду місця події

Здійснення огляду місця події підпорядковане певним **принципам**:

1. **своєчасність огляду.** Огляд місця події здійснюється негайно після отримання повідомлення про подію злочину, у будь-який час доби. Огляд може бути відкладений у зв'язку з несприятливими умовами (неможливість прибуття, відсутність транспорту, стан погоди), але з обов'язковим розпорядженням про охорону місця події. Своєчасність огляду забезпечує отримання всебічної інформації про подію і оперативність у здійсненні розшукових заходів;
2. **об'єктивність і повнота огляду.** Об'єктивність огляду означає всебічне дослідження всієї обстановки, слідів і речових доказів. Як правило, при огляді місця події слідчий виходить з первісної інформації про подію, отриманої після прибуття на місце події, а також з тих версій, що виникають під час огляду. Таких версій може бути декілька і згідно з кожною має здійснюватися огляд. Треба виходити також із контрверсій, які дозволяють давати інше тлумачення події, що мала місце, пам'ятати про можливі інсценування події, створення слідової картини, яка спотворює сутність події;
3. **планомірність огляду.** Слідчий огляд передбачає певний порядок у діях слідчого: визначення порядку огляду, його меж, послідовності пересування по території або приміщенню, що оглядається, а та-

кож визначення об'єктів (слідів, речових доказів), які можуть мати місце у зв'язку з подією злочину. Планомірність передбачає й обрання методів огляду (ексцентричний, концентричний та ін.). Під час огляду місця події вивчаються обставини, за яких відбулася подія, зміни у розташуванні різних об'єктів, сліди осіб, які вчинили злочин, знаряддя і засоби вчинення злочину, а також сліди, залишені цими знаряддями. Увага слідчого має концентруватися також на речових доказах, виявлення яких пов'язане з подією злочину;

4. **застосування науково-технічних засобів** — один з принципів огляду місця події, який стосується виявлення і фіксації слідів і речових доказів. Виявлення слідів під час огляду у багатьох випадках неможливо без застосування науково-технічних засобів. Так, виявлення слідів рук (невидимих і слабовидимих), ніг, крові, мікрочасток вимагає застосування спеціальних науково-технічних засобів, значна їх кількість є у слідчій валізі, однак при огляді можуть бути використані також інші науково-технічні засоби, що передбачає залучення спеціаліста. Під час огляду місця події важливо дуже обережно поводитись з речовими доказами, щоб запобігти їх втраті або пошкодженню, яке виключило б їх використання для проведення експертизи. Тому при використанні науково-технічних засобів необхідно дотримуватись правил упаковки і фіксації виявленого. Важливим засобом фіксації окремих слідів, речових доказів, як і усіх обставин події, є фото- та відеозйомка. Застосована згідно з передбаченими правилами, вона сприяє найбільш об'єктивному відображенню загальної і слідової картини, які спостерігалися під час огляду місця події.
5. **єдине керівництво оглядом.** Слідчому, який проводить огляд місця події, підпорядковуються всі інші учасники (слідчі, працівники органів дізнання, спеціалісти та інші особи). Якщо справа дуже складна, керівництво оглядом може взяти на себе прокурор, начальник слідчого відділу, прокурор-криміналіст. Керівник огляду відповідає за його проведення, повне та об'єктивне дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду.

35. Учасники, етапи огляду місця події

Учасниками огляду місця події є: слідчий, співробітники карного розшуку, ДАІ, ДСБЕЗ, експерти, дільничні інспектори, відповідні спеціалісти, обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідки. Огляд проводиться в присутності понятих.

Огляд місця події складається з етапів: а) **підготовчий**; б) **робочий** (безпосередній огляд); в) **заключний**.

Підготовчий етап включає діяльність слідчого:

- до виїзду на місце події;
- на місці події.

До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний здійснити такі підготовчі дії:

- одержати вичерпну інформацію щодо події, визначити, чи організована охорона місця події, чи надано невідкладну медичну допомогу потерпілому, чи вжито заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків;
- якщо цього не зроблено, дати вказівки про вжиття зазначених заходів;
- визначити склад та викликати членів СОГ;
- підготувати необхідні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце події та проведення огляду (зв'язок, транспорт, технічні комплекти);
- запросити та забезпечити участь необхідних учасників у проведенні огляду: понятих, громадських помічників, потерпілих, свідків та інших.

Прибувши на місце події слідчий зобов'язаний:

- переконатися, що вжито заходів з охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків події;
- якщо необхідно, вжити додаткових заходів з охорони місця події та ліквідації шкідливих наслідків злочину.

При необхідності, на цьому етапі слідчий проводить коротке опитування свідків та потерпілих, дає завдання оперативним працівникам щодо встановлення можливих потерпілих та свідків події, усуває сторонніх з місця події, визначає функції кожного з учасників огляду і роз'яснює їм їх права та обов'язки.

Робочий етап — починається з загального огляду, в ході якого слідчий знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огля-

ду, висуває версії стосовно події. На основі отриманих відомостей слідчий формує завдання оперативним працівникам (застосування службово-розшукові собаки, організація пошуку злочинця за гарячими слідами, збирання інформації, виявлення свідків), складає план детального огляду, вибирає методи й засоби дослідження обстановки місця події, проводить орієнтуючу та оглядову зйомки місця події. Детальний огляд передбачає глибоке й всебічне дослідження місця події, об'єктів з метою виявлення слідів злочину. Під час загального огляду слідчий досліджує об'єкти в статичному стані, а при детальному може переміщувати предмети з метою дослідження, насамперед зафіксувавши їх на місці виявлення. Під час детального огляду здійснюється вилучення речових доказів (слідів), їх пакування, фіксація.

Заключний етап — полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації, вирішенні повністю або частково завдання та мети огляду. Визначається, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, які об'єкти необхідно ще вилучити. Слідчий може вважати огляд закінченим, якщо на всі питання, що впливають з події злочину, одержана певна інформація (встановлено механізм, спосіб вчинення, виявлені ознаки злочинця тощо).

У ході загальної та детальної стадій огляду слідчий робить робочі помітки, а після закінчення огляду складає протокол огляду. Якщо огляд складний, протокол готується під час робочої стадії. На заключному етапі складаються плани місця події (орієнтуючі, оглядові, детальні), схеми та інші додатки до протоколу огляду місця події.

36. Методи і стадії тактики огляду місця події

Методи проведення огляду класифікують за різними підставами:

- **за послідовністю** проведення та глибиною дослідження — на **загальний** та **детальний**;
- **за характером** дослідження огляд умовно поділяють на **статичний** та **динамічний**;
- **за обсягом** дослідження — на **вибірковий** (суб'єктивний) та **суцільний** (об'єктивний);
- **за напрямком** здійснення руху під час огляду — на **ексцентричний**, **концентричний**, **фронтальний**, **секторний**, **вузловий**.

Концентричний метод (від периферії до центра), який найбільш доцільно обирати у випадках, коли центр місця події не має чітко визначених меж і увагу необхідно зосередити на окремих слідах і речових доказах, що дозволяють визначити центр і характер події.

Ексцентричний метод (від центра до периферії), найбільш характерний для злочинів, де подія має центр (наприклад, труп або центр зіткнення автомашин). Огляд центра події є передумовою для цілеспрямованого виявлення інших слідів, пов'язаних з діями злочинця на місці події.

Фронтальний (лінійний) метод застосовується під час огляду значних площ, де місце події пов'язане з великою кількістю і розосередженістю слідів та речових доказів. Для огляду місця події можуть бути обрані також інші методи, зокрема уявне розбиття місця на квадрати, сектори або інші частини, зручні для мети огляду приміщень чи ділянок місцевості. Методи огляду можуть бути і комбінованими, залежно від ситуації огляду, а також комплексу слідів і речових доказів, які виявлені у ході огляду.

Метод секторного огляду. Суть його полягає в тому, що слідчий, знаходячись в центрі місця події, за компасом визначає напрямок руху по колу, всякий раз обмежуючись певним сектором в 30-45°. Оглянувши один сектор, переходить до другого і далі, поки коло не замкнеться.

Стадії тактики огляду місця події:

- 1. Оглядова** стадія. Слідчий здійснює такі дії: визначає межі огляду, його оптимальний метод відповідно до ситуації, проводить орієнтуючу і оглядову фотозйомку.
- 2. Статична** стадія передбачає огляд без порушення обстановки, окремих слідів і речових доказів. Слідчий пересувається по місцю події, фіксуючи свою увагу на розташуванні окремих об'єктів огляду з метою вибору тих з них, які, за його припущенням, можуть мати відношення до події злочину.
- 3. Динамічна** стадія — найбільш відповідальна, в результаті проведення якої детальному вивченню підлягають сліди і речові докази. Слідчий аналізує їх сутність, відношення до події злочину, отримує інформацію, яка уточнює висунуті версії, або висуває інші, відповідно до характеру та інформаційної цінності виявленого. На цій стадії активно застосовуються науково-технічні засоби, серед

яких переважне місце належить таким методам фіксації, як вузлова або детальна фотозйомка, а також методи виявлення слідів рук, знарядь злому, слідів ніг і транспортних засобів.

Важливе значення мають фіксація і вилучення. Детальний огляд слідів і речових доказів передбачає виявлення їх ознак, визначення можливості їх використання для експертного дослідження. У процесі огляду необхідно звертати увагу на мікросліди і мікрочастки, оскільки їх аналіз і подальше дослідження можуть дати важливу інформацію для встановлення осіб, які можуть бути причетними до події злочину, а також для організації інших слідчих дій (обшуку, виїмки), спрямованих на встановлення інших доказів події злочину.

37. Роль спеціаліста в слідчому огляді

Порядок участі спеціаліста в слідчих діях, в тому числі в огляді місця події, визначений ст. 128 КПК України. Слідчий має право запросити до участі в огляді співробітника спеціальних криміналістичних підрозділів, спеціаліста-криміналіста, судмедексперта, інженера з техніки безпеки, гірничої справи, електротехніки, хімії, взагалі будь-якого громадянина, аби його знання відповідали об'єкту дослідження. Спеціаліст за вибором слідчого залежно від характеру події злочину повинен бути заздалегідь попереджений про те, що він потрібен.

Слідчий доручає спеціалісту дослідити речові докази в межах своєї компетенції з метою виявлення слідів, їх фіксації, вилучення, опису та інтерпретації з урахуванням спеціальних знань.

Спеціаліст може застосовувати спеціальні лабораторні методи дослідження, обов'язково пояснивши перед тим всім учасникам огляду потрібні методи і засоби, детально описувати тактику їхнього застосування та одержані результати. Будь-яких висновків у протоколі щодо виявлених слідів спеціаліст не має права робити. Такі висновки слідчий використовує для вибору тактичних прийомів огляду, висунення слідчих версій, планування розшуку злочинця та встановлення інших обставин.

У процесі огляду місця події можуть бути здійснені експрес-дослідження окремих слідів або речових доказів, які вимагають засто-

сування спеціальних засобів (проби на наявність крові у плямах, що нагадують кров'яні; прочитання документів із забрудненими, замитими текстами за допомогою світлофільтрів або електронно-оптичних перетворювачів тощо).

Слідчому у процесі огляду місця події необхідно **з'ясувати такі питання:**

- характер події, що мала місце;
- чи на місці огляду відбувся злочин;
- шляхи проникнення злочинців на місце і шляхи їх відходу (це важливо для організації розшуку злочинців і виявлення слідів за межами місця події);
- скільки було злочинців на місці злочину і чи знайома їм обстановка;
- час вчинення злочину;
- який час злочинці перебували на місці;
- як пересувались злочинці на місці події, яких предметів вони торкалися;
- якими знаряддями або засобами діяли злочинці;
- яку мету переслідували злочинці, чи досягли вони її;
- які сліди залишені злочинцями на місці події, які сліди залишились на них та їх одязі;
- хто і звідки міг бачити те, що відбувалося на місці події.

Аналіз обставин події, слідів і речових доказів, визначення їх причинно-наслідкових зв'язків дозволяють виявити так звані негативні обставини, тобто такі, що суперечать уявленням про закономірний розвиток подій. **Негативні обставини** за своїм характером можуть бути поділені на дві групи:

- пов'язані з відсутністю слідів, які у зв'язку з аналізом обставин мають бути;
- пов'язані з наявністю слідів у разі, коли природний перебіг подій не передбачає їх.

До числа негативних обставин також можуть бути віднесені і такі: невиправдано ускладнена картина події (безліч розкиданих речей, що не викликано метою події; надмірне пошкодження тих чи інших предметів обстановки).

38. Пізнавальна діяльність тактики огляду місця події

До структури пізнавальної діяльності входять такі елементи:

- речові ознаки злочину, що потрапляють у поле зору слідчого;
- версії про механізм розслідуваної події;
- уявна модель цієї події;
- виведення наслідків з даної моделі, тобто суджень про обставини і сліди, які повинні мати місце, якщо відтворена модель є правильною.

В реалізації цього механізму одну з основних ролей відіграє аналіз обставинки місця події і слідів, які виявлені у зв'язку з подією злочину.

Місце події, як правило, є відображенням певної події злочину. Саме в цьому плані місце події являє собою фрагмент об'єктивно існуючої події, де зафіксовані її окремі сторони. Велике значення мають вилучені у процесі огляду місця події мікрооб'єкти. Такі об'єкти можуть бути виявлені на одязі жертв, що контактували зі злочинцями, або на інших контактних поверхнях. Мікрооб'єкти мають вилучатися і пакуватися з дотриманням особливих правил у спеціальні пакети, дуже обережно, можливо, за участю спеціаліста-криміналіста.

У процесі огляду досить широко використовуються науково-технічні засоби. В необхідних випадках можуть застосовуватися інші науково-технічні засоби, необхідні для проведення огляду місця події.

Поряд з технічними засобами із слідчої валізи можуть бути залучені спеціальні машини – пересувні криміналістичні лабораторії.

Речові докази вилучаються з місця події різними способами, відповідно до їх специфіки, із застосуванням різних технічних засобів.

У випадках, коли окремі сліди (рук, взуття, знарядь злочину) неможливо вилучити, вони копіюються. Для виготовлення копій використовуються дактилоскопічні плівки, полімерні пасти, гіпс, пластикін та інші матеріали.

При застосуванні науково-технічних засобів у процесі огляду місця події, а також при вивченні слідів або речових доказів слідчий може залучити як консультанта спеціаліста-криміналіста, який на-

дасть допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з аналізом слідів. Такі відомості є вихідними для висунення окремих і загальних версій, визначають напрямок розслідування. Припущення і висновки, зроблені спеціалістом, не вносяться до протоколу, вони є орієнтуючими для формування слідчих версій і роботи слідчого на місці події.

39. Фіксація результатів огляду місця події

До **основних способів фіксації огляду місця події** належать: протоколювання; фотографування, відеозапис, кінозйомка, звукозапис; копіювання та моделювання; вимірювання, складання планів і схем; вилучення предмета разом із слідами.

Основним способом фіксації результатів огляду місця події є складання протоколу. Складання протоколу місця події вимагає дотримання ряду певних вимог: протокол повинен бути повним і містити детальний опис окремих слідів та інших обставин злочину; всі виявлені об'єкти, предмети та обставини місця події повинні бути зафіксовані у протоколі огляду місця події точно у такому вигляді, в якому вони знаходилися у момент здійснення огляду та спостерігалися слідчим. Якщо до обстановки місця події вносилися певні зміни, то факти внесення таких змін повинні бути встановлені слідчим, шляхом проведення інших слідчих дій — допитами, експертизами, відтворенням обстановки та обставин події тощо.

40. Протокол огляду місця події

Протокол огляду місця події складається з 3-х основних частин: вступної, описової та заключної.

У **вступній частині** протоколу зазначається: час і місце складання протоколу; посада та прізвища осіб, які проводили огляд та брали участь у його проведенні, прізвища та адреси понятих; підстави для проведення огляду та посилання на відповідні норми КПК України; відмітки про роз'яснення учасникам огляду і понятим їх прав і

обов'язків; умови в яких проводився огляд; час початку та закінчення огляду.

Описова частина протоколу має містити відомості щодо загальної характеристики місця події, його оточення та меж. Описуються також шляхи підходу до даного місця і шляхи відходу; щодо самого місця огляду — стан входів, суміжних приміщень, сходів, дверей, вікон, заборів. Далі послідовно описуються окремі об'єкти (предмети, сліди, речові докази, трупи) із зазначенням їх місцезнаходження, ознак і застосованих способів виявлення, вилучення та фіксації. У протоколі мають бути описані негативні обставини, якщо такі будуть встановлені.

Відносно виявлених слідів і предметів у протоколі вказуються найменування виявленого, його місцезнаходження, розмір, форма, колір, а також окремі ознаки. У випадках, коли названі об'єкти фіксуються, у протоколі вказуються місце і способи їх виявлення, а також способи фіксації.

Заключна частина протоколу містить відомості щодо вилучених предметів та слідів, умов та методів їх виявлення, фіксації (фото-, кіно-, відеозйомка, дані про чутливість плівки, умови зйомки, параметри зйомки) та вилучення (копіювання на дактоплівку, виготовлення гіпсового зліпку тощо). У цій частині протоколу зазначається про наявність або відсутність зауважень понять та інших учасників огляду щодо порядку огляду, вилучення слідів та інших предметів, а також інших дій, вчинених слідчим. Протокол підписує слідчий, а також поняті та інші учасники огляду.

При складанні протоколу огляду місця події необхідно дотримуватись вимог щодо термінології. **Не варто вживати невизначених понять:** «біля», «неподалік», «ліворуч», «праворуч», «поряд» тощо.

У протоколі також не можуть мати місця чіткі найменування тих предметів чи слідів, характеристика яких у процесі огляду не визначена.

До протоколу огляду місця події можуть додаватися плани, схеми місця події, фотознімки, кіно- та відеоплівки.

При складанні плану чи схеми використовують умовні позначення.

На кожному плані або схемі повинні бути: заголовки із зазначенням, що саме накреслено, стрілка з позначенням «північ-південь» для орієнтування на сторони світу, масштаб (на планах), пояснювальні написи про те, що являють собою ті чи інші зображені об'єкти.

Всі технічні засоби, які використовують для фіксації процесу огляду та його результатів, можна згрупувати таким чином:

- фотографічні засоби;
- кінематографічні;
- відеозаписуючі;
- звукозаписуючі;
- вимірювальні;
- моделюючі;
- аналітичні;
- пошукові;
- кібернетичні.

41. Особливості огляду трупа на місці події

Огляд трупа на місці події — це слідча дія, що провадиться слідчим на місці знаходження трупа в ході загального огляду місця події з метою виявлення ознак, що дають можливість встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини настання смерті, а також мають значення для виявлення ознак, які вказують на можливого злочинця.

Порядок огляду трупа регламентований кримінально-процесуальним законодавством і передбачає обов'язкову участь судово-медичного експерта або іншого лікаря як спеціаліста.

В процесі огляду трупа фіксують положення і позу трупа, стать, приблизний вік, особливості предметів одягу і взуття, документи і сліди, тілесні ушкодження та трупні зміни.

Проведення судово-медичного дослідження в місці виявлення трупа, обмивання трупа, зондування ран та здійснення інших дій, що змінюють первинний стан виявленого трупа, категорично заборонено.

В протоколі огляду обов'язково відмічають: місце розташування трупа; зовнішній стан одягу; наявність знарядь заподіяння ушкоджень чи смерті, якщо вони є на трупі чи поруч. Докладно описують: ложе трупа (ділянку під трупом), тіло трупа та ушкодження, трупні явища, індивідуальні особливості, які спостерігають на тілі, предмети, котрі виявлено поряд з трупом і які можуть мати відношення до особи. Фотографування здійснюють за криміналістичними правилами.

42. Порядок огляду предметів і документів

Огляд предметів і документів, виявлених під час огляду місця події, проводять в межах загального огляду на місці їх виявлення. Але за необхідності й для більш детального огляду проводять окремий огляд таких об'єктів, про що складають окремий протокол.

У ході огляду вивчають і описують у протоколі: місце виявлення, найменування предмета чи документа, їх призначення, зовнішній вигляд, розміри, матеріал, з якого виготовлені, особливості й дефекти, упакування. Особливу увагу звертають на ознаки, що вказують на зв'язок предмета чи документа з подією, яку розслідують. При необхідності в протоколі можна передавати весь текст документа або лише основний зміст.

Огляд поштово-телеграфної кореспонденції проводять в установах зв'язку, а як понятих запрошують працівників цих установ.

Заборонено вносити під час огляду зміни до зовнішнього вигляду чи тексту документів, робити на них будь-які позначки, виправлення.

43. Поняття, мета та об'єкти пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання — слідча дія, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності.

Об'єктами впізнання є:

- люди;
- матеріальні предмети (речі);
- трупи;
- тварини.

Також до об'єктів пред'явлення для впізнання деякі вчені відносять окремі споруди та ділянки місцевості. Однак останнє не сходиться з процесуальними вимогами провадження впізнання.

Психологічну основу пред'явлення для впізнання складають:

- адекватність відображення органами чуття людини об'єктивної реальності;

- можливість запам'ятовування та збереження в пам'яті сприйнятого (ознак та властивостей предметів);
- можливість адекватного відтворення сприйнятого, тобто уявного образу (сліду пам'яті).

Регламентация пред'явлення для впізнання в ст.ст. 174-176 КПК України дає змогу вірного вирішення питань про відокремлення цієї слідчої дії від інших.

Залежно від об'єкта пред'явлення для впізнання виділяють його види:

- пред'явлення для впізнання об'єкта в натурі — людини, предмета, тварини;
- пред'явлення для впізнання трупів;
- пред'явлення для впізнання властивостей та ознак предметів;
- пред'явлення для впізнання фотографічних зображень об'єктів.

Процес прийняття рішення про пред'явлення для впізнання передбачає необхідність відповіді на ряд питань:

- чи є підстави для його проведення, тобто чи здійснюється дія для досягнення цілей саме упізнання і чи можливо дотримання його процесуального порядку;
- чи вчасно і доцільно проведення упізнання, чи створені для цього належні умови.

Слідчий повинен вирішити ряд організаційних питань:

1. Забезпечити охорону впізнаваному, якщо він підозрюється (обвинувачується) у вчиненні якого-небудь злочину, і в першу чергу тоді, коли упізнання провадиться на місцевості.
2. Підготувати необхідні техніко-криміналістичні засоби для фіксації ходу і результатів пред'явлення для упізнання (фотоапаратура і приналежності, засоби звуко- і відеозапису тощо).

44. Підготовка до пред'явлення для впізнання

Пред'явленню для впізнання передують виконання таких дій:

- визначення мети впізнання;
- планування впізнання;
- вибір місця та часу впізнання;

- запрошення учасників впізнання (поняті, особа, яку впізнають, той, хто впізнає; особи та предмети, серед яких буде проводиться впізнання, помічник слідчого, спеціаліст, оперативні працівники);
- підготовка технічних засобів (зв'язок, транспорт, фіксація);
- попередній допит того, хто впізнає;
- ознаки його одягу, а також ознаки речей чи інших об'єктів;
- виявлення його особистих властивостей;
- створення умов для проведення впізнання з дотриманням вимог закону.

45. Стадії пред'явлення для впізнання

Процес пред'явлення для впізнання має **три стадії**:

На **першій стадії** перед пред'явленням особи для впізнання, в присутності понятих їй пропонують зайняти будь-яке місце серед інших осіб і роз'яснюють її права.

На **другій стадії** впізнаючий запрошується до приміщення, де знаходяться всі учасники впізнання, його попереджають про кримінальну відповідальність за неправдиві показання (якщо це потерпілий) і за відмову давати показання (якщо це свідок). Після цього у особи, яка впізнає, з'ясовують, чи задовольняють її умови, чи їй добре видно зовнішні прикмети усіх осіб. При позитивній відповіді впізнаючому пропонують подивитися на групу осіб, впізнати серед них потрібну особу і пояснити, за якими ознаками він її впізнав. При цьому не треба квапити його з відповіддю, необхідно дати йому час на обдумування. Якщо впізнаючий вагається з відповіддю, можна запропонувати пред'явленим особам пройти по кабінету з метою спостереження їх у русі чи дозволити пред'явленим особам розмовляти між собою.

Третя стадія полягає у встановленні тотожності чи групової належності або відмінності конкретного об'єкта. Названі впізнаючим прикмети, ознаки повинні бути виражені в певній формі. Виконання цієї вимоги багато в чому залежить від правильно поставлених йому уточнюючих і конкретизуючих запитань.

Результат пред'явлення для впізнання може бути **позитивним**, коли впізнаючий заявляє про впізнання і вказує не тільки загальні прикмети і ознаки, а й особливі, на яких ґрунтувалося впізнання. Результат пред'явлення для впізнання може бути й **негативним**, коли, наприклад, з моменту спостереження пройшло багато часу; особа, яку впізнають, різко змінила свою зовнішність; впізнаючий боїться помсти; для впізнання пред'явлено іншу особу, тощо.

46. Пред'явлення для впізнання людей

Впізнання живих осіб провадиться у випадках, коли:

- особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома свідкові, але спостерігалася ним у зв'язку зі злочинною подією;
- свідок знав раніше пред'явлену особу, але не може дати необхідних даних про неї.

Впізнання людей може бути:

- **за голосом** (при цьому необхідно створити необхідні умови: а) для відтворення звукової мови (приміщення з певними акустичними даними тощо); б) для аналізу і оцінки голосу особи, яку впізнають (для цього використовують дві суміжні кімнати з відчиненими дверима чи тонкою перегородкою між кімнатами, на відкритій місцевості користуються парканом, деревами тощо, які б не дозволяли впізнаючому бачити особу, котру впізнають); в) всі учасники мають бути поділені на дві групи: в одній — слідчий, впізнаючий, двоє понятих, а також спеціалісти та інші учасники, в другій — особа, яка допомагає слідчому (наприклад співробітник міліції), поняті, особа, яку впізнають, та особи, що ведуть з нею розмову; г) зміст розмови, відтвореної під час впізнання, не повинен торкатися розслідуваної справи, але в її тексті мають бути слова, які чув впізнаючий в момент спостереження);
- **особливостями мови**;
- **особливостями ходи** (ходу характеризують довжина кроку даної людини, кут розвороту ступні, швидкість руху. Хода має бути природною, коли людина йде вільно, без напруження. Не-

природна хода найчастіше пов'язана з різними аномаліями. Основними умовами проведення впізнання за особливостями ходи слід вважати такі: а) вибір місця проведення, що забезпечує відтворення ознак ходи і можливість їх спостереження впізнаючим; б) пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, які мають схожі ознаки ходи; в) особа, яку впізнають, не повинна знати про те, що за нею спостерігають; г) впізнаючому повинно бути надано досить часу для спостереження ходи пред'явлених осіб).

47. Пред'явлення для впізнання трупа

Пред'явленню для впізнання трупа передують допит (допитуються особи, у яких зникли родичі чи близькі), необхідно з'ясувати:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- вік;
- фах;
- зовнішні прикмети (зріст, стан і колір волосяного покриву на голові, колір очей, шкіри тощо);
- коли особу бачили востаннє;
- як вона була одягнена, які речі були при ній;
- інші особливості зовнішності (татування, стан зубів — наявність пломб, коронок, протезів, відсутність окремих зубів тощо, післяопераційні шрами).

Є два випадки пред'явлення для впізнання трупа:

Перший має місце при організації **пред'явлення відразу ж після огляду місця події** (труп пред'являється мешканцям навколишніх будинків, вулиць, а також службовим особам, які спілкуються з населенням).

Другий — **коли є дані про зникнення певної особи** (допитують близьких чи знайомих з'ясовуючи наведені вище дані).

Пред'явлення для впізнання трупа варто проводити в тому одязі, що є на ньому, в необхідних випадках цьому повинен передувати «туалет трупа», що полягає у видаленні бруду і крові з його обличчя, приведенні у звичайний вигляд зачіски. Для ідентифікації особи

необхідно використовувати прикмети, що є на трупі, а для цього варто надати впізнаючому можливість оглянути обличчя трупа, а в разі необхідності — усе тіло.

Якщо труп не впізнано, його відправляють до моргу. Слідчий продовжує роботу по встановленню осіб, які можуть впізнати труп.

48. Пред'явлення для впізнання предметів і тварин

Особливості пред'явлення для впізнання предметів і тварин обумовлюються характером об'єктів впізнання і метою, з якою воно проводиться. Якщо в предметі, що підлягає пред'явленню, відомі особливі ознаки, то слідчий повинен підібрати не менше трьох інших предметів з однорідними ознаками. Якщо ж відомі тільки його загальні ознаки, то він повинен пред'являтися серед інших об'єктів з однорідними ознаками, але різними за видовими властивостями.

Порядок пред'явлення для впізнання предметів і тварин здійснюється так само, як і при впізнанні живих осіб. Пред'явлення для впізнання тварин не регламентується КПК, але процес такого впізнання здійснюється з дотриманням тих самих криміналістичних прийомів, що використовуються при пред'явленні для впізнання предметів.

49. Фіксація результатів пред'явлення для впізнання

Про пред'явлення для впізнання, як і про інші слідчі дії, складається протокол (ст.ст. 85, 176 КПК України). Для фіксації пред'явлення для впізнання застосовуються також фотографування, кіно-, відеозйомка та звукозапис.

Протокол пред'явлення для впізнання повинен мати вступну, описову і заключну частину. Протокол підписується слідчим і всіма учасниками даної слідчої дії.

Якщо під час пред'явлення для впізнання застосовувався **звукозапис**, слідчий повинен повідомити про це всіх учасників впізнання

і зробити відповідну відмітку в протоколі. У ньому також повинні бути дані про марку магнітофона, тип стрічки, швидкість тощо. Фонограма додається до протоколу в упакованому вигляді, з написом про те, до якої слідчої дії вона належить.

Кіно-, відеозйомка при пред'явленні для впізнання теж є одним із способів фіксації. В протоколі слід зазначити, за допомогою якої камери здійснюється кіно-, відеозйомка, яка частота кадрів і на яку плівку знято. Кіно-, відеострічка повинна бути переглянута. Під час перегляду доцільно записати за допомогою магнітофона запитання слідчого і відповіді впізнаючого та особи, яку впізнають. Кіно-, відеострічка разом з фонограмою оформляється протоколом, який може іменуватися протоколом перегляду фільму після проведення пред'явлення для впізнання. При перегляді фільму повинні бути присутніми всі учасники даної слідчої дії. Всі вони підписують протокол.

50. Поняття, мета та предмет допиту

Допит — це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть в ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі.

Допит є найбільш поширеною слідчою дією, за допомогою якої отримується доказова інформація. Допит є багатоплановою і складною дією.

Процесуальний порядок допиту регламентується нормами КПК України. дотримання яких є обов'язковим (ст.ст. 107, 143-146, 166-171, 201 300, 303, 304, 307, 308, 311). Відповідно до ст.ст. 143, 167 КПК України допит можна проводити у місцях провадження досудового слідства або за місцем перебування допитуваного.

Перед допитом слідчому необхідно упевнитися в особі допитуваного, роз'яснити йому його права та обов'язки, з'ясувати відомості анкетного характеру. Допитуємий попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу свідомо неправдивих показань. Конституція України у ст. 63 проголошує іму-

нітет свідка: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом».

Метою допиту є отримання повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань, які є джерелом доказів, а фактичні данні, що в них містяться, — доказами.

Предмет допиту — коло обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту. До їх числа належать обставини, пов'язані з самою подією злочину (його способом, місцем вчинення, часом, наслідками та ін.), які встановлюють або спростовують винність у його вчиненні певних осіб та мотиви їх дій. Предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини по справі.

51. Класифікація допитів

Класифікація видів допиту:

- **за суб'єктом проведення допиту** (особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя);
- **за процесуальним станом допитуваної особи** (допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого);
- **за віком допитуваного** (допит неповнолітнього, малолітнього, особи похилого віку);
- **за послідовністю проведення** (допит первинний, додатковий, повторний);
- **за місцем проведення** (на місці події, у кабінеті слідчого, за місцем знаходження допитуваного);
- **за складом учасників допиту** (слідчий, допитуваний, захисник, педагог, законний представник, спеціаліст, експерт, перекладач);
- **в залежності від використання науково-технічних засобів** (із використанням звуко- та відеозапису, без використання технічних засобів).

Допит може бути розглянутий як інформаційний процес. Інформація у процесі допиту може бути класифікована за видами:

- **за суб'єктом допиту** її можна поділити на такі види:

- інформація, що виходить від слідчого;
- інформація, що виходить від допитуваного;
- інформація, що виходить від інших осіб, які беруть участь у допиті.
- **за функціональним призначенням** на такі види:
 - комунікабельно-забезпечувальну (використовують для забезпечення успішного проведення допиту та встановлення психологічного контакту з допитуваним);
 - субстанціональну (спрямовану на з'ясування основних відомостей по справі, що виявляється у постановці питань, які визначаються предметом допиту);
 - спонукаючу (використовується у разі, якщо допитуваний забув важливі для справи обставини або відмовився від їх викладу);
 - викриваючу (покликану виявити та викрити неправдиві дані в показаннях допитуваного);
 - коригуючу (дозволяє уточнити показання або виявити та усунути викривлення, які є наслідком добросовісної помилки свідка або обвинуваченого).

Інформація, що виходить від допитуваного, може бути класифікована за такими критеріями:

- **за характером вираження:**
 - змістовна (відомості, які повідомляються допитуваним у процесі допиту);
 - паралінгвістична (жести, міміка, рухи тіла, звукові явища, які супроводжують мову людини);
 - мімічна (мімічні прояви, безпосередньо не пов'язані з мовою допитуваного);
 - конклюдентна (рухи, указання на що-небудь, з котрих можна зробити висновки про наміри особи або її ставлення до чогонебудь);
 - така, що відображає психофізіологічні реакції (почервоніння або збліднення шкіри обличчя, тремтіння рук, виступання поту та ін.);
- **за характером виявлення** (така, що вільно викладена, та викладена із спонуканням);
- **3. за характером відображення дійсності** (така, що відповідає дійсності, і така, що не відповідає їй).

52. Порядок та послідовність підготовки до проведення допиту

Підготовка до проведення допиту включає:

- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності їх допиту;
- визначення предмету допиту та вивчення матеріалів кримінальної справи;
- вивчення особи допитуваного;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу виклику на допит;
- отримання спеціальних знань, які можуть знадобитися під час допиту;
- визначення переліку необхідних технічних засобів фіксації допиту та їх підготовку;
- визначення учасників проведення допиту;
- складання плану допиту.

Момент проведення допиту щодо певної особи визначається слідчим виходячи із конкретної слідчої ситуації. Відносно окремих категорій допитуваних момент проведення допиту визначено безпосередньо КПК України:

- якщо підозрюваний затриманий, або до нього обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, то допит проводиться негайно, а при неможливості негайного допиту — не пізніше 24 годин після затримання (ст. 107 КПК України);
- допит обвинуваченого слідчий повинен провести негайно після його явки чи приводу і в усякому разі не пізніше доби після пред'явлення йому обвинувачення (ст. 143 КПК України).

Допит проводиться удень. Заборонено проводити допит у нічний час, крім випадків, коли існуючі обставини вимагають негайного проведення допиту.

53. Способи виклику та місце проведення допиту

Особа може бути викликана на допит:

- повісткою по пошті або через кур'єра;
- телеграмою або телефонограмою;
- повідомленням по телефону безпосередньо особі, яка підлягає допиту;
- через адміністрацію ізолятора тимчасового тримання або слідчого ізолятора (затримані або взяті під варту підозрювані та обвинувачені).

У повістці, телеграмі, телефонограмі зазначається: хто і в якості кого викликається, куди, на який час та до кого необхідно прийти.

Місце допиту:

- кабінет слідчого,
- місце події;
- місце проживання чи знаходження допитуваного (ізолятор тимчасового тримання, слідчий ізолятор, санаторій тощо);
- місце роботи;
- лікувальна установа (з дозволу лікаря).

54. Тактичні прийоми допиту

Загальні тактичні прийоми допиту:

- прогнозування та планування допиту (власне підготовка до допиту);
- встановлення психологічного контакту;
- викладення показань у формі вільної розповіді;
- постановка запитань;
- пред'явлення доказів;
- актуалізація забутого в пам'яті допитуваного;
- оголошення показань інших осіб;
- допит на місці події;
- роз'яснення суті наслідків вчиненого злочину;

- переконання у необхідності надання допомоги органам розслідування тощо.

Основні тактичні прийоми допиту:

- маскування цілей допиту;
- створення враження поінформованості слідчого;
- обмовлення;
- раптовість при допиті.

Види типових ситуацій допиту:

- повідомлення правдивих показань;
- добросовісна помилка допитуваного;
- суперечності у показаннях допитуваного;
- відмова від дачі показань;
- повідомлення неправдивих показань.

Найпоширеніші **тактичні прийоми** допиту:

1. Встановлення психологічного контакту:

- бесіда з допитуваним на сторонню тему або на тему, що становить інтерес для слідчого;
- демонстрації слідчим поінформованості.

2. Актуалізація забутого в пам'яті допитуваного:

- постановка допитуваному нагадуючих запитань;
- допит на місці події;
- оголошення показань інших осіб.

3. Викриття неправди в показаннях. Виділяють шість підсистем, характерних для допиту обвинуваченого (підозрюваного):

- викриття неправди при повному запереченні обвинуваченим своєї вини і висуненні ним своєї версії;
- викриття неправди у ситуації часткового визнання обвинуваченим своєї вини;
- подолання замовчування обвинуваченим фактів, які інтересують органи розслідування;
- викриття неправдивої заяви про алібі;
- встановлення обмови;
- встановлення самообмови.

55. Допит неповнолітніх

Проведення допиту неповнолітніх обумовлене віковими особливостями допитуваної особи.

Неповнолітні — це особи, які не досягли 18 років. У психологічній літературі запропоновано шість вікових груп неповнолітніх:

- дитячий вік (до 1 року);
- раннє дитинство (від 1 до 3 років);
- дошкільний вік (від 3 до 7 років);
- молодший шкільний вік (від 7 до 11-12 років);
- підлітковий вік (від 11 до 14-15 років);
- старший шкільний вік (від 14 до 18 років).

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. У п. 3 ст. 69 КПК України вказано, що не можуть бути допитані як свідки особи, які у зв'язку з своїми фізичними або психічними вадами нездатні правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них показання.

Якщо свідок неповнолітній, який не досяг 14 років, допит має проводитися у присутності педагога.

У віці від 14 до 16 років є не обов'язковою присутність педагога при допиті свідків. Це питання ухвалює слідчий. При допиті неповнолітнього свідка у разі необхідності можуть бути присутніми лікар, батьки чи інші законні його представники (ст. 168 КПК України). При допиті неповнолітнього обвинуваченого присутність педагога або лікаря, батьків чи інших законних представників винесена на розсуд слідчого чи прокурора або може бути здійснена за клопотанням захисника згідно зі ст. 438 КПК України.

56. Поняття, суть та види очної ставки

Очна ставка — це слідча дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, в показаннях яких були істотно суперечливі дані, з метою перевірки раніше даних показань і отримання достовірних даних по справі.

Кримінально-процесуальне законодавство (ст.ст. 172, 173, 304 КПК України) регламентує порядок проведення очної ставки, розкриває її ознаки.

Відповідно до вимог статті 172 КПК України слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності.

Основні характеристики очної ставки:

- єдність предмета (особи допитуються за одних обставин);
- єдність об'єкта (очна ставка являє собою процес неперервного порівняння показань двох одночасно допитуваних осіб);
- єдність часу (допит двох осіб здійснюється у їх присутності протягом слідчої дії);
- єдність місця (особи допитуються в одному місці);
- допитувані повинні бути поставлені у рівні умови сприйняття запитань слідчого і показань один одного;
- єдність документування (процедура очної ставки фіксується в одному протоколі слідчої дії).

Підготовка до очної ставки передбачає вирішення таких питань:

- між якими особами вона буде проведена;
- які суперечності необхідно усунути;
- які взаємовідносини між допитуваними мають місце;
- яка черговість допиту осіб на очній ставці буде ефективною;
- яким шляхом можна усунути суперечності;
- які запитання необхідно поставити;
- які тактичні прийоми доцільно застосувати.

Суть очної ставки полягає в тому, що слідчий по черзі пропонує кожному з допитуваних дати показання про обставини, щодо яких виявлено істотні суперечності. Допит здійснюється за кожним суперечливим епізодом окремо, з дотриманням певної послідовності їх дослідження. З дозволу слідчого допитувані можуть ставити питання один одному.

57. Тактичні прийоми допиту на очній ставці

Тактика очної ставки має певну специфіку, яка пов'язана з:

- розширеним складом її учасників;
- ускладненим інформаційним обміном;
- сильним психологічним впливом учасників ставки один на одного;
- зниженням рівня прогнозу слідчого;

- можливістю зміни показань;
- підвищеним ступенем тактичного ризику.

Перехресний допит є специфічним видом судового допиту.

На перехресному допиті можуть бути допитані усі учасники процесу (підсудні, свідки, потерпілі, цивільні позивачі і цивільні відповідачі, а також експерти), які допитуються у судовому засіданні.

Фіксація допиту і очної ставки

Фіксація результатів допиту в протоколі. Є три методи одержання показань: вільна розповідь, «запитання — відповідь» і поєднання першого і другого методів. Це відображається у протоколі допиту.

Положення точної і правильної фіксації показань:

- дослівний запис показань від першої особи;
- дослівний запис поставлених запитань і відповідей на них;
- власноручне викладення показань допитуваного з відповідною відміткою слідчим в протоколі;
- відображення в протоколі всіх виразів які вживає допитуваний;
- підписання протоколу всіма присутніми на допиті (допитуваний, слідчий та інші особи).

Протокол допиту містить:

- відмітку про попередження допитуваного (свідка чи потерпілого) про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу свідомо неправдивих показань, що підтверджується його підписом;
- відмітку про роз'яснення допитуваному, у вчиненні якого злочину його підозрюють, і його право на захист;
- заяву обвинуваченого про те, чи визнає він себе винним;
- відомості про перекладача, експерта, захисника, педагога, батьків або законних представників неповнолітнього.

У процесі допиту свідок або обвинувачений може виконати за власним бажанням або за пропозицією слідчого схеми, креслення, малюнки, плани, що пояснюють його показання. Вони повинні бути засвідчені підписами допитуваного і слідчого.

Додатковими методами фіксації допиту є звукозапис та відеозапис, застосування яких повинно здійснюватися у відповідності до вимог ст.ст. 85-1, 85-2 КПК України. Ці методи дозволяють зафіксувати та відтворити не тільки зміст показань, а й особливості інтонації, акценту, поведінки та реакції допитуваного. Паралельно зі звуко- і відеозаписом слідчий веде протокол.

58. Поняття і види затримання

Затримання — це невідкладна слідча дія з метою захопити особу, підозрювану в вчиненні злочину, доставити й розмістити в ізоляторі тимчасового утримування.

Орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише за наявності однієї з таких підстав:

- коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- коли на підозрюваному або на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Протягом 48 годин з моменту одержання повідомлення про здійснене затримання прокурор зобов'язаний дати санкцію на взяття під варту або звільнити затриманого.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання сповіщає її сім'ю, якщо місце її проживання відоме.

59. Підготовка до затримання

При підготовці до затримання необхідно:

- розглянути питання про кількість, персональний склад групи затримання;
- включити до складу групи оперативного працівника жіночої статі у випадку, коли повинна бути затримана особа (особи) тієї самої статі;
- визначити місце, час, умови затримання;
- розподілити обов'язки між учасниками затримання, послідовність дій і хто їх виконуватиме під час і після затримання;

- довести до відома всіх учасників затримання дані про зовнішні прикмети зовнішності затримуваного;
- неодмінно забезпечити учасників затримання відповідними засобами криміналістичної та оперативної техніки (звуко- і відеоапаратурою, транспортом, засобами зв'язку тощо);
- визначити послідовність затримання;
- вирішити питання кого, куди і яким способом будуть доставлені затриманні, забезпечити їх роздільне тримання;
- передбачити можливість проведення інших слідчих дій до і після складання протоколу затримання та підготуватися до їх проведення;
- розглянути питання про учасників та організаційно-тактичні особливості затримання підозрюваного (сформувати групу затримання, проаналізувати і вжити заходів безпеки при проведенні затримання, передбачити заходи для усунення можливості втечі затриманого);
- при проведенні інструктажу довести до відома кожного учасника хто і які засоби захисту, озброєння, зв'язку повинен мати.

Виділяють **одиначні** і **групові** затримання.

При визначенні часу і місця враховується спосіб життя затримуваного, розпорядок його дня, маршрути і засоби пересування. Вивчається планування приміщення, входи і виходи, пожежні сходи, ліфти, місця укриття. При підготовці затримання на відкритій місцевості чи в населеному пункті необхідно вивчити рельєф, розташування доріг, лісових посадок, наявність прохідних дворів, будинків, під'їзди яких мають два виходи, маршрутів міського транспорту тощо.

В залежності від особистості затримуваних, їхньої можливої поведінки, озброєності, фізичної підготовки в затриманні можуть брати участь спеціально сформовані оперативні групи з числа співробітників органа внутрішніх справ («Беркут» і т.д.). Чисельність групи визначається з розрахунку не менше двох співробітників на одного затримуваного. Учасники затримання повинні бути відповідно екіпіровані та озброєні.

Завдання групи захоплення — потай проникнути через невідомі затримуваному входи, горищні, підвальні приміщення, чи балкони за допомогою осіб, які не викликають у затримуваних підозр та яким він може відкрити двері, не знаючи про групу захоплення. Коли

злочинець відмовляється відкрити двері, то, враховуючи його психологічний стан необхідно вступити з ним у переговори, переконати в безглуздість зайнятої позиції. Коли ж переговори не досягли поставленої мети, можуть бути застосовані спеціальні хімічні засоби, перешкоди ламаються і відбувається захоплення.

Затримання в окремо розташованому будинку (сараї і т.д.) чи на відкритій місцевості — у полі, лісі, у гірській місцевості, проводиться за допомогою оперативно-тактичної комбінації, що передбачає легендоване зближення з затримуваним з блокуванням шляхів його можливої втечі. Затримання може проводитись з використанням службової собаки.

При одночасному затриманні декількох осіб, що знаходяться в різних місцях, необхідне чітке координування всіх дій груп захоплення. Інформація про проведене затримання, про виниклі перешкоди (відсутність затримуваного, утеча, узяття затримуваним заручника тощо) негайно повинна передаватися в чергову частину органа внутрішніх справ, що відповідає за координацію дій під час захоплення, щоб вчасно внести відповідні корективи в дії інших груп.

60. Протокол затримання

При затриманні складається протокол. У протоколі відображаються відомості про:

- особу затриманого;
- психічний та фізичному стан;
- ознаки алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- його одягу, взуття, предмети, що були при ньому чи в його одязі;
- пошкодженнях тіла та одягу.

Також у протоколі описуються обставини затримання, поведіння затриманого в ході цієї операції, відзначаються його спроби позбутися від тих чи інших об'єктів (викинути, проковтнути, знищити), здійснити втечу тощо.

61. Поняття, види та об'єкт обшуку

Обшук — це обґрунтована доказами, що є в справі, слідча дія, суть якої полягає в примусовому обслідуванні приміщень, ділянок місцевості, інших об'єктів та окремих громадян, з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, речей та цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів і документів, які мають значення для встановлення істини в справі.

Основна **мета обшуку** полягає у виявленні джерел доказової і орієнтуючої інформації. Обшук може бути також проведений для виявлення злочинців, що переховуються.

Від інших слідчих дій обшук відрізняється перш за все своїм пошуковим та примусовим характером.

Кримінально-процесуальне законодавство передбачає, що процесуальною підставою проведення обшуку є постанова слідчого, санкціонована прокурором або його заступником (ч.2 ст.177 КПК України).

У невідкладних, екстрених випадках обшук може проводитися і за постановою слідчою **без санкції прокурора** на обшук, але з обов'язковим повідомленням прокурору на протязі 24-х годин про проведений обшук та його результати (ч.3 ст. 177 КПК України).

Закон передбачає також випадки, коли проведення **обшуку** є можливим **без постанови слідчого** — особистий обшук при затриманні або взятті особи під варту, або коли особистий обшук є частиною обшуку у приміщенні (ч.2 ст.184 КПК України).

Об'єкт обшуку — це те, що підлягає примусовому дослідженню для виявлення матеріалізованої інформації щодо події злочину або інших обставин справи.

Види обшуку.

Залежно від характеру об'єкта обшуку, його поділяють на такі види:

- обшук жилих та нежилих приміщень (жилі квартири, індивідуальні будинки, службові кабінети, сховища, гаражі, підсобні приміщення і т. ін.);
- обшук ділянок місцевості (подвір'я, садові ділянки, підсобні господарства, території установи);
- обшук особи, її тіла та одягу;
- обшук транспортних засобів.

Крім того, виділяють такі види обшуку:

- первинний;
- повторний;
- одиночний;
- груповий.

62. Поняття, сутність і завдання, перевірки показань на місці події

У ситуаціях, коли слідчий, суд сумніваються в об'єктивності і вірогідності сприйнятого учасником кримінального процесу матеріального середовища, у якому виникла і розвивалася подія злочину, проводиться слідча дія, що дозволяє перевірити об'єктивність показань суб'єкта.

Стаття 194 КПК України передбачає таку слідчу дія як «Відтворення обстановки та обставин події», зміст якої полягає в тому, що «з метою перевірки і уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого або даних, одержаних при провадженні огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку і умови, в яких ті чи інші події могли відбуватися у дійсності».

Завданнями перевірки показань на місці є: а) встановлення факту відповідності раніше отриманих показань і дійсної обстановки на місцевості; б) з'ясування того, чи дійсно особа перебувала на цьому місці в момент здійснення події, що перевіряється, або інформація про неї почерпнута з інших джерел.

Цілями перевірки показань на місці можуть бути: а) уточнення окремих обставин, наприклад, де саме знаходиться пункт, в якому відбувалися події; хто і де перебував; звідки і хто з'явився; що і куди переміщалося і т.д.; б) відшукання ще не виявлених слідів події, котрі повинні бути, якщо показання відповідають дійсності; в) «випробування на поінформованість», тобто вказівка на реально існуючі деталі обстановки, знання яких свідчить про поінформованість особи про

подію; г) перевірка об'єктивності суперечливих показань двох і більше осіб, що перебували, за їх словами, на місці події.

Слідча дія, як відтворення обстановки та обставин події, передбачена ст.194 КПК України поєднує в собі дві слідчі дії: **слідчий експеримент і перевірка показань на місці.**

63. Поняття, завдання та види слідчого експерименту

Слідчий експеримент — це слідча дія, яка виконується з метою перевірки існуючих та одержання нових доказів шляхом цілеспрямованого впливу на окремі (такі, що перевіряються) об'єкти або їх копії під час проведення спеціальних дослідів. Таким чином, слідчий експеримент це пізнавальна дія, суть якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних з перевіркою або встановленням будь-якого факту, явища, речі.

- Слідчий експеримент спрямований на розв'язання таких **завдань**:
- перевірити можливість сприймати будь-які явища в певних умовах;
 - встановити механізм або окремі елементи події злочину;
 - перевірити слідчі версії та реальне існування конкретних фактів, явищ.

В криміналістиці виділяють **три види слідчого експерименту**:

- слідчий експеримент, що дає можливість установити **факт почуттєвого сприйняття будь-яких явищ**, тобто спрямований на перевірку стану органів почуттів людини (обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка). Наприклад, перевірка можливості чути, бачити за певних умов;
- слідчий експеримент, що дає можливість визначити, **чи може конкретна особа виконати певні дії**. Наприклад, подолати конкретну перешкоду, проникнути крізь отвір; чи вміє користуватися знаряддями, інструментами для виконання роботи, припустимо, відімкнути замок відмичкою, зламати двері домкратом. Інколи такий експеримент називають перевіркою професійних навиків, в тому числі злочинних (наприклад, чи зможе особа виготовити фальшиву монету);

- слідчий експеримент, що дозволяє встановити **можливість існування певного факту або механізму його виникнення** (наприклад, здійснення пострілу зі зброї без натиску на спусковий гачок, самозагоряння певної рідини тощо).

Учасниками слідчого експерименту можуть бути: слідчий, працівники органів дізнання, прокурор; обвинувачений, підозрюваний, свідок, потерпілий; поняті, спеціаліст; експерт, громадські помічники, виконавці дослідницьких дій та інші особи, участь яких у проведенні слідчого експерименту визнає за необхідне слідчий.

64. Перевірка показань на місці

Проведення перевірки показань на місці є слідчою дією, яка має власну пізнавальну функцію. Слідчий має право за участю понятих, а у необхідних випадках — і спеціаліста прибути з допитаною особою на вказане місце та запропонувати їй показати обстановку, предмети, розповісти про обставини події.

Предметом перевірки показань на місці є показання, які тим чи іншим чином пов'язані з конкретним місцем. Таким місцем є: місце події; приміщення та ділянки місцевості, де готувався або вчинявся злочин; місця де сховані предмети та знаряддя злочину; місця, де переховувався злочинець або його співучасники.

Перевірка показань на місці полягає в тому, що слідчий у результаті проведення цієї дії отримує нову інформацію, яка дає підстави говорити про правдивість або неправдивість показань, які перевіряються. Доказове значення отриманої інформації оцінюється, як правило з урахуванням результатів раніше проведеного слідчого огляду місцевості.

Інформація, яка отримується у результаті перевірки показань на місці, характеризується співвідношенням даних, які виходять з таких основних джерел:

- інформація, що міститься у показаннях, що перевіряються;
- інформація, що міститься у показаннях, які особа дає на місці перевірки;
- інформація, джерелом якої є реально обстановка на місці у її взаємозв'язку з обставинами вчинення злочину;

– інформація, що отримана у результаті раніше проведеного огляду даного місця.

Саме за допомогою вказаних вище блоків інформації слідчий робить вірогідний висновок про правдивість або неправдивість свідчень, що перевіряються.

Перевірка показань на місці проводиться, як правило, після того, як це місце ретельно оглянуто слідчим без участі допитуваної особи, оскільки участь цієї особи в огляді виключає можливість проведення перевірки показань на місці.

Необхідною умовою перевірки показань на місці є наявність добровільної згоди особи на проведення цієї дії.

65. Підготовка і тактика проведення слідчого експерименту

Підготовка до проведення слідчого експерименту передбачає визначення:

- мети експерименту;
- часу, місця та умов його проведення;
- конкретних учасників та функцій кожного з них;
- змісту та послідовності проведення дослідних дій;
- необхідних технічних засобів і способів процесуальної фіксації ходу і результатів експерименту.

Підготовчі дії з проведення слідчого експерименту розподіляються на 2 групи:

- 1. До виїзду на місце експерименту необхідно:** визначити факти, що підлягають перевірці; умови проведення експерименту, в тому числі обстановку на місці майбутньої дії; місце, час проведення експерименту; склад учасників; характер та обсяг інформації, яку доцільно надати учасникам; визначити і підібрати засоби і предмети необхідні для проведення експерименту; скласти план проведення експерименту; вжити заходів для охорони місця проведення експерименту; у необхідних випадках ознайомитися з місцем проведення експерименту.
- 2. На місці проведення експерименту рекомендується:** оглянути місце дослідних дій і у випадках порушення обстановки, поно-

вити її; сфотографувати обстановку, у якій буде проходити експеримент; організувати охорону місця проведення експерименту; запросити понятих та вказати їм їх місцезнаходження; вжити заходів до забезпечення безпеки учасників у процесі експерименту; проінструктувати всіх учасників щодо змісту їх дій; роз'яснити всім учасниками їх права та обов'язки; визначити способи зв'язку між учасниками та запропонувати їм зайняти свої місця.

Основними тактичними вимогами до проведення слідчого експерименту є:

- створення умов для проведення дослідних дій, що максимально наближені до умов дії або явища, що перевіряються;
- неоднократність повторення дослідних дій; проведення експерименту у різних умовах.

Оцінка результатів слідчого експерименту має практичне значення і відрізняється своїми особливостями. Якщо встановлена можливість здійснення певної дії, то це ще не означає, що вона обов'язково мала місце (існувала) в минулому. Позитивні результати експерименту дозволяють будувати тільки ймовірну версію стосовно події.

Негативний результат експерименту свідчить, що подія, яку перевіряли, за даних умов не існувала.

66. Підготовка і тактика проведення перевірки показань на місці

Перевірка показань на місці здійснюється тільки за умов наявності детальних показань особи.

Перед початком перевірки, слідчому необхідно здійснити повторний або додатковий огляд, визначити можливі точки кіно, фото, відеозйомки та перевірити чи не зазнала обстановка місця події суттєвих змін.

Крім проведення зазначених дій, при здійсненні підготовки до перевірки показань на місці необхідно:

- з метою уточнення або деталізації свідчень про обстановку та предмети на місці події, маршруту руху та орієнтирів, у необхідних випадках повторно або додатково допитати особу, пока-

зання якої будуть перевірятися. Під час допиту особи, чії свідчення планується перевірити, необхідно детально встановити всі обставини та об'єкти, які вона бачила на місці події; скласти опис шляху прямування до місця. Обвинуваченому доцільно, накреслити план (схему) розташування предметів на місці події, позначивши на ній всі дії, які здійснював;

- визначити склад учасників слідчої дії;
- визначити час проведення;
- підготувати необхідні технічні засоби фіксації (фото-, кіно- та відеоапаратуру), транспортні засоби, засоби зв'язку та допоміжні засоби (манекени, макети тощо);
- провести інструктаж учасників слідчої дії, пояснити їм мету та порядок її проведення, роз'яснити права і обов'язки;
- визначити місце, з якого буде розпочинатися перевірка показань.

Закінчивши підготовчі дії та прибувши разом з учасниками слідчої дії до місця, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує особі, показання якої перевіряються вказати шлях до місця події, після чого всі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою маршрутом.

Допитана особа повинна йти попереду групи та самостійно вказувати напрямок та шлях слідування, звертаючи при цьому увагу інших учасників на орієнтири місцевості та місця, пов'язані з обставинами події. Допитаному можуть задаватися запитання стосовно окремих сторін та деталей обстановки на місці, змін, які відбулися, конкретних предметів та їх зв'язку з обставинами розслідуваного злочину. Всі пояснення та дії особи, показання якої перевіряються заносяться до протоколу.

При перевірці показань кількох осіб на одному місці, такі перевірки здійснюються окремо з кожною особою.

Підказування та навідні питання з боку інших учасників слідчої дії повинні бути повністю виключеними.

Одним із важливих тактичних прийомів перевірки показань на місці, який ґрунтується на психологічній закономірності відновлення у пам'яті є прийом, сутність якого полягає в тому, що при підході до того чи іншого місця, в момент, коли його ще не видно учасникам перевірки, допитуваний дає його детальний опис, пояснює його

зв'язок з розслідуваною подією і тільки після цього покаже його та пояснює обстановку на місці.

У випадках, якщо попередні показання допитаного не узгоджуються з реальною обстановкою та його поясненнями на місці, слідчий звертає на це його увагу і пропонує пояснити причини такої розбіжності. Якщо допитаний наполягає на своїх показаннях, то перевірку необхідно продовжувати, а якщо заявить, що його попередні показання є неправдивими і відмовиться від них, то перевірку показань необхідно припинити і провести повторний допит з оформленням відповідного протоколу. У такому випадку необхідно зафіксувати факт, що допитаний не зміг вказати місце та обстановку події, що перевіряється та відмовився від показань, які він дав раніше.

Якщо допитаний вказує на нову ділянку місцевості або приміщення, де знаходяться ті чи інші сліди злочину (труп, знаряддя, викрадене майно тощо), про які раніше він не повідомляв, необхідно перервати проведення перевірки показань на місці, провести з тим самим складом учасників огляд нового місця та виявлених об'єктів, скласти протокол огляду, а потім поновити проведення перевірки.

67. Фіксація результатів відтворення обстановки та обставин події

Основним способом фіксації результатів відтворення обстановки та обставин події є складання протоколу цієї слідчої дії відповідно до вимог ст.ст. 84, 85, 195 КПК України.

Протокол складається з трьох основних частин: **вступної, описової та заключної**.

У **вступній частині** протоколу зазначається: час і місце складання протоколу, посада, класний чин або звання та прізвище посадової особи, яка проводить слідчу дію, дані про учасників слідчої дії та відмітка про роз'яснення їм їх прав та обов'язків, мета проведення експерименту (у випадку перевірки будь-чиїх показань необхідно стисло вказати зміст показань, з посиланням на аркуші кримінальної справи), відмітка про попередження учасників слідчої дії про кримінальну відповідальність за ст.ст. 178, 179 КК України.

В описовій частині зазначаються: точне місце проведення слідчої дії; яким саме чином здійснювався слідчий експеримент; які саме обставини перевірялися або відтворювалися; у яких метеорологічних та інших умовах здійснювалася перевірка або експеримент; зміст, послідовність дослідних дій, хто саме їх виконував, за яких умов; результати експерименту; звідки саме починався маршрут до місця перевірки, як він проходив; які свідчення давав підозрюваний, обвинувачений, потерпілий або свідок, які саме дії він виконував на місці події, які предмети та сліди були виявлені на місці події у ході здійснення перевірки; які питання ставилися особам, свідчення яких перевірялися та які вони надали на них відповіді.

У заключній частині відображаються: заяви та зауваження учасників відтворення обстановки та обставин події, посилення на плани, схеми складені під час проведення слідчої дії; відмітки про ознайомлення учасників слідчої дії з протоколом, які також засвідчують факт відповідності змісту протоколу фактично проведеним діям. Протокол складається та підписується особою, яка проводила слідчу дію.

Додатковими засобами фіксації результатів відтворення обстановки і обставин події є вимірювання, складання планів і схем, використання фото-, кіно-, відеозйомки, звукозапису.

Перевірка показань на місці є динамічною дією і тому її фіксацію доцільно доповнювати кінозйомкою, відеозаписом та звукозаписом, відповідними прийомами використання цих засобів. Починається фіксація з підготовки, коли група зібрана та знаходиться у вихідній точці — фіксується час та місце знаходження. Пізніше відображається маршрут руху до місця події. У зв'язку з цим потрібно вибирати точки зйомки так, щоб можна було на екрані (фотознімку) упізнати місцевість. Якщо перевіряються показання кількох осіб на одному місці, то обов'язкова зйомка з одних і тих самих точок. Останні помічаються на плані місця події. У разі використання фотозйомки фіксуються послідовно окремі стадії (фази руху) перевірочних дій. До протоколу додається серія фотознімків, відеофільм чи кінофільм.

Дані про застосування додаткових засобів фіксації відображаються у протоколі слідчої дії.

68. Поняття судової експертизи

Ефективним засобом одержання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини по кримінальних справах, є використання досягнень науки і техніки у формі судової експертизи.

Процесуальний порядок призначення і проведення експертизи в суді докладно регламентований нормами КПК, Законом «Про судову експертизу» від 24.02.1994 р., Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8, відомчими актами і нормативними інструкціями Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я. У тактико-криміналістичному аспекті проведення експертизи спрямоване на повне, об'єктивне, усебічне дослідження з метою достовірного установлення фактичних обставин справи (доказових фактів) або перевірки інших доказів (показань підсудного, потерпілих, свідків та ін.).

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

Рішення про призначення експертизи на свій розсуд приймає орган дізнання, слідчий або суддя, коли у розслідуваній справі виникає необхідність застосування спеціальних знань. Поряд з цим, законодавством (ст. 76 КПК України) передбачені випадки, коли **призначення експертизи у справі є обов'язковим**:

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені ст.120 КК України;
- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

69. Суб'єкти судовоекспертної діяльності

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань.

70. Правовий статус експерта

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Не можуть бути судовими експертами особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»).

Крім того, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами в справі (ст. 75 КПК України).

Відвід судового експерта у таких випадках (ст. 54, 62 КПК України):

- якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем будь-кого з них, а також родичем слідчого, особи, яка проводить дізнання, обвинувача або обвинуваченого;
- якщо він брав участь у цій справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка проводить дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача або розглядав по цій справі скаргу в порядку ст. 232, 234, 236 КПК України (попередня участь даної особи у справі як експерта не є підставою для його відводу);
- якщо він особисто або його родичі зацікавлені у результатах справи;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності експерта;
- якщо буде виявлена некомпетентність цієї особи з тих питань, які підлягають вирішенню шляхом проведення експертизи.

Права судового експерта.

Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета судової експертизи; клопотати про надання додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку; вказувати в акті судової експертизи на виявлені у ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при проведенні допитів та інших слідчих дій і задавати допитуваним особам запитання, які стосуються експертизи; подавати скарги на дії особи, в провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; отримувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням (ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», ст. 77 КПК України).

Обов'язки судового експерта.

Так, особа, призначена експертом, повинна з'явитися за викликом і дати правильний висновок на поставлені запитання. Експерт зобов'язаний відмовитися від дачі висновку з питань, що виходять за межі його компетенції, і письмово повідомити про це орган, що призначив експертизу. Саме так він повинен робити і у випадках, коли наданих йому матеріалів недостатньо для дачі висновку (ст. 77 КПК України). Експерт зобов'язаний: провести повне дослідження та дати

обґрунтований і об'єктивний письмовий висновок; на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді дати роз'яснення щодо даного ним висновку; заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі (ст. 12 Закону «Про судову експертизу»).

За злісне ухилення або відмову без поважних причин від виконання своїх обов'язків або за дачу свідомо неправдивого висновку експерт несе кримінальну відповідальність за ст. 384 (Завідомо неправдиве показання) та 385 КК України (Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків).

71. Експертні установи України

У системі **Міністерства юстиції** України функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз (Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса), відділення та лабораторії, в яких проводяться всі традиційні і нетрадиційні види криміналістичних експертиз. Поруч з криміналістичними в інститутах проводяться і такі види судових експертиз, як бухгалтерські, автотехнічні, будівельно-технічні, товарознавчі, ґрунтознавчі, біологічні та ін.

У системі **Міністерства внутрішніх справ** України створена мережа експертно-криміналістичних служб, де проводяться різні види криміналістичних експертиз, автотехнічні, пожежно-технічні та деякі інші. У своїй структурі експертно-криміналістичні служби мають експертно-криміналістичні управління та експертно-криміналістичні відділи.

Адреси експертних служб Міністерства внутрішніх справ в Україні:

1. **Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр** — м. Київ, вул. Велика Кільцева, 4;
2. **Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при головних управліннях МВС України:**

- АР Крим** м. Сімферополь, вул. Балаклавська, 68
- м. Севастополя** м. Севастополь, вул. Пушкіна, 2;
- Київської області** м. Київ, вул. Воздвиженська, 2;
- м. Київ, вул. Володимирська, 15;
- м. Вінниця, вул. Василя Порика, 8;
- м. Луцьк, вул. Винниченка, 11;
- м. Дніпропетровськ, вул. Короленка, 4-а;
- м. Донецьк, вул. Горького, 61;
- м. Житомир, вул. Старий Бульвар, 18;
- м. Ужгород, вул. Грибоєдова, 2;
- м. Запоріжжя, вул. Аваліані, 19-а;
- м. Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 185;
- м. Кіровоград, вул. Жовтневої революції, 58;
- м. Луганськ, вул. Луначарського, 38;
- м. Львів, вул. Конюшинна, 24;
- м. Миколаїв, вул. Акіма, 2-а;
- м. Одеса, вул. Прохорівська, 35;
- м. Полтава, пров. Рибальський, 8;
- м. Рівне, вул. Гагаріна, 39;
- м. Суми, вул. Кірова, 23;
- м. Тернопіль, вул. Валова, 11;
- м. Харків, вул. Маяковського, 22;
- м. Херсон, вул. Кірова, 14;
- м. Хмельницький, вул. Молодіжна, 12;
- м. Черкаси, вул. Пастерівська, 104;
- м. Чернігів, вул. Степана Разіна, 19;
- м. Чернівці, вул. Головна, 24;
- 3. Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при головних управліннях МВС України на транспорті:**
- Управління МВС України на залізничному транспорті, м. Київ, вул. Бориспільська, 19;
- на Донецькій залізниці м. Донецьк, вул. Горна, 4;
- на Львівській залізниці, м. Львів, вул. Таллінська, 1;
- на Одеській залізниці, м. Одеса, вул. Середньофантанська, 14;
- на Південній залізниці, м. Харків, вул. Карпівська, 3;
- на Південно-Західній залізниці, м. Київ, вул. Чапаєва 6;
- на Придніпровській залізниці, м. Дніпропетровськ, вул. Привокзальна, 15.

У системі **Міністерства охорони здоров'я** України зосереджені судово-медичні та судово-психіатричні установи. Мережа судово-медичних установ складається з різних за своїм рангом бюро судово-медичних експертиз. Такі експертизи проводяться і співробітниками кафедр судової медицини вищих навчальних закладів.

72. Етапи підготовки та призначення судової експертизи

Підготовка до призначення та проведення судової експертизи передбачає п'ять етапів:

- **підготовку матеріалів для дослідження** (речові докази, жива особа, труп або його частини тощо);
- **отримання порівняльних зразків для дослідження** (матеріальні об'єкти, що надаються експерту для порівняння з об'єктами, які ідентифікуються або діагностуються. Це можуть бути зразки почерку, відбитки пальців рук, зліпки зубів, взуття, проби крові, слини, зразки шрифту друкарської машинки, які використовуються в процесі проведення експертиз як порівняльні матеріали при дослідженні рукописів, предметів з відбитками рук, ніг, зубів, паперів та інших об'єктів, які надаються експерту для дослідження. В ст. 199 КПК України вказано, що в разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. У цьому разі отримання зразків для порівняльного дослідження є процесуальною дією, яка полягає в отриманні порівняльних матеріалів для експертного дослідження. Для відібрання або вилучення зразків слідчий може використовувати допомогу спеціаліста. Про відібрання зразків складається протокол.

Вимоги до порівняльних зразків:

- не може бути піддано сумніву їх походження від об'єктів, що перевіряються;
- вони повинні відображати достатній обсяг їх властивостей;
- повинні бути придатними для співставлення з ідентифікуючими об'єктами.

Порівняльні зразки поділяються на **вільні** та **експериментальні**.

Вільні зразки — це об'єкти, які виникли поза зв'язком із даною кримінальною справою і їх виникнення, як правило, належить до періоду часу, що передував вчиненню правопорушення та порушенню кримінальної справи — заяви, листи і т. ін. Вільні зразки можуть бути виявлені під час провадження обшуку, виїмки, огляду.

Експериментальні зразки спеціально отримуються для порівняльного дослідження у підозрюваного, обвинуваченого, свідка або потерпілого на підставі та у порядку, передбаченому ст.199 КПК України.

Підготовка та призначення судових експертиз складається з таких етапів:

- **обрання моменту призначення експертизи** (вибір моменту призначення експертизи передбачає визначення її місця у системі інших слідчих (судових) дій. Визначення часу призначення експертизи пов'язано з особливостями розслідуваного злочину, слідчою ситуацією, наявністю або відсутністю необхідних матеріалів для призначення експертизи);
- **визначення мети та конкретних завдань експертного дослідження, формулювання питань експерту** (предмет експертизи — це ті обставини, які можуть бути з'ясовані в процесі експертного дослідження, фактичні дані, які встановлюються на основі спеціальних знань та дослідження матеріалів справи, перед експертом можуть бути поставлені тільки такі питання, для вирішення яких необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання);
- **вибір експертної установи або експерта** (здійснюється в залежності від виду експертизи, об'єктів дослідження та питань, що підлягають вирішенню. В Україні існує розгалужена мережа спеціалізованих судово-експертних установ та відомчих служб з різних галузей знань, які були розглянуті вище. В більшості випадків, проведення експертизи доручається цим установам, а іншим особам — лише при неможливості проведення експертизи в експертній установі чи службі);
- **винесення постанови про призначення експертизи.**

Постанова складається із трьох частин:

- **вступна частина** де зазначаються: дата і місце складання постанови, посада, звання, прізвище слідчого, кримінальна справа, у якій призначається експертиза;

- у **описовій частині** викладаються: суть справи та обставини, які обумовили необхідність проведення експертизи, а також особливості, що стосуються об'єкта дослідження, які можуть мати значення для висновку. Звершується описова частина формулюванням підстав для призначення експертизи;
- у **резолютивній частині** формулюється рішення про призначення експертизи, називається її предметний вид за існуючою класифікацією (криміналістична, судово-медична, психіатрична тощо), за процесуальними ознаками (повторна, додаткова, комісійна, комплексна); вказується прізвище експерта, питання, з яких він має дати висновок, перелік матеріалів, що направляються експерту.

73. Етапи проведення експертизи та форми висновків

Проведення експертизи складається з таких **основних етапів**:

- підготовчий, який включає вивчення наданих матеріалів, з'ясування сутності поставленого перед експертизою завдання, визначення достатності наявних матеріалів, окреслення загальної схеми дослідження, постанову окремих завдань, які вирішуються кожним експертом окремо;
- аналітичний, який передбачає виявлення властивостей об'єктів дослідження шляхом застосування різних методів та засобів;
- порівняльний, на якому проводиться співставлення об'єктів та визначення характеру зв'язків, що існують між ними;
- заключний, який складається із оцінки результатів, виділення підстав для висновків та формулювання відповідей на поставлені питання (висновків).

Проведення експертизи завершується висновками, які бувають викладені у таких формах:

- категоричне (позитивне чи негативне) вирішення питання в повному обсязі;
- категоричне позитивне часткове вирішення питання (ймовірний висновок) з обґрунтуванням неможливості його вирішен-

ня у повному обсязі (усі виявлені характеристики об'єктів, що порівнюються, співпадають, але їх недостатньо для категоричного позитивного вирішення в повному обсязі; в цьому випадку замість ототожнення може бути визначена спільна родова або групова належність);

- висновок про непридатність об'єктів для вирішення поставленого питання (наприклад, непридатність речових доказів для встановлення факту контактної взаємодії через відсутність ознак механізму взаємодії);
- повідомлення про неможливість вирішення питання із детальним обґрунтуванням причин.

74. Оцінка висновку експерта

Оцінка висновку експерта полягає в його науковій достовірності. Існує два способи оцінки науковій достовірності висновку:

- 1. Аналіз умов і методів проведених досліджень.** При аналізі умов і методів проведених досліджень суттєве значення мають такі питання:
 - чи компетентні експерти;
 - чи досліджуються справжні об'єкти;
 - чи відповідають зразки, представлені на експертизу, таким загальним вимогам: безсумнівність походження, репрезентативність, порівнянність;
 - чи переконливі кінцеві наукові положення, прийняті експертом;
 - чи є проведені експертами дослідження повними, а їхні висновки достовірними;
 - чи не є висновки експертів суперечливими;
 - яка форма висновку.
- 2. Зіставлення висновків експертів з іншими доказами,** що містять відомості про предмет дослідження.

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА

1. Поняття, предмет та завдання криміналістичної методики

Криміналістична методика або методика розслідування окремих видів злочинів, як розділ науки криміналістики, є системою наукових положень і рекомендацій, що базуються на них, щодо розслідування і попередження вбивств, розкрадань, крадіжок, розбоїв та інших видів злочинів. Вона охоплює загальні положення, що торкаються розслідування будь-якого злочину, криміналістичну характеристику і окремі методики, які визначають порядок розслідування конкретних видів злочинів. У методиці розслідування реалізуються криміналістична техніка і тактика на основі методологічних положень науки (загальної теорії).

Усі розділи криміналістики закономірно взаємопов'язані. Окреме використання засобів криміналістичної техніки дозволяє лише знайти і дослідити джерела інформації, але не дає рекомендацій, як і в якій послідовності, якими прийомами збирати і використовувати їх у розкритті та розслідуванні. Це завдання розв'язує криміналістична тактика.

Криміналістична методика — це розділ науки криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують оптимальну організацію розслідування та запобігання окремим видам злочинів.

Джерелами криміналістичної методики є:

- Конституція України;
- закони України;
- норми кримінального і кримінально-процесуального законів України;
- практичний досвід розслідування та запобігання злочинам;
- положення інших розділів науки криміналістики;
- окремі положення інших наук.

Система методики розслідування злочинів — відповідає структурі особливих частин наук кримінального права та кримінального процесу. Однотипність систем визначається спільністю об'єктів, що

вивчаються ними, єдністю завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю, дією міжнаукових зв'язків. З цього виходить, що система окремих методик розслідування в основному відповідає побудові особливої частини кримінального права, а внутрішня структура кожної окремої методики будується згідно з процесуальними стадіями провадження кримінальної справи на досудовому слідстві.

Отже, **суть криміналістичної методики** — це практична реалізація в діяльності органів дізнання і досудового слідства засобів криміналістичної техніки разом з прийомами і рекомендаціями криміналістичної тактики, направлених на розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Завдання криміналістичної методики:

- **загальне** — цілеспрямована боротьба зі злочинністю;
- **спеціальні** — вивчення злочинців і злочинів; вивчення передового досвіду з виявлення, розслідування, розкриття та запобігання окремим видам злочинів; розробка науково-обґрунтованих методичних рекомендацій та проведення розслідування окремих видів злочинів.

Предметом криміналістичної методики є сукупність загальних положень окремих методик розслідування різних видів злочинів, а також вчення про криміналістичну характеристику, вчення про класифікацію злочинів, вчення про розкриття злочинів за «свіжими» слідами, вчення про форми і методи взаємодії з органами дізнання, державними, громадськими організаціями, окремими громадянами, що беруть участь у розкритті та розслідуванні злочинів.

Принципами криміналістичної методики розслідування злочинів:

- законність наукових рекомендацій (всі рекомендації повинні відповідати принципам кримінального процесу, бути етичними та гуманними);
- оптимальний набір слідчих дій (в будь-якій окремій методиці доцільно використовувати повну сукупність слідчих дій, яка забезпечує досягнення мети розслідування);
- максимальне використання технічних засобів, спеціальних знань та допомоги громадськості;
- використання передового досвіду та слідчої практики.

Структура методики розслідування окремих злочинів включає такі розділи (елементи):

- загальної методики розслідування злочинів (поняття, об'єкт дослідження, завдання, принципи, місце в системі криміналістики і зв'язок з іншими галузями знань);
- окремих методик розслідування різних видів злочинів (криміналістична класифікація злочинів і методик їх розслідування, структура окремих методик розслідування).

Вказані елементи складають загальні положення (принципи), які є основою побудови окремих методів розслідування, які необхідно відрізнити від структури окремих методик, розслідування різних видів злочинів (убивств, дорожньо-транспортних злочинів, крадіжки тощо).

Методика розслідування злочинів є частиною науки криміналістики і пов'язана з іншими її розділами: загальною теорією криміналістики, криміналістичною технікою і криміналістичною тактикою.

2. Зв'язок методики розслідування з іншими галузями знань

Як розділ науки криміналістики, методика розслідування накопичує наукові дані попередніх розділів криміналістики: загальної теорії, криміналістичної техніки, судової експертизи криміналістичної тактики та криміналістичної методики.

Питання міжнаукових зв'язків криміналістики має особливе значення. Розділи криміналістики в залежності від об'єктів та завдань дослідження поряд з внутрішньонауковою взаємодією має цільові зв'язки з відповідними галузями знань. Виходячи з цього методика розслідування, маючи предметом широке коло об'єктів, що відносяться до різних сфер життя та діяльності використовує багатосторонні наукові зв'язки криміналістики. До таких галузей знань, належать наукові дані, необхідні для розкриття різних видів злочинів. Ці дані позичаються з таких наук — біології, судової медицини, які дозволяють на підставі ДНК-аналізу ідентифікувати підозрюваного у вбивстві, встановити особу невпізаного трупа тощо. Виняткового значення для розвитку методики розслідування набувають найновіші дані в галузі економічних знань, математико-кібернетичних методів, що застосовуються в розкритті економічних злочинів та пов'язаних з ними службових діянь.

3. Криміналістична класифікація злочинів

Криміналістична класифікація злочинів ґрунтується на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації злочинів за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами мають бути перш за все кримінально-правові ознаки.

Види класифікації:

- **родова** (за групами злочинів, об'єднаних однією главою КК України);
- **видова** кримінально-правова класифікація злочинів, що використовується в криміналістиці як основна ознака при розробці окремих криміналістичних методик.

Можливі також **інші класифікації, до яких належать класифікації**: а) за способом вчинення злочину; б) за ступенем приховання, маскуванню злочину; в) за злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин; г) за місцем їх вчинення: злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі; злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою.

У криміналістиці розроблена структура окремих методик розслідування: а) криміналістична характеристика даного виду злочину; б) типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину та етапах його розслідування; в) криміналістичні питання порушення кримінальної справи; г) слідчі версії, обставини, що підлягають з'ясуванню; г) організація і планування розслідування; д) початкові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи; е) особливості проведення окремих слідчих дій та їх комплексів (криміналістичних операцій); е) забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні та взаємодії з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян; ж) заходи криміналістичної профілактики.

4. Криміналістична характеристика злочинів

Криміналістична характеристика — це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для ви-

явлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами.

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних справ, апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, які використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій.

Практичне значення криміналістичної характеристики злочинів розкривається в рекомендаціях зі встановлення і застосування криміналістично значущих ознак злочинів різного ступеня єдності, які характеризують: найширші множинності злочинів, наприклад, злочини проти життя і здоров'я людини, злочини проти власності тощо; групи злочинів, наприклад, вбивства, розкрадання тощо; види злочинів, наприклад, вбивства (при виявленні трупа); розкрадання шляхом присвоєння, розтрата чи зловживання службовим становищем тощо, різновиди злочинів, наприклад, вбивство (коли особа потерпілого не встановлена); розкрадання на підприємствах того чи іншого виробництва тощо.

Структура криміналістичної характеристики злочинів.

Як і будь-яка система, криміналістична характеристика складається з взаємопов'язаних складових елементів. Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування по кримінальній справі, тому структура криміналістичної характеристики будується на обставинах, які входять у предмет доказування (ст. 64 КПК України) і елементах складу злочину, передбачених відповідними статтями КК України.

Криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з елементів, які включають у себе компоненти:

- **особа злочинця**, яка характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; категорії посадових матеріально відповідальних та інших осіб, які можуть бути причетними до злочину; чинники, що мали вплив на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками тощо;

- **способи вчинення злочинів** (пошук відповідних знарядь злочину, заходи щодо створення залишку сировини, готової продукції, резерву грошових коштів та ін.); способи вчинення злочину (ненасильницькі дії, заходи щодо заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації); способи приховування злочину, маскуванія злочинних дій;
- **особа потерпілого** (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо);
- **предмет посягання:** грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності у вигляді сировини, палива, матеріалів, напівфабрикатів, готових виробів з урахуванням їх споживчої цінності, які можуть бути віднесені до різних джерел посягання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені при їх виробництві за рахунок надлишку, який надійшов зі сторони, від співучасників, майно, приховане від оподаткування);
- **типова «слідова картина» злочину:** місце як частина матеріального середовища, що включає, окрім приміщення та ділянки місцевості, сукупність різних предметів.

Джерелами інформації при побудові криміналістичної характеристики злочинів є:

- **люди** (потерпілі, підозрювані, обвинувачені, засуджені, спеціалісти, працівники правоохоронних органів тощо);
- **документи** (письмові, графічні, статистичні, звукові, фото- та відеоматеріали).

Методи які використовуються при побудові криміналістичної характеристики злочинів:

- метод спостереження;
- метод опитування;
- документальний метод;
- метод експертних оцінок;
- метод оцінки та аналізу результатів дослідження;
- біографічний метод;
- метод вивчення колективів і груп.

5. Окремі методики розслідування різних видів злочинів

Окремі методики розслідування є підсумковим елементом криміналістики в цілому. У них накопичуються дані всіх частин криміналістики, трансформовані з урахуванням криміналістичної специфіки різних видів злочинів, ситуаційних та інших особливостей діяльності по їх розслідуванню. Їх основу складає система науково обґрунтованих типових методичних рекомендацій з розслідування окремих видів злочинів, що дозволяє при ретельному обліку індивідуальних особливостей кожного такого діяння розкривати і розслідувати його в різних типових і атипових слідчих ситуаціях.

Конкретна цілеспрямованість та типовість методик розслідування відрізняє їх від іншого структурного елементу методики розслідування — її загальної теорії, яка має у більшій мірі загальний інформаційно-методичний характер.

Методика розслідування окремого виду злочину або окрема методика становить систему положень та наукових рекомендацій, які визначають порядок діяльності слідчого під час розслідування окремого виду злочину.

Кожний злочин індивідуальний і розслідування його характеризується специфічними та індивідуальними особливостями.

У криміналістиці розроблена **структура окремих методик розслідування злочинів**, яка складається з:

- криміналістичної характеристики даного виду злочину;
- типових слідчих ситуацій на стадії виявлення злочину та етапах його розслідування;
- криміналістичних питань порушення кримінальної справи;
- слідчих версій, обставин, що підлягають з'ясуванню;
- організації і планування розслідування;
- початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- особливостей проведення окремих слідчих дій;
- забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні та взаємодії з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян;
- заходів криміналістичної профілактики.

Методична рекомендація — є головним елементом усіх частин криміналістичної методики розслідування і представляє собою науково обґрунтовану пораду про найбільш доцільний спосіб дії слідчого в тій чи іншій типовій ситуації в процесі розкриття, розслідування і попередження злочинів.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

6. Криміналістична характеристика вбивств

Криміналістична характеристика описує основні, типові для досліджуваних злочинів ознаки і властивості найбільш важливих джерел доказової інформації.

Найважливішим завданням оперативно-розшукових та слідчих органів є швидке розкриття таких злочинів, встановлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Складність розслідування вбивств зумовлена відсутністю, як правило, свідків, великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, а у деяких випадках інсценуванням обставин події злочину.

Ефективному розслідуванню злочинів сприяє з'ясування даних, що складають криміналістичну характеристику вбивств. До елементів криміналістичної характеристики вбивств належать:

- спосіб вчинення вбивств;
- спосіб приховання;
- час, місце та обстановка події злочину;
- «слідова картина» події;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Підставами порушення кримінальної справи є:

- виявлення трупа з ознаками насильницької смерті;
- заяви очевидців вбивства;
- зникнення людини за наявності обставин, що вказують на можливість її вбивства;
- явка з повинною;
- безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором ознак злочину.

7. Початковий етап розслідування вбивства

У процесі розслідування вбивств з'ясовується низка питань, що допомагають встановленню істини:

- причина смерті: насильницька смерть чи смерть настала з інших причин;
- яким способом і за допомогою яких знарядь вчинено вбивство;
- час настання смерті;
- місце вчинення вбивства;
- обставини, за яких вчинено вбивство;
- встановлення особи потерпілого;
- співучасники вбивства і роль кожного з них у вчиненні злочину;
- встановлення особи вбивці;
- мотиви вбивства (помста, ревності тощо);
- обставини, що сприяли вбивству, заходи, яких треба вжити для попередження таких злочинів.

Першочергові дії при розслідуванні вбивств.

- 1) Оперативно-розшукові заходи.
- 2) Невідкладні слідчі дії:
 - огляд місця події і трупа;
 - призначення до провадження судово-медичної експертизи;
 - призначення інших досліджень;
 - пред'явлення трупа для впізнання;
 - допит свідків;
 - обшук.

8. Планування та висунення версій при розслідуванні вбивств

Планування розслідування вбивств передбачає висунення **версій**. Висунення загальних версій є здійснюється після проведення невідкладних слідчих дій. Залежно від зібраних матеріалів можуть бути висунуті такі **слідчі версії**:

- смерть є наслідком навмисного вбивства;
- смерть є наслідком самогубства;

- смерть є наслідком нещасного випадку;
- ненасильницька (природна) смерть.

За **мотивом вбивства** можуть бути висунуті такі версії:

- вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- вбивство з помсти;
- вбивство з метою приховання іншого злочину і страху викриття;
- вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);
- вбивство у сварці, бійці;
- вбивство з необережності;
- вбивство при необхідній обороні.

Висунення слідчих версій сприяє вирішенню таких питань: 1) чи вчинено вбивство в місці виявлення трупа; 2) шляхи проникнення вбивці до місця злочину або виявлення трупа; 3) діяла на місці злочину одна людина чи декілька; 4) які зміни на місці події залишив вбивця; 5) тривалість перебування вбивці на місці події; 6) час вчинення вбивства (час доби); 7) положення жертви і вбивці в момент вбивства; 8) які дії, крім вбивства, вчиняв злочинець на місці злочину; 9) які предмети залишив вбивця на місці злочину; 10) які сліди з місця події могли залишитись на вбивці; 11) хто і звідки міг бачити і чути, що відбувалося.

9. Обставини, що сприяють вчиненню вбивств

Вчиненню вбивств сприяють такі обставини:

- порушення порядку обліку, видачі, придбання і збереження холодної та вогнепальної зброї;
- виготовлення на підприємствах чи в домашніх умовах саморобної холодної та вогнепальної зброї;
- поверхневий контроль за особами, які хворіють нервово-психічними захворюваннями і становлять небезпеку оточуючим;
- недоліки в роботі правоохоронних органів;
- тяганина підчас розслідування хуліганських справ і вчинення замаху на вбивство;

- зловживання спиртними напоями, наркотиками, ведення паразитичного образу життя;
- ненормальні побутові стосунки в родині, з сусідами тощо;
- невиконання громадського обов'язку очевидцями вчинення вбивств, невжиття ними заходів, спрямованих на запобігання чи припинення.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА

10. Криміналістична характеристика хабарництва

Поняття хабарництва поєднує три кримінально-караних діяння, які пов'язані між собою спільністю об'єкта злочину: одержання хабара, дача хабара, провокація хабара.

Відповідно до кримінального законодавства України одержання хабара передбачає отримання посадовими особами незаконної винагороди від хабародавця і виконання в його інтересах певних дій або невиконання тих, які він зобов'язаний був виконати, завдяки використанню свого службового становища. **Кваліфікуючими ознаками хабара є:**

- неодноразовість одержання хабара;
- вимагання хабара;
- відповідальне становище посадової особи;
- колишня судимість за хабарництво;
- розмір хабара.

Форми хабарництва різні: передача коштовних подарунків, грошей, оплата путівок у санаторії та туристичні поїздки; сприяння в просуванні по службі, у зарахуванні у вищий навчальний заклад, відкриття комерційних структур, приватизація об'єктів за заниженими цінами, прийняття на високооплачувану роботу та ін.

Суб'єктом дачі хабара є як правило приватна особа. Особа, яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання або якщо особа добровільно заявила про вчинене діяння.

Підставами для порушення кримінальної справи про хабарництво: явка з повинною; письмові або усні заяви про вчинений або такий, що готується, злочин; надруковані статті; факти про хабарництво, виявлені оперативно-розшуковими органами; дані про хабарництво, встановлені в процесі розслідування й судового розгляду інших злочинів.

Для з'ясування обставин передачі посадовій особі хабара треба встановити:

- ким і через кого передавався хабар;
- характер взаємин між учасниками цієї злочинної дії;
- коли, де і за яких обставин передавався хабар;
- хто був присутній при дачі хабара і хто міг спостерігати спілкування хабародавця й хабароодержувача в момент вчинення злочину;
- яких результатів хотів досягти хабародавець врученням хабара;
- чи виконана обіцянка, дана посадовою особою й зумовлена хабаром;
- що було передано як хабар і які індивідуальні особливості його предмета (останнє з'ясовується досить докладно, щоб уникнути підміни переданого предмета або привнесених у нього змін);
- які джерела одержання коштів для хабара.

Способи дачі хабара:

- передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без продажу через аукціони;
- дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них коштів підприємства;
- укладення збиткових для держави комерційних угод про здачу в оренду будинків чи інших об'єктів;
- видача банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань по їх поверненню;
- приховання наданих кредитів у зв'язку з їх нецільовим використанням;
- сприяння у створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах;
- відмова конкурентам підприємницьких структур у реєстрації за надання одноразового хабара або за їх постійне отримання чиновниками, які підтримують конкурента;

- дача хабара адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємців;
- видача пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані податком кошти, фальсифікація податкових декларацій.

На даний час хабарі досить поширені у всіх сферах діяльності.

Способи приховування хабарництва — це сукупність прийомів, спрямованих на протидію правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю, є частиною злочинної дії і здійснюється в процесі вчинення злочину або після нього.

Способи приховування хабара визначаються двома групами чинників:

- суб'єктивними інтересами й можливостями хабародавця;
- об'єктивною обстановкою, що сприяє хабарництву або перешкоджає йому.

11. Початковий етап розслідування хабарництва

У процесі розслідування хабарництва з'ясовується низка питань, що допомагають встановленню істини:

1) час, обстановка, типова слідова картина;

2) місце вчинення злочину;

Місцем передачі хабара можуть бути:

- службовий кабінет посадової особи;
- квартира, дача або машина хабародавця чи хабароодержувача;
- ресторани, бари, громадський транспорт, сауни, в яких відбуваються як заплановані, так і незаплановані зустрічі хабародавця й хабароодержувача;
- номери готелів або службових приміщень, про зустріч у яких домовлялися з хабароодержувачем;
- умовні місця в парках, на вулиці, у магазині, у потязі, у будинку та інших місцях, про які заздалегідь домовилися учасники злочину;

- будь-які місця зустрічі двох осіб, при якій передавався хабар без попередньої домовленості як послуга за надалі виконувану послугу (прийняття на роботу, здача іспитів для вступу у вищий навчальний заклад, відкриття комерційного підприємства, здача в оренду престижного приміщення та ін.).

3) обстановка злочину;

4) особа злочинців.

12. Види допитів та їх особливості при розслідуванні хабарництва

Допит заявника.

У процесі допиту заявника обов'язково треба з'ясувати таке:

- звідки заявником отримані відомості (або відомо) про дачу хабара;
- кому був даний хабар;
- предмет хабара;
- мета хабара, тобто за виконання яких дій (дії) він був отриманий;
- у якій установі, організації, закладі чи на якому підприємстві ця подія мала місце;
- які посадові функції має особа, яка одержала хабар;
- яке відношення до цієї посадової особи має хабародавець (стороння особа, співробітник цієї установи та ін.);
- яке відношення до названої установи й посадової особи має заявник (службовець, стороння особа та ін.);
- кому ще крім заявника відомо про хабар;
- як часто мають випадки хабарництва в цій установі;
- як характеризується особа хабароодержувача і хабародавця;
- які обставини супроводжували хабар (де, коли, як він був переданий);
- кому ще крім правоохоронних органів заявник розповідав про факти хабарництва, у який період це відбувалося;
- яка обстановка з дотриманням дисципліни в установі чи організації, де заявник виявив факти хабарництва;
- бачив заявник особисто факт передачі хабара чи чув про це від інших осіб;

- якими словами супроводжувався факт передачі хабара або якими жестами;
- що спонукало заявника повідомити про факт хабара правоохоронним органам (боротьба з хабарництвом, особиста ворожість до осіб, які приймали участь у цьому злочині, порушення його особистих інтересів, підвищення по службі, одержання престижної роботи, відрядження, які становлять для нього інтерес та ін.).

Допит свідків.

Показання свідків є важливим доказом при розслідуванні хабарництва. Специфіка при допиті свідків при розслідуванні хабарництва полягає у наступному:

- вивчення матеріалів справи про подію та осіб, які брали участь у ній;
- встановлення психологічного контакту зі свідком;
- встановлення відносин в яких перебуває свідок з підозрюваним (обвинуваченим);
- уточнення даних про особу допитуваного;
- опрацювання спеціальних питань (вивченням відповідної літератури; одержанням консультацій у фахівців; безпосереднє ознайомлення з організацією виробництва, технологією окремих процесів, системою й характером банківських операцій тощо; установлення характеру розпорядничьких рішень та ін.);
- складання плану допиту.

Допит підозрюваного.

При допиті підозрюваного, затриманого на місці злочину, необхідно з'ясувати дані, які є підставою для затримання:

- де було проведено затримання;
- ким проводилося затримання;
- у зв'язку з якими діями підозрюваного або хабародавця;
- коли, за яких обставин відбулося затримання (під час передачі хабара, після його передачі, у присутності хабародавця, безпосередньо після його відходу чи ін.);
- предмет хабара (якими індивідуальними особливостями він характеризується — гроші, іноземна валюта, коштовності, витвір антикваріату, документи на купівлю машини, будівлі, квартири тощо);
- які пояснення підозрюваного супроводжували факт затримання;

- чи не було спроби представити підозрюваним факт одержання хабара як несподіваної для нього дії, про яку він не має згадки, нічого не знає;
- які заяви робив хабародавець при затриманні (заперечував факт передачі хабара, вказуючи на те, що він хотів показати ту чи іншу цінність для можливої їх купівлі);
- у яких відносинах знаходилися підозрюваний і хабародавець;
- чи мали місце відносини службової підпорядкованості, дружні, далекого знайомства, не були знайомі;
- які розмови, пропозиції передували одержанню хабара;
- на які день, годину планувалася передача хабара;
- хто міг знати про це, крім осіб, які брали участь у злочині;
- чи не мав місця факт провокації хабара (якою особою, мотив провокації).

13. Особливості обшуків при розслідуванні хабарництва

Підготовка до обшуку при розслідуванні хабарництва передбачає визначення кола об'єктів, що можуть бути предметом пошуку.

Предмети пошуку при розслідуванні хабарництва: а) гроші, цінності, виражені в будь-якому вигляді; б) документи про право власності на домоволодіння, машини; в) документи, які відображають приватизацію окремих об'єктів; г) документи, які відображають незаконні дії при прийомі до вищих навчальних закладів; ґ) документи, які відображають хабарництво у сфері оподаткування тощо.

Обшук у хабародавця допускає виявлення таких предметів пошуку: а) оцадні книжки; б) записні книжки; в) екзаменаційні білети; г) контрольні запитання; ґ) бланки екзаменаційних аркушів; д) записи; е) повідомлення та ін.

Обшук, в установі, передбачає виявлення таких документів: а) вказівки про проведення іспитів із заздалегідь завищеними оцінками для одного або декількох осіб (можуть віддаватися усно, однак відповідальний секретар робить про це позначки у своїх записних книжках, а також передає список екзаменаторам); б) накази про зараху-

вання до навчального закладу; або переведення з одного факультету на інший; в) письмові екзаменаційні роботи (твори, задачі з математики тощо) з наявними в них виправленнями і, як правило, із завищеними оцінками.

Обшук при розслідуванні хабарництва в банківських структурах. Хабарі працівники останніх отримують за оформлення й одержання незаконних кредитів. При виявленні даних, про одержання хабарів окремими посадовими особами, обшук провадиться як у цих осіб, так і в банківських установах. Обшук в осіб, які здійснюють посадові функції, має своєю метою виявлення: 1) грошей або цінностей, отриманих за зазначені послуги; 2) документів — листів, записів, розпоряджень письмового характеру; 3) записних книжок, що відображають факт зв'язку з особами, які дали хабар, та ін.

При проведенні обшуків у банку предметом обшуку можуть бути: 1) документи, які мають розпорядницький характер — дозвіл на оформлення кредиту; 2) документи, які є підставами для одержання кредиту; 3) дані, що містяться в комп'ютері й відображають грошові перекази тощо.

14. Особливості затримання особи на «гарячому»

Затримання «на гарячому» є найефективнішим заходом, оскільки дозволяє знайти важливі докази, вилучити предмет хабара, викрити особу у вчиненні цього злочину. Затримання «на гарячому» можливо в певних випадках: а) при добровільній заяві про вимагання хабара; б) при добровільній заяві про час і місце передачі хабара службовій особі з метою одержання тієї чи іншої вигоди; в) за наявності оперативних даних про систематичне одержання хабарів (у митних органах, податкових інспекціях, в інших установах; г) за наявності оперативних відомостей про факти передачі хабарів і зазначені місця та часу чергової зустрічі суб'єктів хабарництва.

При підготовці затримання «на гарячому» в протоколі-заяві про дачу хабара переписуються номери купюр переданих грошей або детально описуються коштовні речі (годинник, золоті вироби, вироби з

дорогоцінними каменями), які передбачається передати як хабар. Затримання «на гарячому» відбувається в момент передачі хабара або безпосередньо після цього. Затримання, проведене безпосередньо після передачі хабара ефективніше, оскільки фіксує наявність хабара в затриманого, що виключає його заяви про те, що переданий предмет виявився в нього випадково або забутий відвідувачем, або належить самому хабарникові. Затримання у період передачі хабара допускає значний тактичний ризик втрати доказової інформації через названі можливі заяви з боку хабароодержувача, у тому числі й спростування хабара.

При затриманні хабарника «на гарячому», важливо вжити заходів, які включають знищення предмета хабара (розбили, викинули у вікно, знищили документи).

15. Призначення експертиз при розслідуванні хабарництва

При розслідуванні хабарництва можуть мати місце як традиційні, так і нетрадиційні експертизи. Види експертиз які можуть призначатися при розслідуванні хабарництва: почеркознавчі, технічного дослідження документів, дактилоскопічні, трасологічні, комп'ютерні, авторознавчі, товарознавчі, судово-хімічні, фоноскопичну.

16. Основи методики розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту

Види ДТП: а) наїзд транспортного засобу на пішоходів, велосипедистів, гужовий транспорт і тварин; б) зіткнення транспортних засобів; в) перекидання транспортного засобу; г) наїзд транспортного засобу на перешкоду; д) падіння пасажирів; е) інші ДТП.

Причини виникнення ДТП:

- події, що виникли з вини людей (водіїв, пасажирів, осіб, відповідальних за технічний стан транспортних засобів і доріг і інші);

- події, що обумовлені непереборною силою природи (повінь, обвал, землетруси тощо), а також випадковим збігом обставин.

ДТП виникають у результаті порушення правил дорожнього руху (ПДР) водіярами, пішоходами, пасажирями, велосипедистами, а також унаслідок грубих порушень працівниками транспортних господарств правил технічної експлуатації і поганого контролю за станом доріг і організації регулювання вуличного руху.

17. Особливості розслідування ДТП

Розслідуючи справи даної категорії, необхідно враховувати, що дорожньо-транспортні події відбуваються в результаті взаємодії декількох причин. Тому важливо досліджувати всі причини, що призвели до ДТП.

Фази ДТП: 1) початкова; 2) кульмінаційна і 3) кінцева.

Для **початкової фази ДТП** характерні умови руху транспортно-го засобу і пішоходів, що склалися перед виникненням небезпечної ситуації, при якій учасники руху повинні негайно вжити усі наявні в їхньому розпорядженні заходи для запобігання дорожньо-транспортної події і зменшення можливих наслідків.

Кульмінаційна фаза ДТП характеризується подіями, що викликають найбільш важкі наслідками (пошкодження автомобілів, травми пішоходів, пасажирів, водіїв). Ця фаза протікає швидко (як правило кілька секунд) і розвивається на ділянці дороги невеликої довжини.

Кінцева фаза ДТП нерідко збігається з припиненням руху транспортного засобу.

Знання механізму ДТП дозволяє визначити коло криміналістично значущих ознак, що, у свою чергу, сприяє встановленню об'єктивної істини.

Огляд місця події ДТП. При розслідуванні ДТП слідчий у першу чергу зіштовхується з місцем події. На місці події необхідно виявляти сліди, за якими можна судити про характер події, що відбулася, механізми її розвитку, а за їх допомогою про характер і послідовність дій при розвитку події (сліди ковзання, гальмування, характер ушкоджень на транспортних засобах чи нерухомих перешкодах).

Обставини обстановки ДТП включають: час, місце, дорожні, погодно-кліматичні умови, стан водія, стан транспортного засобу, недостатня освітленість, хворобливий стан тощо. Ці обставини вимагають встановлення всіх свідків події і проведення їх сумлінного допиту.

При розслідуванні справ про ДТП необхідно встановити:

- у порушенні яких правил виявилися дії винного, що спричинили суспільно небезпечні наслідки;
- де, коли і за яких обставин, як відбулося ДТП;
- які наслідки наступили в результаті ДТП;
- чи є причинний зв'язок між порушеннями правил безпеки руху та експлуатації транспорту і наслідками, що настали;
- яка форма вираження вини самовпевненість чи недбалість особи, яка скоїла ДТП. Які дії (чи бездіяльність) призвели до настання суспільно небезпечних наслідків;
- хто порушив правила дорожнього руху та експлуатації транспорту;
- які обставини сприяли вчиненню ДТП.

18. Особливості огляду місця події при розслідуванні ДТП

Огляд місця події складається з чотирьох частин: 1) огляд траси; 2) огляд трупа потерпілого; 3) огляд транспортного засобу; 4) огляд окремих слідів і предметів, виявлених на місці події.

Передусім варто звільнити трасу для руху транспорту. Для цього необхідно точно зафіксувати об'єкти на трасі. Крім традиційного методу фіксації обстановки місця події — фотографування, можуть бути використані стереоскопічні методи зйомки, складання схем. Фіксується: місце ДТП (пряма, перехрестя, поворот вліво чи вправо, розвилка, горизонтальна дорога, спуск, підйом); тип покриття дороги (грунт, бетон, асфальт); стан покриття проїзної частини (суха, мокра, засніжена, ожеледь); наявність узбіч, тротуарів, газонів, дорожніх знаків, пішохідних переходів, зупинок громадського транспорту тощо; розташування на місці події транспортних засобів, слідів та інших речових доказів стосовно проїзної частини чи елементів дороги

(узбіччя, газону) і постійними орієнтирами (перехрестя, куту будинку тощо). Межі ділянки дороги, необхідно максимально збільшити як убік руху транспортного засобу, так і в протилежному напрямку. Необхідно точно установити ширину проїзної частини, ширину узбічч, тротуарів, описати виявлені сліди злочину, довжину і малюнок гальмового шляху, замету і волочіння, їхнього положення стосовно якої-небудь границі проїзної частини (тротуару, узбіччю). У зв'язку з тим, що для встановлення швидкості руху транспортного засобу має важливе значення для розслідування справи, обов'язково необхідно зафіксувати і виміряти довжину і характер гальмового шляху (суцільний чи переривчастий).

Труп потерпілого бажано оглядати на місці його виявлення, якщо це неможливо то огляд трупу проводиться в морзі. Особлива увага при огляді трупа приділяється виявленню слідів, що характеризують механізм події, у тому числі слідів транспортної травми.

Автомобіль оглядається на місці чи події в місці його виявлення після події. Фіксується тип, марка і номерний знак автомашини, пошкодження, що можливо виникли в результаті ДТП, здійснюється виявлення, фіксація та вилучення речових доказів, що з'явилися в процесі ДТП (кров, волосся, мозкова речовина, обривки тканини, одягу потерпілого). Огляд автомобіля починається з передньої частини. Ретельно оглядаються фари, підфарники, покажчики повороту, лобове скло, решітка радіатора, капот, передні крила, ручки дверей, для виявлення на них можливих пошкодження, частини тканини одягу потерпілого, сліди крові, волосся тощо. Далі оглядається ходова частина і низ кузова автомобіля, фіксується стан гальмівної системи, рульового керування та інших агрегатів. При огляді кабіни автомобіля звертається увага на положення важеля перемикання швидкості, ручного гальма, покажчиків повороту і включення освітлення. Проводиться виявлення фіксація та вилучення речових доказів (слідів рук, запахів слідів, біологічних слідів тощо).

За необхідності проводиться огляд окремих слідів і предметів, виявлених на місці події.

Після огляду місця події і проведення інших першочергових слідчих дій слідчий висуває і перевіряє **версії, типовими** з них є: 1) порушення правил руху відбулося у зв'язку з перебуванням водія за кермом у нетверезому стані, перевищенням дозволеної швидкості тощо;

2) несправність дорожнього покриття, мостів, переїздів; 3) технічна несправність автомашини, зокрема несправність гальм, рульового керування інших вузлів; 4) груба необережність потерпілого; 5) випадковий збіг обставин; 6) інсценування ДТП з метою приховання іншого злочину.

Також перевіряються версії про особу винного, час ДТП, місце скоєння наїзду (коли місце виявлення трупа і місце наїзду не збігаються) тощо.

19. Види допитів та їх особливості при розслідуванні ДТП

Допит свідків. По справах про ДТП допитують; а) свідків події; б) осіб, що можуть охарактеризувати учасника ДТП; в) медичних працівників, що надавали допомогу потерпілому; г) працівників міліції які першими прибули на місце події, тощо.

При допиті свідків необхідно враховувати швидкоплинність події ДТП, несподіваність і нетривалість сприймання цієї події, призводить до часткового запам'ятовування подробиць.

У ході допиту водія повинні бути з'ясовані три групи питань — його дії до, під час і після події.

Оскільки дорожньо-транспортна подія відбувається, як правило, не навмисно, то водії готові до дачі правдивих показань, при цьому бажають зменшити свою провину, посилаючись на неочікувані обставини, (грубу необережність потерпілого, несприятливі умови дорожнього покриття, непередбачену несправність механізму автомобіля тощо).

Допит потерпілого може проводитись на місці ДТП, в лікарні та в кабінеті слідчого. В медичній установі допит проводиться після одержання дозволу лікаря. У потерпілого-пішохода з'ясовується:

- чи не страждає він якою-небудь фізичною хворобою (короткозорістю, частковою втратою слуху тощо), які могли зашкодити йому швидко зорієнтуватися в аварійній обстановці;
- де він знаходився в момент ДТП;
- чи були поруч інші особи;

- як він сам діяв, чи бачив зустрічний транспортний засіб, які його відмінні риси (особливо докладно, якщо автомобіль зник) та інші обумовлені характером події обставини.

При допиті потерпілих з числа пасажирів, крім зазначених обставин, необхідно з'ясувати, яка була швидкість автомобіля, як поведився водій — чи не відволікався, чи не скаржився на втому, хворобу, чи не розповідав про несправності транспортного засобу, як поведився після ДТП.

Необхідно пам'ятати, що потерпілий є особою, зацікавленою у результаті справи, тому його свідчення можуть бути необ'єктивними. Крім того, стан страху, фізичні страждання можуть вплинути на його оцінку того, що сталося і тому бути помилковими, нечіткими. Тому потрібно критично оцінювати свідчення потерпілого.

20. Призначення експертиз та проведення слідчого експерименту при розслідуванні ДТП

Судово-медична експертиза призначається у всіх випадках, коли в результаті ДТП гинуть люди та їм заподіюються тілесні ушкодження. Ця експертиза, крім загальних питань про причину смерті, часу, характер, локалізацію і ступень тяжкості тілесних ушкоджень, стані здоров'я потерпілого перед нанесенням йому ушкоджень, має своїм завданням дослідження питань про наявність чи відсутність на тілі та одязі потерпілого слідів транспортної (автомобільної) травми — слідів удару частин тіла об частину автомашини чи об дорожнє покриття, струси мозку в результаті удару, здавлювання тіла, слідів волочінь по дорожньому покриттю.

Судово-медичний огляд водія і потерпілого сприяє встановленню фактів вживання спиртного чи наркотиків, їхньої кількості, ступеня сп'яніння, давності вживання, наявності чи відсутності залишкових явищ, що свідчать про колишнє сп'яніння. При цьому проводиться біохімічне дослідження з одержанням проб крові і сечі досліджуемого.

Судово-медична експертиза речовинних доказів, що досліджує об'єкти біологічного походження (кров, волосся, частки мозкової ре-

човини, кістки і різні тканини й органи людського тіла, виявлені в ході огляду ДТП, на тілі й одязі потерпілого). Перед експертом ставляться питання: чи не є виявлена речовина кров'ю людини; чи збігається вона по групі і типу з групою і типом крові потерпілого; чи належать виявлені при огляді транспортного засобу волосся людині; якщо так, то чи подібні вони з волоссям потерпілого.

Автотехнічна експертиза призначається для визначення стану транспортного засобу і справності окремих його частин, механізмів і вузлів, встановлення механізму ДТП, дослідження технічної можливості запобігання ДТП.

Також у справах пов'язаних з розслідуванням ДТП можуть бути призначені судово-хімічні, криміналістичні (трасологічна), комплексні експертизи.

Слідчий експеримент дозволяє отримати інформацію: а) про можливість бачити перешкоду, що з'явилася, (людини, автомобіль тощо) у конкретній дорожній обстановці; б) про можливість чути звуки транспортного засобу, шум двигуна тощо; в) про швидкість руху автомобіля; г) про стан гальм та інших агрегатів транспортного засобу, що впливають на безпеку дорожнього руху; д) про наявність чи відсутність у водія конкретних професійних навичок тощо. За допомогою відтворення обстановки ДТП з урахуванням слідів на транспортному засобі, дорожньому покритті та інших об'єктах слідчий експеримент допомагає встановити механізм зіткнення чи наїзду.

При розслідуванні справ пов'язаних з ДТП отримані результати експерименту в ряді епізодів можуть бути використані вихідні дані при виконанні автотехнічної експертизи.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПОШИРЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

21. Особливості проведення допиту при розслідуванні поширення порнографічних предметів

Готуючись до допиту, слідчий повинен враховувати: а) особисті якості підозрюваного (обвинуваченого); б) наявність і важливість доказів участі цього підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину; в) роль підозрюваного (обвинуваченого) при вчиненні злочину.

Перед допитом слідчому доцільно скласти план. В ході допиту треба з'ясувати обставини, які відносяться до події злочину:

- як давно особа займається поширенням порнографічних предметів;
- чи зареєстрована особа як приватний підприємець, де і коли, яке є цьому підтвердження;
- де отримує порнографічні предмети, як документуються витрати і прибутки, пов'язані з розповсюдженням предметів, як здійснюється оплата, хто є власником порнографічних предметів;
- які є документи на товар (порнографічні предмети), де вони знаходяться;
- який прибуток за день від торгівлі, у які саме дні здійснюється торгівля, яка виручка за день до затримання і перед цим;
- чи усвідомлює особа, що предмети мають порнографічний зміст;
- чи знає особа про наявність кримінальної відповідальності за поширення порнографічних предметів;
- чи затримувалась особа раніше за аналогічні правопорушення;
- скільки товару (порнографічних предметів) і якого, було у наявності торгового дня, по якій ціні він продавався, скільки продано, який саме товар;
- хто ввіз, чи виготовив порнографічні предмети;
- чи збувалися або розповсюджувалися порнографічні предмети неповнолітнім;
- чи примушувалися неповнолітні до створення порнографічних предметів, як саме;

- чи притягувався раніше допитуваний до відповідальності за поширення порнографічних предметів, якщо притягувався то коли, за якою частиною статті, яким судом був засуджений, як покараний;
- хто ще приймав участь у злочинній діяльності, яка роль кожного учасника злочинного угруповання;
- чи знає розповсюджувач осіб (місце роботи, проживання і т. ін.), від кого одержує порнографічні предмети, потрібно з'ясувати прикмети зовнішності, одяг, номер і марку автомобіля і т. д.;
- кому він збуває товар (порнографічні предмети): постійним клієнтам чи випадковим особам; якщо є постійні клієнти, потрібно з'ясувати їхні адреси, номери телефонів, прикмети зовнішності і одягу, номер і марку автомобіля.

При затриманні підозрюваних осіб, які займаються виготовленням (тиражуванням) порнографічних предметів, необхідно встановити такі обставини: а) яка технологія виготовлення порнографічних предметів (який витратний матеріал використовується, спосіб тиражування та ін.); б) яка технологія упакування продукції, які пристосування для цього використовуються; в) хто брав участь у виготовленні порнографічних предметів, крім підозрюваного.

У підозрюваних (обвинувачених) по справах про поширення порнографічних предметів завжди з'ясовуються всі обставини, які стосуються злочинного угруповання, до якого входить допитуваний (час його формування, склад, ієрархія, структура, наявність засобів захоплення і стягнення, які інші злочини вчиняли члени угруповання і т.д.). Також важливо з'ясувати: а) які цінності були придбані на суми, виручені від злочинних операцій з порнографічними предметами, де вони знаходяться в даний час; б) чи вкладалися отримані злочинним шляхом кошти у розширення злочинного процесу (для придбання необхідних матеріалів, ремонт та оновлення апаратури, оплати оренди приміщень та ін.); в) скільки грошей вкладено, які є рахунки в банках, на чие ім'я, чи купувалися на ці гроші цінні папери, які, скільки, де вони знаходяться; г) чи були випадки дачі хабара якій-небудь особі для сприяння у вчиненні злочину, якщо так, кому давалися хабарі, у яких сумах.

22. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні поширення порнографічних предметів

Проведення огляду місця події по справах про поширення порнографічних предметів має ряд загальних і специфічних рис.

Загальними є основні завдання, які вирішуються в ході проведення слідчої дії: а) з'ясується обстановка місця події, а також інші обставини, які мають відношення до справи; б) виявляються сліди злочину та інші речові докази; в) визначаються слідчі версії про вчинення злочину і його учасників; г) отримуються необхідні дані для проведення подальших слідчих дій.

Огляд місця події, як правило, проводиться у три етапи: а) загальний огляд (з'ясування обстановки на місці події, визначення меж огляду); б) детальний огляд (вивчення загальної обстановки і місцезнаходження кожного об'єкта окремо); в) завершальний етап (вилучення і упаковка речових доказів, оформлення протоколу).

Огляд місця події — єдина слідча дія, яка може бути проведена до порушення кримінальної справи. Для її проведення закон вимагає присутності, слідчого, понятих, а також у випадку необхідності слідчий може запросити спеціаліста, який має потрібні знання.

Участь спеціаліста в огляді місця події регламентована кримінально-процесуальним законодавством (ст.ст. 128¹, 191 КПК України).

По справах про поширення порнографічних предметів, огляду, по можливості, повинен передувати комплекс оперативно-розшукових заходів. Об'єктом огляду, як правило, є місця виготовлення, зберігання, збуту та розповсюдження порнографічних предметів.

Слідчий під час проведення огляду повинен звертати особливу увагу на предмети і обставини, які свідчать про спосіб вчинення злочину. А саме: наявність великої кількості копіювальної техніки, апаратури, яка дозволяє тиражувати продукцію, витратного матеріалу (касети, диски, упаковка до них тощо).

З місця події вилучаються всі порнографічні предмети (відеокасети, компакт-диски тощо), упаковка до них, документація, яка має відношення до такої продукції (касові чеки, контрольні касові стрічки, накладні, рахунки, бланки, товарні і касові звіти, журнали обліку

клієнтів, чорнові записи і т. ін.), апаратура (комп'ютери, відеомагнітофони, DVD-пристрої, копіювальна техніка тощо). Перелік вилучених предметів і їх опис відображується у протоколі.

Необхідно також мати на увазі, що на обладнанні та на порнографічних предметах, які вилучаються можуть бути виявлені сліди рук, мікрооб'єкти (частки одягу, продукти життєдіяльності людини) і т. ін., які можуть бути об'єктами дактилоскопічної, біологічної, хімічної та інших видів експертиз, висновки яких можуть мати суттєве значення для розслідування. Тому під час вилучення таких предметів, слідчому доцільно скористатися допомогою спеціаліста, який маючи більший, ніж слідчий досвід і знання у цьому питанні, виконає цю роботу так, щоб забезпечити збереження речових доказів для подальшого дослідження. Для цього використовується спеціальний пакувальний матеріал. Об'єкти, які вилучаються опечатуються печаткою слідчого і завіряються підписами слідчого і понятих.

Дотримання таких рекомендацій, дозволить слідчому найбільш повно і ефективно провести огляд місця події, зібравши необхідну інформацію, яка буде корисною для подальшого розслідування.

23. Особливості проведення обшуку та виїмки при розслідуванні поширення порнографічних предметів

При розслідуванні кримінальних справ про поширення порнографічних предметів велику роль відіграє своєчасне призначення і проведення обшуку і виїмки.

Найважливішою умовою ефективності обшуку, по зазначеній категорії справ, є вміло проведена підготовка до нього, яка полягає в одержанні якомога більш повних відомостей про місце, де буде провадитися обшук, наприклад, про розташування і меблювання квартири, її мешканця, підсобного приміщення, гаражу і т. ін.

Специфіка обшуку по справах про розповсюдження порнографічних предметів полягає у тому, що слідчий повинен добре уявити собі, якого роду предмети можуть бути речовими доказами по конкретній справі. Тому особі, яка проводить обшук, потрібно, як указувалося

вище, знати технологію виготовлення порнографічних предметів, щоб у кожному конкретному випадку шукати певні предмети.

До участі у проведенні обшуку по справах про розповсюдження порнографічних предметів рекомендується залучати як спеціалістів, зокрема осіб, які мають навиків у проведенні експертиз порнографічних предметів або ж фахівців окремих галузей: експертів-криміналістів, системних програмістів (фахівців з експлуатації програмних засобів), програмістів (фахівців по створенню програм для ЕОМ), інженерів з технічної експлуатації та ремонту ЕОМ, особливо у разі, якщо розповсюдження порнографічних предметів здійснювалося з використанням сучасної комп'ютерної техніки.

При обшуку в протоколі важливо докладно описати місця виявлення предметів, їх індивідуальні ознаки та упаковку. При цьому важливо зазначити ознаки, які вказують на належність виявлених предметів обшукуваному, причинну пов'язаність з подією злочину.

Під час обшуку по справах про розповсюдження порнографічних предметів важливо використати фото- або відео зйомку.

Дотримання вищезазначених положень допоможе слідчому та органу дізнання знайти, вилучити та процесуально закріпити сліди злочинної діяльності, інші речові докази, предмети і документи, які мають значення для встановлення об'єктивної істини по справі про розповсюдження порнографічних предметів.

Підставами для проведення **виїмки** (ст.178 КПК України) є наявність у слідчого даних про те, що предмети або документи, які мають значення для справи, знаходяться у певної особи або у певному місці.

Під час проведення виїмки по справах про поширення порнографічних предметів можуть бути отримані такі докази: документи, які свідчать про придбання поліграфії, витратного матеріалу, технічних засобів; письмові і цифрові дані про продукцію, а також різні записи, у тому числі так звана «чорна бухгалтерія», телефонні номери і адреси осіб, які приймали участь у вчиненні злочину, а також покупців, чорнові записи, які мають значення для кримінальної справи.

Метою виїмки є також вилучення документів, які свідчать про те, що особа займається певним видом підприємницької діяльності (дозвіл на торгівлю у конкретному місці, угоди купівлі-продажу, про виконання робіт та надання послуг, ліцензії); касових документів (реєстрація прибутків і видатків); підроблених документів, які вико-

ристовувалися для вчинення злочину; магнітних носіїв інформації; засобів комп'ютерної техніки та програмного забезпечення.

З метою досягнення найбільш ефективного результату при проведенні слідчої дії потрібно залучати до її проведення спеціаліста.

Важливо також пам'ятати, що під час виїмки вилучаються не всі документи, а лише ті, які мають значення для подальшого розслідування поширення порнографічних предметів.

Документи, які були вилучені під час проведення виїмки, далі використовуються для проведення досліджень (експертиз) та інших слідчих дій (допитів, очних ставок).

Про проведення обшуку або виїмки слідчий складає протокол, який повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим законом (ст. 188 КПК України).

У протоколі повинні бути зазначені підстави для проведення обшуку або виїмки, приміщення або інше місце, де було проведено слідчу дію, особа, у якої було проведено обшук (виїмку); дії слідчого і результати. Щодо кожного предмету, який підлягає вилученню, повинно бути зазначено у якому саме місці і за яких обставин він був виявлений.

Всі предмети, які були вилучені, повинні бути описані в протоколі так, щоб можна було визначити індивідуальні ознаки вилученого (розмір, вага, кількість), також потрібно зробити відмітку про упакування вилученого.

Якщо з приводу тих чи інших дій слідчого особи, які були присутні при проведенні обшуку (виїмки) мають заяви або зауваження, слідчий повинен занести їх до протоколу.

Копія протоколу обшуку (виїмки) видається особі, у якої проведено слідчу дію.

24. Особливості проведення тактичної операції «збір первинної інформації» при розслідуванні поширення порнографічних предметів

Початковий етап розслідування поширення порнографічних предметів характеризується гострим дефіцитом інформації про багато важливих елементів злочину. Раніше вже було наголошено на

впливі слідчої ситуації на організацію та проведення тактичної операції. Що стосується тактичної операції «Збір первинної інформації», і у цьому її особливість, то саме за її допомогою виявляється інформаційна сутність, інформативність конкретної слідчої ситуації.

Призначення тактичної операції «Збір первинної інформації» — це забезпечення спрямованої уваги та дій слідчого на збиранні інформації про елементарні структури злочину та розробка для досягнення цієї мети оптимальних засобів та умов.

Операція «Збір первинної інформації» є базисом для проведення інших тактичних операцій. Збирання відомостей забезпечує підготовку інших операцій, наприклад, «Доказування факту поширення порнографічних предметів» та інших.

У процесі проведення цієї тактичної операції різні відомості накопичуються за певною схемою, у якій мають бути враховані джерела інформації, способи її виявлення та обробка (у тому числі і процесуальної) для «перетворення» інформації у докази з кримінальної справи. Виявлена, відповідним чином оброблена інформація, групується, узагальнюється та аналізується.

Основними етапами проведення тактичної операції «Збір первинної інформації» є такі:

1. **Підготовчий**, на якому виявляється на аналізується інформація, яка міститься у повідомленні про поширення порнографічних предметів та приймається на її основі рішення по організації перевірки цього повідомлення. На цьому етапі створюється слідчо-оперативна група, учасникам якої повідомляється завдання їх майбутньої діяльності, сутність функції, а також передається інформація, яка необхідна для її проведення. Крім того, на цьому етапі визначаються всі можливі варіанти операції, необхідні тактичні засоби та умови.
2. **Робочий** або етап безпосереднього проведення системи заходів при проведенні названої тактичної операції. На цьому етапі учасники слідчо-оперативної групи відповідними методами та з використанням необхідних прийомів і засобів збирають інформацію про кожен елемент криміналістичної структури вчиненого злочину.
3. **Заключний**, на якому виявлена інформація закріплюється у процесуальних та інших документах.

Важливою умовою успіху у проведенні тактичної операції «Збір первинної інформації» є своєчасне прибуття слідчо-оперативної групи на місце події і можливість проведення пошуку злочинців за «свіжими слідами», збереження у максимальному обсязі залишених злочинцями слідів, виявлення можливих очевидців злочину. Звідси вимога високої мобільності групи, оснащення її сучасними науково-технічними засобами роботи зі слідами та іншими матеріальними доказами.

25. Особливості проведення тактичної операції «доказування факту поширення порнографічних предметів»

По справах про поширення порнографічних предметів розробка зазначеної тактичної операції має суттєве значення, оскільки тут важливо швидко встановити увесь злочинний ланцюжок. У результаті тактичної взаємодії учасників даної тактичної операції стає можливим встановлення порушників, їх злочинних зв'язків, а також додаткових фактів поширення порнографічних предметів.

На **першому етапі** встановлюється факт поширення порнографічного предмету.

Другим етапом тактичної операції «Доказування факту поширення порнографічних предметів» є перевірка наявності на твердих носіях інформації саме порнографічного, а не еротичного вмісту.

Завершальним етапом тактичної операції є становлення злочинних зв'язків порушників.

Злочинні зв'язки можуть бути встановлені шляхом проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Особливості проведення тактичної операції «Встановлення факту порнографічного вмісту вилучених предметів». Необхідність виділення і розгляду як тактичної операції факту встановлення порнографічного вмісту вилучених предметів пояснюється тим, що встановлення вказаних обставин має важливе значення для вирішення питання про порушення кримінальної справи.

Після отримання матеріалів органом дізнання щодо поширення порнографічних предметів, слідчий повинен з'ясувати чи проводи-

лось попереднє дослідження порнографічних предметів і які його результати.

Як свідчить практика, встановлення порнографічного змісту предметів може супроводжуватися певними складностями, які, насамперед, виникають у зв'язку з тим, що порушник починає заперечувати своє відношення до вилучених предметів, факт поширення, свою обізнаність у змісті поширюваних предметів. Встановлення обізнаності злочинця про зміст поширюваних предметів та його відношення до поширення здійснюється за допомогою таких слідчих дій:

- проведення експертних досліджень (авторознавчих, мистецтвознавчих, почеркознавчих і т. ін.);
- допит свідків, які можуть підтвердити виготовлення порнографічного предмету громадянином(родичі, друзі і колеги створювача або розповсюджувача порнографічного предмету);
- виїмок і огляд письмових документів (документація про участь у аматорських конкурсах із створення еротичних предметів, нагороди за створення еротичної продукції, щоденники і т. ін.);
- виїмок і огляд предметів (оригінал твору, на якому вказано ім'я автора, робочі рукописи, матеріали, які використовувалися при створення оригіналу, попередні роботи автора), як еротичного так і порнографічного характеру.

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аверьянова Т.В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований / Т.В. Аверьянова — Алма-Ата, 1991.
2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Р.С. Белкин (ред.). — М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М), 2002. — 971с.: рис., табл. — Библиогр.: в конце разд.
3. Андерсон Б. Определение драгоценных камней. — М., 1983.
4. Аубакиров А.Ф. и др. Криминалистическое исследование холдного оружия. — Алма-Ата, 1991.
5. Барсегианц Л.О. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств. — М., 1999.
6. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств/ Р.С. Белкин — М., 1966.
7. Белуха Н.Т. Судебно-бухгалтерская экспертиза. — М., 1993.
8. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. — К., 1974.
9. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика: Підручник. / За ред. П.Д. Біленчука. — 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. — 544 с.: іл. ISBN 966-7714-57-8
10. Букалов К.А. Использование специальных товароведческих познаний на предварительном следствии. — Саратов, 1982.
11. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
12. Вопросы судебно-автороведческой диагностической экспертизы. — К., 1984.

13. Вул С.М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. — К., 1973.
14. Гвахария О.Г. Криминалистическая одорология и теория информации // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1972. — Вып. 9.
15. Георгиев А.И., Ромашов А.М. Судебно-бухгалтерская экспертиза в суде. — М., 1976.
16. Голубятников С.П., Атанесян Г.А. Судебная бухгалтерия. — М., 1989.
17. Гончаренко В.И. Гносеологические и процессуальные вопросы комплексных исследований в свете теории судебных доказательств // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1987. — Вып. 35.
18. Гончаренко В., Вейсберг Б. Можливості судово-психологічної експертизи // Радянське право. — 1980. — № 8.
19. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
20. Гончаренко В.И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1984. — Вып. 29.
21. Гончаренко В.Г. Експертизи у судовій практиці. — К.: Юрінком Інтер 2005.
22. Грабовский Г.А. Криминалистическое исследование следов ног. — К., 1970.
23. Грановский Г.А. Основы трасологии. Особенная часть. — М., 1974.
24. Громов А.П., Капустин А.В. Судебно-медицинское исследование трупа. — М.: Медицина. 1991.
25. Давидова О.О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів: Курс лекцій. — К.: КНТ, 2008. — 340 с.
26. Дидковская С.П., Клименко Н.И., Лисиченко В.К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы. — К., 1977.
27. Дубровин В.А., Голубятников С.П. Использование экономического анализа при расследовании преступлений. — М., 1981.

28. Дулов А.В. Права и обязанности участников судебной экспертизы. — Минск, 1962.
29. Экспертизи в судовій практиці. — К., 1993.
30. Ермоленко Б.Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики. — К., 1976.
31. Жилинский Г.В., Остапюк О.Я. Методические основы судебно-экспертного исследования технического состояния транспортных средств. — К.: РИО МВД УССР, 1982.
32. Завизист Н.В. Применение угловых измерений признаков лица в портретно-криминалистической экспертизе. — К., 1970.
33. Зинин А.М., Кирсанова А.З. Криминалистическая фотопортретная экспертиза. — М., 1991.
34. Зуев Е.И., Капитонов В.Е. Трасологические исследования по делам о дорожно-транспортных происшествиях. — М., 1983.
35. Зуев Е.И. Трасологическое исследование микрочастиц. — М., 1979.
36. Илларионов В.А. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий. — М., 1989.
37. Іщенко А.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія / А.В. Іщенко, І.П. Красюк, В.В. Матвієнко. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. — 212 с.
38. Кисин М.В., Снетков В.А., Финн Э.А. Установление личности погибшего по черепу. — М., 1973.
39. Кокуричев П.И., Добин М.А. Основы судебно-ветеринарной экспертизы. — М., 1977.
40. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова — Харьков: Консум, 1999. — 157 с.
41. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р.: із змінами, внесеними згідно із Законом N2222-IV від 8.12.2004, ВВР, 2005, N2, ст. 44. — Х.: Фоліо, 2008. — 45, [2] с.
42. Концевич І.О., Михайличенко Б.В. Судова медицина. — К., 1997.
43. Кофанов А.В. Криміналістичне дослідження гладкоствольної вогнепальної зброї: Монографія. — К.: КИЙ, 2005. — 192 с.

44. Кримінальний кодекс України. — Х. : Фоліо, 2006. — 382с.
45. Кримінально-процесуальний кодекс України. — К. : Атіка, 2002. — 208с.
46. Криминалистическая техника. Учебник. М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. — 608 с. ISBN 5-93295-066-8
47. Криміналістика: [Підруч. для вузів системи МВС України]/ [Біленчук П.Д., Головач В.В., Салтевський М.В. та ін.]; За ред. П.Д. Біленчука. — К.: Укр. правн. фундація: Право, 1997. — 253 с.: табл. — (Tacis. Програма).
48. Криминалистика / Под ред. А.Г. Филипова, А.Ф. Волынского.— М., 1998.
49. Криминалистика: [Учебник для вузов] / Т.В. Аверьянова., Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; Под ред. Р.С. Белкина. — М: Издательская группа НОРМА-ИНФРА—М, 1999. — 990 с.
50. Криминалистика: [Учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»] / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; Под ред. Р.С. Белкина. — М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА-М, 1999. — 971 с.: ил., табл.
51. Криміналістика: Підручник / Під ред. П.Д. Біленчука. — К.: АТИКА, 2001. — 544 с.
52. Криміналістика: [Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [Шепітько В.Ю., Глібко В.М., Дудніков А.Л. та ін.]; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого; За ред. В.Ю. Шепітька. — К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. — 682 с.: іл.
53. Кузьмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности: [Монография] / В.С. Кузьмичев — К.: НВТ «Правник», 1997. — 245 с.
54. Кузьмічов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 368 с. ISBN 966-7784-87-8
55. Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах / Под ред. Н.Г. Находкина и В.И. Гончаренко. — К., 1986.
56. Ложкевич А.А. Подготовка и назначение фоноскопической экспертизы. — М., 1981.
57. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К., 1984.

58. Моисеевна Т.Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека. — М., 2000.
59. Новоселов В.П., Шаронова Д.А. Методы геномной «дактилоскопии» в экспертизе идентификации личности и кровного родства. — Новосибирск, 1999.
60. Нор В.Т., Костицкий М.В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. — К., 1985.
61. О взаимодействии служб органов внутренних дел в предупреждении, раскрытии и расследовании преступлений, связанных с пожарами: Наказ МВС Української РСР № 409 від 20.12.90 р.
62. Оптическая голография. — Т. 1, 2 / Под ред. Т. Колфилда, пер. с англ. — М.: Мир, 1982.
63. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам). — М., 1995.
64. Орлова В.Ф., Погибко Ю.Н. Современное состояние и перспективы развития судебного почерковедения и судебно-почерковедческой экспертизы. — М., 1987.
65. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з виготовленням і збутом підроблених грошей: Навч. посіб. / Т.П. Бірюкова, В.В. Бірюков. — 3-те вид., доповн. та перероб. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006 — 232 с. ISBN 966-8037-94-4
66. Подшибякин А.С. Холодное оружие. — М., 1997.
67. Полевой Н.С. Аналитический метод идентификации личности по фотоизображениям // Правовая кибернетика. — М., 1970.
68. Попов В.А. Судебная медицина. — СПб., 1994.
69. Попов И.А. Расследование пожаров. — М., 1998.
70. Про міліцію: Закон України За станом на 21 вересня 2006 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Парламентське видавництво, 2006. — 35 с. — (Серія «Закони України»).
71. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України За станом на 1 березня 2004 р./ Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Парламентське видавництво, 2004. — 19с. — (Серія «Закони України»).

72. Про прокуратуру: Закон України — Офіц. вид. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 32с.
73. Про судову експертизу: Закон України Офіц. текст прийнятий Верховною Радою України 25 лютого 1994 р.: Із змінами та доп. станом на 1 січня 2004 р.. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. — 10с.
74. Российская Е.Р. Естественно-научные и правовые аспекты комплексных экспертиз по делам о пожарах. — М., 1987.
75. Российская Е.Р. Рентгеноструктурный анализ в криминалистике и судебной экспертизе. — К., 1992.
76. Российская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. — М., 1996.
77. Руководство по методам анализа качества и безопасности пищевых продуктов. — М., 1998.
78. Салтевский М.В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений. — К., 1982.
79. Салтевский М.В. Криминалистическая одорологія / М.В. Салтевський — К., 1976.
80. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник / М.В. Салтевський. — К.: Кондор, 2005. — 588 с., 32 іл.
81. Сегай М.Я. Методология судебной идентификации. — К., 1970.
82. Семенова Н., Тюрикова В. Назначение судебно-почвоведческой экспертизы // Социалистическая законность. — 1981. — №7.
83. Снетков В.А., Винниченко И.Ф., Житников В.С., Зинин А.М., Овсянникова М.Н. Криминалистическое описание внешности человека. — М., 1984.
84. Солодова Ю.П., Андреев Э.Д., Гранадчиков Б.Г. Определитель ювелирных и поделочных камней. — М., 1985.
85. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. — М., 1985.
86. Судові експертизи в Україні: Збірник нормативних актів. — К., 2002.
87. Судово-експертна діяльність: Довідник для суддів. — К., 2003.

88. Тихонов Е.Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия. — Барнаул, 1987.
89. Тлумачний словник основних термінів судової автотехнічної і транспортно-трасологічної експертизи / За ред. В.Б. Кисельова, В.Д. Гардермана, П.В. Галаси. — К.: КНДІСЕ, 2000.
90. Томилин В.В., Барсегянц А.О., Гладких А.С. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств. — М., 1989.
91. Федотов А.И., Аивчинов А.П., Ульянов А.Н. Пожарно-техническая экспертиза. — М., 1986.
92. Хільченко С.В. Методика розслідування поширення порнографічних предметів: Навч. посіб. — К.: Вид. Паливода А.В., 2008 — 152 с. ISBN 978-966-437-051-3
93. Шиканов В.И. Комплексная экспертиза и ее применение при расследовании убийств. — Иркутск, 1976.
94. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. — М., 1967.
95. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел и юстиции. — М., 2003.
96. Яблоков Н.П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда. — М., 1980.
97. Yarovoi L.K., Abramov A.A., Gnatovskiy A.V., Robur L.Y., Udalov E.P., Komarov V.A., Robur I.Y. New approaches to the hologram security elements examination // Фізичні методи та засоби контролю середовищ, матеріалів та виробів. — Київ-Львів, 2001.

ДЛЯ ПОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОФАНОВ Андрій Віталійович
КОБИЛЯНСЬКИЙ Олег Леонідович
КУЗЬМІЧОВ Ярослав Володимирович
УДОВЕНКО Жанна Володимирівна
ХІЛЬЧЕНКО Сергій Вікторович

КРИМІНАЛІСТИКА

ПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник видавничих проєктів – Сладкевич Б. А.

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 11.11.2010. Формат 60x84^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Умовн. друк. арк. 15,75. Наклад – 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006